

241.242

Acsódy: A MAGYAR JOBBÁGYSÁG TÖRTÉNETE

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

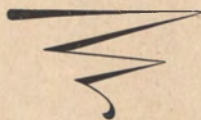
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:
FÖLDES BÉLA

Országos Széchényi Könyvtár

III.

ACSÁDY: A MAGYAR JOBBÁGYSÁG TÖRTÉNETE

1908.

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

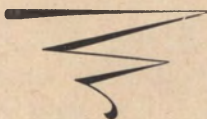
Budapest, IV., Veres Pálné (Zöldfa)-utca 16.

A
MAGYAR JOBBÁGYSÁG
TÖRTÉNETE

IRTA:
ACSÁDY IGNÁCZ

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

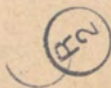
1908.

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

Budapest, IV., Veres Pálné (Zöldfa)-utca 16

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

241.242

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR		
N. Növedéknapló		
1953 év	244.	SZ.

BEVEZETÉS.

A mai magyar állam területe legnagyobb részében lakatlan sivatag volt, midőn ezer évvel ezelőtt (896) Árpád fejedelem ázsiai eredetű lovas népe birtokba vette. Legáldottabb tájait avar pusztaságnak nevezték, az erdélyi és az északkeleti erdős hegyvidék egészen kívül állt a polgárosodás keretén s ez időbeli sorsát áthathatatlan homály borítja. De az államélet ott is, hol a szomszéd németek a Dunántul, a morvák a Dunán innen, a bolgárok délen már kezdték lerakni alapjait, még a legalantibb fokon maradt és a hódító magyarságnak jutott az emlékezetes, egész Közép-Európa sorsára döntő jelentőségű feladat, hogy mai hazájának addig soha együvé nem tartozó részeit politikai egészszé forrassza össze, alkotását vérével és verejtékével megvédje, szüntelen, áldozatos munkájával benépesítse s a nyugati polgárosodás világába bevezesse. Géniuszának legdicsőségesebb alkotásai közé tartozik ebbeli munkája, melylyel az egész művelt emberiségnek hasznos szolgálatot tett s önálló állami lételének elévülhetetlen jogczímet szerzett. Hazájának polgárosítása ép úgy örökké ragyogó hőstettei közé tartozik, mint azok a háborúk, azok a szakadatlan véres erőlködések, melyeket megoltalmazásaért, határai kiterjesztéseért és biztosításaért vívott. A mint ezekben külső ellenségei ellen védekezett, úgy küzdötte a munka terén örökös, tömérdek emberéletet fogyasztó harczeit a vad természet szilajságával, midőn duzzadó erejének tetemes hányadát arra áldozta, hogy irtsa az erdőt, zabolázza a vad vizeket, fölszárítsa a mocsarakat, ingoványokat, lápokot, melyek a dus talajt ellepték. Évszázadról-évszázadra soha sem hankadó erélylyel, zajtalan, de hősi kitartással folytatta e dicső feladatát, melyet ellenséges dulások vagy elemi csapások sokszor szakítottak félbe, úgy, hogy többször elülről kellett kezdenie a munkát. Megtette ezt is;

lankadatlan buzgalommal, lelkes önfeláldozással, friss tetterővel látott újra meg újra fenkölt hivatásához s mindinkább uralta lett a vad természetnek. A végtelen rengeteg ölében, az ősvadon távoli hegy-völgyeiben, melyek azelőtt csak pusztító fenevadak csordáinak szolgáltak tanyául, egymás után kisebb-nagyobb községek, telepek, várak, monostorok, templomok, kápolnák, utak, épületek emelkedtek s száz meg százezer munkáskéz kezdte meg a föld holt kincseinek föltárását, a szűz talaj művelés alá vonását, a szántást-vetést, a szőlő-épitést, a kertészetet, a marhatenyésztést, a bányászatot, a termelő munka mindenféle ágának üzését. Mindez anyagi jólétet teremtett, az államot nagyszerű erő kifejtésére képesítette, nemzetközi jelentőségre emelte, a társadalmat jó módhoz juttatta, mindkettőt meg bevitte a kor szellemi és művelődési életének világába.

Hogy a magyarság ezer év változataiban megtarthatta a hazát, melyet Árpád fejedelem szerzett, azt nem csupán katonai sikereinek, hanem ép oly mértékben termelő munkájának köszönhette. A czélszerű hadi és politikai intézmények mellett megfelelő nemzeti munkaszervezetet alkotott magának, mely egyrészt sokszorosán hatványozta védelmi képességét, másrészt a hódított föld békés birtokba vételét, fokozatos polgárosítását tette lehetővé. A mint e munkaszervezet fejlődött vagy hanyatlott, a mint a közviszonyok alakulatához képest tökéletesbült vagy megromlott, akképen öregbedett vagy hanyatlott az állam és a társadalom ereje is s azért a munkaszervezet alakulásának és változásának ismerete nemzeti történelmünk ezer éves folyamát fölöttébb tanulságos világitásba helyezi. A kettő, az állam s a munkaszervezet a legbensőbb kapcsolatban állanak egymással s az egyiknek virágzása vagy romlása a legközvetlenebbül visszahat a másikra. Legujabban egy nagy munkában irtam meg a magyar birodalom ezer éves történetét,¹⁾ melyet most — de teljesen önállóan — azzal akarok kiegészíteni, hogy multunk okleveles emlékeinek alapján megrajzolom a magyar nemzet egyik legfontosabb alkat-elemének, a mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozó,

¹⁾ A magyar birodalom története. Két kötetben. Kiadja az Athenaeum, Budapest 1903. és 1904.

később jobbágnak nevezett s számra nézve legnagyobb rétegnek jogi és gazdasági állapotait, a mint az évszázadok folyamán ki- és átalakultak. E néprétegek multja szintén szingazdag, érdekesítő hőskötemény, a fáradságos munka és a sikerkoronázta önfeláldozás, gyakran a szenvedések komoran megírató epepeája, mely áldozatban és eredményben nem marad el nemzetünk harcziás rétegeinek haza-fentartó tevékenysége mellett, mert ép oly közvetlen hatást gyakorolt a magyarság fennmaradására, mint az uralkodó osztály működése.

Az ezer esztendő változatos folyamát átölelő anyagot, a jobbágyintézmény történelmi fejlődésének megfelelően, négy főcsoportba foglaltam össze. Az első összeesik az Árpádok dicső uralkodásának korával s a honfoglalással kezdődve 1301-ig, az Árpádok kihaltáig terjed. Mint az egész államéletben, akképen a nemzeti munkaszervezet megalakulásában is ez a magvetés, az első alakulás időszaka. Hosszu vándorlások után ülte meg a magyar nép mai hazáját s habár kalandozásai közben kezdett a földműveléssel is megismerkedni, maga nem foglalkozott vele s nem volt az agrárviszonyoknak megfelelő munkaszervezete. Mint vallását s a megtelepedés igényelte más közintézményét, úgy a munkaszervezetet is új hazájában alkotta meg azon benyomások alatt, melyek közé itt jutott, azon minták szerint, melyeket részben itt talált, részben a nyugati szomszéd államokban látott. Ez addig ismeretlen minták hatása alatt kezdte az új magyar állam a saját földbirtokjogát rendezni, a területén élő munkáselem jogállapotát és gazdasági teendőit, viszonyát az államhoz, egyházhoz s azon föld tulajdonosaihoz, kiknek jószágán élt, törvényesen szabályozni. Nagy és bonyolult munka volt ez, mely századokig eltartott s melynek eredménye mindinkább az volt, hogy a magyar nemzet gazdaságilag is belépett a keresztény Európa közösségébe s gazdasági intézményei lassanként ugyanazon elvi alapokon épültek föl, mint a nyugati országokban.

Az Árpádok kihaltával ez a fejlődés odáig jutott, hogy a társadalomban már megvoltak mindazon tényezők, melyek a magyar munkaszervezet teljes eleurópaisodásához megkívántattak, csakhogy intézményekké még ki nem jegeczesedtek. Ez csak a XIV. században történt, mikor az uralkodó és munkásrétegek jogilag végkép külön váltak s amaz a rendiség,

ez meg a jobbágyság neve alatt egymástól a törvény és a szokás ércfalával elzárt néposztálylyá fejlődött. A XIV. és XV. század folyamán a magyar munkásnép azon nagy tömege, mely vidéken élt s földesuri hatalom alatt állt, jogai és kötelességei tekintetében ugyanazon elvek szerint kormányoztatott, mint Európa más művelt országaiban. Az a rétege, mely egykor rabszolga volt, mindinkább összeolvadt azzal, mely kezdettől fogva megőrizte egyéni szabadságát. Idővel azonban az uralkodó rendiség új meg új terhekkal rakta meg a jószágain élő jobbágynépet, miből éles osztályellentétek, több ízben véres osztályharczok támadtak, melyeket a győztes urak végül 1514-ben, mikor az elgyöngült királyi hatalom jobbágyvédő politikáját nem érvényesíthette többé, a jobbágyság röghöz kötésére, helotizálására használtak.

Az államfentartó munkásnép sorsának e megrontását nyomon követte a török vész, a magyar birodalom ketté, csakhamar három részre oszlása, mely a magyar munkaszervezet történetében ismét új és szomorú korszakot nyitott. A jobbágy-nép érezte meg a legfájdalmasabban az állami önállóság elvesztét. Sorsa mindegyik területen, melyre hazája szétszakadt, máskép alakult ugyan, de mindenütt egyformán siralmassá vált, mert az örökös háborukban az állam nem törődhetett az ő érdekei védelmével. A földesuri hatalom a nemzeti romlás e rettenetes idejében, teljes korlátlansággal nehezedett rája s az 1711-ig terjedő ezen harmadik korszak valamint a magyar nemzet ezer esztendei életének, akképen munkásnépeinek is legszomorubb időszaka, melyből számban, vagyonban, erkölcsi és jogállás tekintetében megfogyatkozva, megrontva került ki.

Ellenben a negyedik korszak a jobb idők hajnalhasadásának és napkeltének ideje. Egy új honfoglalást végzett ez időben a hazai munkásnép, betelepítette, visszafoglalta a magyar földnek a két százados háborukban elpusztult minden tájékát. E dicső munkája szükségképen meghozta gyümölcsét erkölcsi és jogi tekintetben is s minthogy a munkásnép adta az adót és a katonát, az állam nem nézhette többé közönyösen sorsát, hanem előbb bátortalanul tapogatózva, azután czéltudatos erélylyel beleszólt az ur és a jobbágy közti viszonyba s a munkást biztosítani igyekezett földesurának kizsákmányoló önkénye ellen. Beköszöntött a jobbágyvédelem kora, a korona beavat-

kozása a szegény, elnyomott munkásrétegek javára. A XVIII. században a földesuri osztály erős aktív és passzív ellenállást fejtett ki e törekvések ellen s a hol alkalma nyílt, hátráltatta, meghiusította azokat. De a XIX. században a küzdő felek szerepet cseréltek. A királyi hatalom lett a haladás ellensége, míg a nemzeti munkaszervezet gyökeres és modern szellemű reformjának legnemesebb előharczosai a magyar rendiségből kerültek ki. Írók, költők, lánglelkű államférfiak hirdették egyre hathatósabbán az egységes magyar nemzet megalakításának szükségét, minek egyik előfeltétele a jobbágyintézmény megszüntetése volt. Bármint erőlködött a királyi hatalom e törekvések meghiusításán, a magyarság dicső vezérei az 1847/8-iki országgyűlés törvényeiben megvalósították politikai eszményeiket s törvényes uton, a király hozzájárulásával eltörölték a jobbágyságot s a vele kapcsolatos jogi intézményeket. Ez ideig vezettem le az eseményeket, melyek elfogulatlan megrajzolásához történelmünk minden kutfejét, nemcsak a nyomtatásban megjelenteket, hanem részben a levéltárakban levőket, melyekből sokat már régibb pénzügy- és gazdaságtörténelmi műveimben felhasználtam, áttanulmányoztam. Igaz, hogy ez utóbbiak óriási anyagából, melynek értékesítése első sorban a helyi monographusok hivatása, aránylag csak keveset merithettem, mert feldolgozásukhoz nem egy, hanem száz történetíró ereje is csekély lenne. De mindenesetre belőlök is használhattam annyit, a mennyire multhatatlanul szükségem volt. Munkám szűkre szabott terjedelménél fogva első sorban arra kellett szoritkoznom, hogy a törvényes fejlődés menetét megvilágítsam, másrészt a kutfők alapján bemutassam, minő gyakorlati valósulást nyert a törvény az egyes korszakokban s minő hatást gyakorolt az anyagi polgárosodás menetére. E végből átvizsgáltam a hozzáférhető anyag minden felhasználható részét¹⁾ s az eredményeket elfogulatlanul a modern európai szaktudo-

¹⁾ A közlevéltárainkban őrzött óriási anyagról áttekintést nyújt a *Halász-Mandello* szerkesztésében megjelent *Közgazdasági Lexikon* II. kötetében a *Jobbágyság Története* című cikkemhez (II. 232.) és az *Urbércikkhez* (III. 596. 7.) csatolt ismertetés. Ugyanott s a *Gazdaságtörténet* című cikkemnél (I. 733.) megtalálható a kérdésre vonatkozó bibliographia is.

mány segédeszközeinek és módszereinek megfelelően igyekeztem földolgozni. Azt hiszem, hogy a nemzeti munkaszervezet fokozatos fejlődésének, jobbágyintézménnyé való kialakulásának s az intézmény időnkénti változásainak rajzából ezer éves nemzeti életünk folyamának ismeretéhez sok és lényeges tanúság merithető, melyeknek a socialpolitikus is hasznát veheti.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ KÖNYV.

A gazdasági munkaszervezet az Árpádok
korában.

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ FEJEZET.

A mezőgazdasági munkaszervezet általános fejlődése.

A mezőgazdaság az ember legelső ősfoglalkozása, valamint az iparosságnak legrégebbi alakja s a polgárosodás csecsemő korában a állattenyésztéssel kezdődött. Mikor a népesség szaporodásával az állattenyésztés már nem bírta a tömegeket kellően élelmezni, táplálni, a kénytelenség a talaj megmunkálására, a föld termő erejének kiaknázására kényszeríté az embert. Ezzel megindult a tulajdonképpen mezőgazdaság,¹⁾ melynek fejlődése az idők folyamán a népek társadalmi viszonyait és közszervezetét minden elemében gyökeresen át meg átalakította. Első sorban az addigi nomadizáló életmódnak vetett véget s állandóan megtelepítette, a megmunkált földhöz kötötte a lakosságot. Tanyák, falvak, községek keletkeztek, melyek határait, egymás iránti jogait és kötelességeit közérvényesen szabályozni kellett, mi szükségképpen bizonyos közhatalom keletkezésére vezetett s halaszthatatlanná tette, hogy e hatalom kezelőinek hivatását és ügykörét meghatározzák. Megalakult az állam, melynek keretében a mezőgazdaság társadalmi jelentősége még élesebben előtérbe lépett. Ő volt az a foglalkozás, mely a föld megművelését, valamint a hasznos háziállatok tenyésztését űzte; az ő körébe tartozott gyümölcsenyésztés, borászat, kertészet, erdészlet, vagyis ő állította elő azon állati és növényi termékeket, melyekből a lakosság táplálkozott s melyek a többi foglalkozások, első sorban a

¹⁾ Ez eszméket bővebben kifejti *von der Goltz* Tivadar báró: *Geschichte der deutschen Landwirtschaft* I. Bevezetés. Igen sok érdekest mond ugyanerről *Földes* Béla, *Társadalmi Gazdaságtan* két kötetében.

ruházati ipar számára szükségesek. A polgárosodás bizonyos fokán ugyanis minden iparosság, kézművesség merő mellékfoglalkozás volt, melyet leginkább nők űztek s a városok keletkezéséig általában minden ipart olyan emberek folytattak, kiknek főkeresetül a földművelés szolgált s csak mellékesen űztek valamely mesterséget. Csak később a városi élet és polgárosodás lendülete tette lehetővé az olyan gazdasági elemek alakulását, melyek létele nem a földbirtokon nyugodott, hanem iparos munkával tudták a tisztességes megélhetés eszközeit megszerzeni. Addig a mesterember is a legszorosabb kapcsolatban maradt a földműveléssel s minthogy az ipar fejletlensége s a gyáripár teljes hiánya mellett a kereskedelmet szintén a földművelés élmezte nyers anyaggal, benne összpontosult a termelő munka minden tényezője. Ő állította elő a javakat, ő teremtette és gyarapította az egyéni és a közvagyon, melynek szaporodása volt a polgárosodás további fejlődésének előfeltétele. E mérhetetlen jelentőségének megfelelő vezető szerepre emelkedett az államban is, melyet lehetőleg saját igényeinek, jól felfogott vagy képzelt érdekeihez képest rendezett be s intézményekkel biztosította politikai hatalmát és tulsulyát. Ez történt minden időben, az ókor összes államaiban, a római birodalomban s folytatódott a római polgárosodás bukása után, midőn a népvándorlás századaiban új népek árasztották el Európa legeslegnagyobb részét s a hol megtelepedtek, a régi gazdasági rend helyére új és tulnyomóan agrár polgárosodást léptettek. Hódítók, katonák voltak, magokhoz ragadták a földet s azt tették a politikai hatalom és jog egyedüli kutfejévé. Megvédelmezését, külső és belső támadások elleni oltalmát s ezzel az ujonnan alapított állam kormányzatának irányítását a saját kizárólagos jogukká tették, ellenben a föld tulajdonképeni megművelését, a vele járó állattenyésztést és az iparos és kereskedői tevékenységet, általában a termelő munkát más elemeknek engedték át, rabszolgáknak vagy önként vállalkozó szegény, de szabad embereknek, kiket jószágaikon megtelepítettek s kik a föld használata fejében szorgalmuk termékének egy részét a földesurnak engedték át. Két különféle jogállású elemből alakult tehát a középkor legnagyobb részében, általában a XIII. század végeig a mezőgazdasági s a hozzátartozó kézműves népesség. Az egyik a rabszolga, a másik a szabad ember. A rab-

szolga a középkor jogfelfogása szerint, melynek enyhítésén az egyház emberségesebb szelleme századokon át csekély eredménnyel fáradozott, nem ment emberszámba s ura épen úgy bánhatott vele, mint marhájával, kénye-kedve szerint dolgoztathatta, fenyithette, eladhatta, megölhette, mint bármi más házi állatját. Egy részét udvarában eselédi szolgálatra rendelte vagy a gazdálkodásban, a házi iparban foglalkoztatta, más részét meg jószágá valamely alkalmas pontján telepítette meg, mert rendesen volt földje elég, ellenben a gyér lakosság mellett szűkösen akadt munkás kéz, mely megmivelje s a holt tőkének értéket adjon. A népesség a maihoz képest mindenütt szertelenül csekély volt, mivelésre alkalmas vagy könnyen azzá tehető föld viszont végtelen mennyiségben állt rendelkezésre. Birtokosának életérdeke sugallotta tehát, hogy munkásokkal hasznosítsa jószágait, melyek különben jövedelmet nem hajtottak. Ennek megfelelően szét kezdte osztani saját rabszolgái közt a földet, megindította a birtok parcellázását, egy-egy rabszolga-családnak olyan külön területet hasított ki, melyet az saját munkaerejével megmivelhetett. Másrészt ott, a hol volt benszülött lakosság, voltak régi telepek vagy falvak, ezek lakói a kard joga alapján rabszolgák lettek ugyan, de új földesurok rendesen meghagyta őket ősi telkükön, s mint a maga telepítette nép, akképen a régi lakosok szolgáltatásait is saját kénye-kedve szerint állapította meg. A rabszolga nemcsak elválaszthatatlanul hozzá volt lánczolva (*glebae adstrictus*) a számára kiutalt földterülethez, a telekhez, nemcsak egyéni vagy tulajdonjoga nem volt, hanem családi és gazdasági életében is korlátlanul a telek urától, a földesurtól függött, ki annyi munkát, pénzbeli vagy terményszolgálatot kívánhatott tőle, a mennyit épen akart. Ezek a földesuri szolgálatok határtalanok, korlátlanok voltak, a mint általában földesur és rabszolga viszonyába az állam, a királyi hatalom nem igényelte a beleszólás jogát.

De bármennyi rabszolgával rendelkezett a földesur, első sorban az egyházi vagy világi nagybirtokos, annyi munkaereje sohasem volt, hogy gyakran mértföldekre terjedő jószágainak megmivelésére elegendő lett s így birtokából megfelelő hasznot húzhatott volna. A merő naturalgazdaság korában az egyetlen jövedelmező üzlet, mely számára kínálkozott, fekvőségének

lehető legnagyobb parcellázása volt s ha nem volt elég rabszolgája, szabad munkásokat kellett a parcellákba ültetnie, mert életérdeke sugallta, hogy minden lehető módon szaporítsa munkaerejét, munkás népeinek számát, hisz ezzel nem csupán jövedelmét, hanem társadalmi tekintélyét, közállását és jelentőségét az államban is fokozta. Nem jószágainak terjedelméről, hanem a rajta élő lakosság számától függött socialis és politikai szereplése, mert a föld maga holt tőke maradt s csupán az élő ember kamatoztathatta, jövedelmeztesíthette, tehette az anyagi jólét, a hatalom és befolyás örökké frissen bugyogó kútfejévé. Ebből természetszerűen következett, hogy a földesurnak rabszolgái mellett, a mennyiben erre lehetőség és alkalom nyílt, szabad munkásokat is kellett szereznie s meg kellett próbálnia mindent, hogy önkényt jövő telepeseket gyűjtsön jószágaira. A körülményekhez képest megtette ezt is s a szabad munkással bizonyos szerződési, bérleti viszonyba lépett, mely sokféle volt; szólhatott rövid-hosszu határidőre, egy-két évre, élethossziglan vagy lehetett örök bérletszerű, azaz nemzedékről nemzedékre érvényben maradhatott mindaddig, míg a két fél a szerződés feltételeit megtartotta. Ezek értelmében a földesur a jószágon gazdálkodó munkásnak, a földmives parasztnak, ki bérlő, jogállására nézve pedig a rabszolgával ellentétben szabad ember volt s megtartotta egyéni jogait, a bérletet a szerződésileg megállapított formáság közt felmondhatta. Ezt azonban a paraszt is megtehetette s kötelezettségei teljesítése után távozhatott telkéről; általában szabadon nősülhetett, gyermekeit saját belátása szerint nevelhette olyan pályára, melyre alkalmasnak találta, vagyonáról meg végrendeletileg szabadon rendelkezhetett. Mindebben különbözött a telkéhez kötött, ura korlátlan hatalmának alávetett rabszolgától, kivel ellentétben őt szabad jogállású (*homo liberae conditionis*), szabad költözésű embernek nevezték.

Ez a szabad költözés, mely végig kíséri a középkori munkafejlődést s a röghöz kötöttséggel szemben külön jogrendszerként képviselt, kiváló erkölcsi és polgárosító tényezővé fejlődött, mert önállóságot nyújtott a földmivesnek, fölmenté a lealázó kényszer alól, midőn megengedte neki, hogy oda menjen, a hol könnyebben boldogulhat, tehetségeit, munkakedvét belátása szerint értékesítheti, hol tehát kedvezőbb gazdasági

helyzetbe juthat. Kitérta a munkás előtt hazája minden vidékét, egy nagy nemzet önérzetes tagjává avatta s ezzel benne is ébren tartotta a nemzeti összetartozandóság tudatát. A rabszolgával szemben az ő életének volt erkölcsi tartalma, mert amaz csak állati életet folytatott, ez ellenben nemzete szellemi kincseinek osztályosa lehetett, habár jogilag nem tartozott az uralkodó, kiváltságos rétegekhez. Csakhogy a földesur érdekében fekvőnek találta, hogy szabad parasztot mindinkább korlátlan uralma alá helyezze, a rabszolga paraszttal lehetőleg egy színvonalra süllyesse, költözése szabadságát korlátozza s így munkaerejét állandóan magának biztosítsa. A szabad ember viszont tudatában volt szabad költözése végtelen jelentőségének s mindent elkövetett, hogy jogállását a földesur ellenkező törekvéseivel szemben megoltalmazza. Soknak sikerült is ez, ámbar a korszellem sodra, a politikai, a gazdasági és közművelődési viszonyok fejlődésének iránya egyre nehezebbé tette helyzetüket, egyre több és komolyabb veszéllyel fenyegette szabadságukat. E különböző ellentétes érdekek küzdelmeiből alakult ki az idők folyamán a nyugati nemzetek socialgazdasági munkaszervezete. A X. században, midőn az állam s vele a gazdasági élet kizárólag a földön, vagyis agrarius alapokon nyugodott, mert mindenki lehetőleg a földből igyekezett élete fentartásának eszközeit megszerezni, a viszonyokból önkényt következett, hogy a mennyiben valakinek földjén idegenek is gazdálkodtak, azokat a föld ura mindenképen saját önkényének próbálta alávetni. Erre csak bátorithatta az a tény, hogy földjén csakugyan gazdálkodtak olyanok, a rabszolgák, kik korlátlan hatalma alatt álltak. Megkönnyítette célja elérését a naturalgazdaság s az, hogy a társadalom még alig került ki nomadizálás állapotából. Már töméntelen telep, falu, község borította ugyan a nyugati keresztény országokat, de Itálián kívül város a maga sajátos gazdasági szervezetével még nem volt sehol. Ellenben katonáskodó birtokos-osztály folyton nagyobb jelentőségre vergődött az államéletben s hatalma nőttön nőtt fölfelé az uralkodóval és lefelé a saját földjén gazdálkodó munkás-tömegekkel szemben. Nemcsak kard volt kezében, melylyel akaratát érvényesíteni tudta. Egyre több jogot csikart ki fejedelmétől a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a rendőri teendők terén s e jogokkal szabad és rabszolga mun-

kásai irányában egyformán saját érdekeinek megfelelően élt. Szaporította terheiket, dolgoztatta őket, fizettetett velök a régi szokásjogon és szerződéseken jóval tulmenő mértékben s végczéljául azt tűzte ki, hogy a rabszolga és szabad földműves közti jogi különbségeket elenyésztesse s a két munkásréteget egyetlen népelemmé, jobbágygyá forrassza össze. Néhol ez már a X. században sikerült, néhol ez a fejlődés már megindult ugyan, de még nem nyert teljes befejezést, ámbár a feudális hatalmak vagyis a katonáskodó földesurak mindenütt teljes erővel e célra törekedtek, de csak a következő évszázadban érték el. Ekkor a szabad és rabszolga munkás mindinkább egy testté, jobbágysággá forradt össze s lehetőleg röghöz köttetett.

Ilyen volt a nyugati kath. országokban a gazdasági munkaszervezet abban az időben, mikor a honfoglaló Árpád vezetése alatt egy addig ismeretlen lovasnép, a magyarság a Tisza-Duna vidékein megjelent s fegyverrel állandó birtokába vette. Mielőtt azonban e világtörténelmi esemény következményeinek rajzába s a magyar munkaszervezet alkatelemeinek s kifejlődésének ismertetésébe, valamint a jobbágyság megalkulásának s az idők folyamán való változásainak előadásába fognék, egyrészt néhány olyan műszó fogalmáról, melylyel további fejtegetéseimben minduntalan találkozni fogunk, másrészt a legfontosabb régi mértékekről és pénznemekről akarom olvasóimat tájékoztatni.

A jobbágy (latinositva *jobagio*) szó már az Árpád-korszak okleveleiben előfordul, csak hogy más értelemben, mint később. Századokon át nem a külön foglalkozásu vagy jogállásu munkást, nem az idegen földön gazdálkodó parasztot jelezték vele. Általában azt értették jobbágy alatt, a ki valakivel szemben bizonyos függő vagy szolgálati viszonyban állt, akár volt egyénileg szabad, akár szolgarendü ember. Ennek megfelelően lehetek s voltak jobbágjai igen sokaknak, legelől a királynak, azután az egyházi és világi földbirtokosoknak. Az eddigi kutatások szerint okleveleinkben magyarul a jobbágy szó először 1229-ben fordul elő,¹⁾ de már akkor nagyon ismert és általánosan használt szó lehetett, mert a *servientes in equo proprio* (saját lovukon szolgálattelvők) magyarozatául az oklevél írója

¹⁾ *Zolnai* Gyula, Magyar oklevél-szótár 431.

hozzá teszi „vulgo jobbágy“ vagyis a mint általánosan, köznyelven, magyarul nevezik jobbágy. Csakhogy az író a szót nem földmives paraszt értelemben használja, hanem ellenkezőleg más foglalkozású embert ért alatta. II. Endre király még épen egy ugyanazon évi deák oklevelében azt mondja: „összes jobbágyaink tanácsából (consilio omnium jobagionum nostrorum). Itt tehát a király egyenesen főtisztviselőire, kiket magyarul később is jobbágy-uraknak neveztek, czélt. IV. Béla 1237-ben¹⁾ ugyanigy nevezi nádorát s udvara főméltóságait s a szó ez értelemben még akkor is divott, mikor már külön, sajátos tartalmat nyert s a jobbágyintézmény jogi és gyakorlati kialakulásával a földesuri hatalom alatt álló munkásnép jelzésére használtatott. Mindazáltal XV. századi magyar nyelvemlékeinkben előfordul a jobbágyur nem jobbágyos földesur értelmében, hanem az ország legelső méltóságai viselőinek jelzéseül. Így használja jóval később Werbőczy István is, midőn jobagiones regni-nek nevezi a zászlósurakat. A régi idők azonban nem következetesen a műszavak használatában s legalább a latin jobagio már XIII. század óta divott mai napig élő jelentéseiben is. Egészben azonban az Árpád-korban a földesur a munkáselemt, mely jószágain lakott „népeinek“ (populi nostri) nevezte s csak I. Károly alatt, a jobbágyság intézményi kialakulása után kezdik általánosan a jobbágyszót földesuri nép (populi seu jobagiones) jelzésére használni, hogy végül ez értelemben állandó elfogadást nyerjen. Hogy ez ilyen későn történt, annak természetesen oka az, hogy a jobbágyság csak ez időben nyert végleges intézményi kifejlődést. Addig inkább alakulófélben volt. Csak a XIV. században lett a mezőgazdasági munka törvényes intézményévé a jobbágyság (jobagionatus, colonicatus, subditela) s akkor

¹⁾ Pannonhalma Monographiája I: 294. E nagy vállalatot *Erdélyi L.* szerkeszti. Eddig megjelent I. kt. A pannonhalmi főapátság története *Erdélyi Lászlótól*, II. kt. az elsőnek folytatása *Sörös Pongrácztól*, VII. kt.: A zalavári apátság *Püssy Tamástól*, VIII. és IX. kt. A bakonybéli apátság *Sörös Pongrácztól*. A vállalat közös teljes czime: A pannonhalmi Szent Benedek rend története. Rövidség okáért Pannonhalma Mon. czímmel fogom idézni, mert gyakran kell reá utalnom, minthogy számos eddig ismeretlen gazdaságtörténeti oklevelet közöl, a már ismert hiányos kiadású s a különféle oklevél-tárakban szétszórta iratokat meg összegyűjtve lehetőleg hibátlanul adja.

nevezték jobbágnak azt a munkást, a ki idegen földesur telkén ült s első sorban (mert marhatenyésztést, mesterséget, kereskedést is üzhetett vagy napszámos munkával foglalkozhatott) a földesur átengedte telek megmunkálásából fedezte a maga és családjá életszükségleteit. Ennek megfelelően a paraszt neve jobbágy (jobagio, colonus, tributarius, villicus, a német Unterthan mintájára subditus) lett. Telkét a földesurtól kapta, kinek ellenszolgáltatásul bért fizetett még pedig különböző czimen és módon. Először készpénzben s ez volt a földbér, általában latinul census, census agrarius terragium (szlávul oszip), mely az idők folyamán sokféle czimen szedetett. Divott rendes telekbér, census colonialis, füstpénz, census domalis, költözési díj, census emigrationalis s sok más. Ez az urbéri tartozás készpénzben fizettetett. Kiegészítették a pénzdót a természetbeli szolgáltatások (munera), ajándék, konyhabér, kántorélés s más néven (c. aconalis, az akó bormérték volt, de a bortizedet is értették alatta, c. caponalis tyukadó stb.) s alattuk azon terheket értették, melyekkel a jobbágy a földesur háztartásához járult. Az urbéres tartozások harmadik csoportja a természetbeli munka, a robot (a szláv robotj dolgozni szóból, magyarul — enőnek-eneu — nevezték) vagy szerjálás, azon ingyen munka, melyet a jobbágy földesura rendeletére igával vagy a nélkül az udvarban vagy majorsági földön, a gazdálkodásban, fuvarozással, hajózással vagy másképen végezni tartozott.

Ezek a sokféle urbéres szolgálatok kölcsönös egyezés vagy a szokásjog, nem pedig köztörvény alapján állapítottak meg s korán írásba foglaltattak. Lelkiismeretes földesurak, főleg az akkor legokoszerűbben gazdálkodó monostorok hamar gondoskodtak jószágaik pontos összeírásáról s hogy tudják, minő biztos évi jövedelemre számithatnak, egyszersmind minden egyes község s benne minden egyes jobbágy urbéri tartozásairól. Az ily összeírások urbariumnak (Panteiding, Weisthum) neveztettek s megadták a földesuri tisztnek az irányt, mit szabad az egyes jobbágytól követelnie és mit nem. Földesurnak és jobbágnak egyaránt hasznára vált az ily urbarium, mert amazt jövedelméről, ezt meg kötelezettségeiről tájékoztatta.

Hogy e sokféle kötelezettségnek megfelelhessen, a jobbágy megmunkálás céljából, de nem tulajdonul, hanem haszonélve-

zetül bizonyos földterületet kapott a földesurtól. E föld magyarul jobbágytelek vagy jobbágyülés nevet visel, de latin okleveleinkben igen sokféle néven jelentkezik. E nevek mansio, mansus, laneus (a német Lehenből, mely földmértéket is jelentett; ez a név magyar lán alakban még XVII. századi iratokban is előfordul), domus, curia. Mind e szavakat vegyesen és nem következetesen használták. Eleinte a mansio vagy mansus (ház-hely) volt nálunk a leggyakoribb s a ház alatt is mansiot értettek. Néhol azonban különbséget tettek mansio és domus vagyis házhely és ház közt, míg végre a XIV. században¹⁾ a különféle műkifejezések beleolvadtak a telek vagy sessio fogalmába. A mi a jobbágytelket illeti, az három alkatelemből, a tulajdonképeni házhelyből, melyet belső teleknek neveztek s a külső telekből vagyis a mivélés alá vetett szántóföldből, rétből, szőlőből valamint bizonyos jogokból állt. A belső telket alkotta egy 1342-iki adat szerint²⁾ a lakóház, melléképület és udvar, mely mögött nagy, néhol egy holdnyi kert terült el. Voltak a lakosságnak olyan rétegei, melyek csupán belső telket kaptak, vagy még azt sem, hanem más házában laktak; ezeket zsellérnek (inquilinus) és pedig házas vagy házatlan, más hátán lakó zsellérnek nevezték s némelyiknek volt valami földje vagy szőleje is.

A belső telek nagyságának megállapítása nem köztörvény útján vagy állami hatóság közbejöttével történt, hanem a helyi viszonyok szerint alakult. Még inkább így fejlődött a mivélés céljaira szolgáló külső telek, mely nem volt rendes mérték, nem jelentett meghatározott területet, hanem nagysága a helyi viszonyok, a talaj minősége s más körülmények szerint vidékenként nagyon változott s a gazdasági élet kezdetleges állapotában, mikor föld végtelen bőségben állt rendelkezésre s az üzem is egészen külterjesen folyt, kétségkívül nagyobb lehetett, mint a népesség elszaporodásának s a gazdasági élet föllendülésének korában. De bizonyos, hogy mindig volt annyi, a mennyiből egy család vagy háztartás rendes viszonyok közt megélhetett s a mennyit ez a család saját erejével megmunkál-

¹⁾ Nagy Gyula, Sztáray-oklevéltár I. 301. mansiones vulgo teluk dictas (1358.), ugyanott 535.: curias, seu mansiones jobagionales integras vulgo thelek vocatas (1394.)

²⁾ Nagy Imre, Zala vármegye oklev. I. 402.

hatott. E munkát azonban saját marhája nélkül nem végezhetette s a jobbágy szó fogalmában benn van az is, hogy a telek művelője bizonyos számú lovat vagy ökröt — a földművelésben akkor főleg ez utóbbi használtatott — mondhat a magáénak. A jobbágyoknak művelésre átadott terület (terra sessionalis vagy metata) első sorban a telephez vagy faluhoz legközelebb eső földből került ki. Először is ezt fogták eke alá, nemcsak időnyerés céljából, hogy a gazdának hosszú utat ne kelljen tennie, hanem azért, hogy könnyebben meg lehessen óvni a töméntelen vad pusztítása ellen, mely erdőt, mezőt ellepett. A faluhoz legközelebbi területből az egyes gazdának megfelelő, néha keskeny földszalag jutott, melyhez a gazdálkodás kiterjedésével még egy további darab járult, úgy, hogy a külső telek rendszeren nem összefüggő egészet alkotott, hanem a határ különböző részeiben fekvő kisebb-nagyobb dirib-darabból állt, sőt a kültelkeket nem is állandóan egy és ugyanazon gazda művelte, mert a községek a legtöbbször földközösségben¹⁾ éltek s évenként nyilvetéssel, sorshuzás útján osztották ki az egyes gazdák közt a művelés alatti külső telkeket. Másrészt az idők folyamán megindult az egységes jobbágytelek felosztása. Az Árpádok korából sok adatunk van ugyan, hogy a fitestvérek osztatlanul folytatták a gazdálkodást s az atya nős fiával egy kenyéren élt, úgy, hogy egy háznépben rendszeren több családtag foglaltatott, mint átlag egy családban. De az ifjabb testvérek abban az időben könnyen kaptak telket a töretlen földön vagy az erdőben eszközölt irtásokban (ortoványok), minek folytán még ritkábban fordulhatott elő az egységes jobbágytelek feldarabolása, egy család több tagja közti felosztása. Ez Németországban is csak a XIII. században öltött nagy arányokat, míg nálunk a kis- és nagykapuval hivatalosan csak a XV. században találkozunk. A változások mellett, melyek a telek terjedelmében álltak elő, a telek jogi fogalma az idők folyamán szintén nevezetes bővülést nyert. A telek alatt a jobbágyintézmény teljes kifejlődése korában már nemcsak belsőséget és külsőséget értettek; a földterület mellett belefoglalták azon jogok összes-

¹⁾ A földközösséggel, mely fontos intézmény Szent István idejétől 1848-ig kimutatható földművelésünkben, behatóan foglalkozik *Tagányi* Károly. A földközösség története Magyarországon.

ségét is, melyek a telkes gazdát az egész határra nézve megillették. Ez a határ jogilag egy egészet alkotott s habár a szántó és a rét a jobbágyok közt akár nyilazás útján, akár állandóan szét volt osztva, maradt annak egy része, a legelő és az erdő közös használatra, sőt voltak közös haszonvételek, mint a későbbi időkben mézárszék, malomjog, koresmáltatás, 3—6 havi italmérő jog, melyek a telek fogalmába illeszkedtek s melyekben a zsellérek kizárásával csupán a jobbágyok részesedtek. Viszont voltak a jobbágyságra nézve terhes kiváltságok is, mert a szántóföldet illetőleg kényszergazdálkodás állt fenn s a község határozta meg kötelezőleg, mikor és melyik föld használtassék őszi vagy tavaszi vetésre, ugarra, mikor kezdődjék a mezei munka,¹⁾ vagy a szüret. A határnak azt a részét, melyet a földesur nem darabolt fel telkekre, majorsági birtoknak (allodium), praediumnak meg azt a határt nevezték, melynek területe egészen majorsági föld maradt, ámbár a hozzátartozó községben laktak parasztok, de csak belső telkekkel voltak ellátva.

Már a gazdasági berendezkedés első idejében a telken kívül szabatosabb földmértékek is kezdenek jelentkezni az okiratokban. A legrégebb nálunk divó földmérték az ekealja (aratrum), mely azonban nyugatról jutott hozzánk s nálunk nem lett egységes, országszerte ugyanazon terjedelmű mérték, hanem a talaj minőségéhez képest változóan alakult. Egészen olyan kiterjedésű földet kell alatta érteni, melyet egy nap alatt egy négyökrös ekével föl lehetett szántani. A XII. század második felében, mikor a föld már értékessé vált, az ekealját mindinkább egy kisebb térmérték váltotta fel, a hold. Erdélyi László számításai szerint egy ekealja hol 48, hol 100, 120, sőt 150 királyi holdat, egy királyi hold meg 864 királyi ölet vagy mai mértékben 1:896 métert tett.

Bajosabb a régi magyar pénzláb megállapítása, melyre nézve különböző számításaink vannak. Kováts Ferenc²⁾ szerint a magyar honfoglalás korában a nyugati szomszéd országokban a Nagy Károly császár megállapította font (libra) szolgált 367 mai gramm súlyban az ezüst pénz verésének alap-

¹⁾ *Kolozsvári-Óvári*. Magyar jogtörténeti emlékek I. 1. 274.

²⁾ *Közgazdasági Lexikon* III. Pénztörténet.

jául s 1 font tiszta ezüsből 240 denárt vertek úgy, hogy egy dénárnak valami $1\frac{1}{2}$ gramm sulya volt. Nagyobb fizetéseknel azonban a pénzt nem darabszámra adták-vették, hanem mérlegben mérték s eleinte 240 dénárt számítottak 1 font tiszta ezüstnek, a dénárokat meg rövid vagy hosszú solidusra osztatták; a rövid solidus 12, a hosszú 30 dénárból állt s az egyikből 20, a másiból 8 solidus tett egy font ezüstöt. Csakhogy vert pénz aránylag igen kevés volt forgalomban; nagyban divott tehát a veretlen ezüstben, az ércrudakban vagy darabokban való fizetés s egy-egy fontnyi sulyu ezüstdarab szintén 240 dénárt ért. A font mellett csakhamar divatba jött a márka, magyarul gira vagyis a fontnak kétharmadrésze, tehát 160 dénár s Szent István óta nálunk is gira szerint folyt a számítás, mikor 1 dénár abszolút értéke mai koronavalutában valami 33 fillér lehetett. Volt különböző gira, a szerint a hány kisebb egységre, pensára (pénz = 40 dr) oszlott vagyis volt 6 pensás (240 dénáros) és 12 pensás (480 dénáros) gira, mely meg 4 fertóra, 8 félfertóra vagy unciára, 16 latra és 48 pisetre osztott. Már a XI. században megkezdődött nálunk a pénzrontás s ennek megfelelően csökkent a dénár értéke. Az Árpádok korának nagy részében kizárólag ezüst volt nálunk a valuta s csak bizánczi, IV. László óta firenzei aranyok keringtek, míg I. Károly király meg nem kezdte a híres magyar körmőczi arany verését, mely azután századokon át előkelő szerepet játszott az európai pénzforgalomban. Azóta a bankókorszakig állandóan kettős, arany és ezüst maradt a magyar állam hivatalos valutája. Kováts számításai szerint a XI—XIII. században egy font tiszta ezüst, a gira kétharmad része mai értékben 120 kor. 82 fillért, egy gira tiszta ezüst 84 kor. 55 fillért tett.

Az elmondottakból sokban elütő eredményekre jut Pauler Gyula,¹⁾ kinek számításai szerint:

1 font tiszta ezüst	=	2 márka vagy gira
$\frac{1}{2}$ „ „ „	=	1 „ „ „
1 gira	=	4 fertó vagy 8 félfertó
1 fertó „ „	=	12 nehezék (pondus)
1 font	=	240 dénár
1 pensa (pénz)	=	30 „

¹⁾ A magyar nemzet története az Árpádok korában I.

1 nehezék	=	5 dénár
1 dénár	=	18 fillér mai koronaértékben.

E szerint mai értékben:

1 font tiszta ezüst vagyis 2 gira	=	86 korona	40 fillér
1 gira vagyis félfont	=	43	„ 20 „
1 fertó	=	10	„ 80 „
1 félfertó	=	5	„ 40 „
1 pensa (30 dr)	=	5	„ 40 „
1 dénár	=	—	„ 18 „

Melyik a két számítás közül a helyes, azt kideríteni a még esecsemő korát élő magyar metrologia tudományának hivatása.¹⁾ A későbbi időkre Belházy János²⁾ eszközölt ily átszámításokat, melyek szerint koronaértékben a dénár 1463—1516. közt már csak 11·55 mai fillért ért s az érték a pénzromlás következtében folyton esökkenve 1547—53. közt már 8·26 fillér, sőt a XVII. században ezüst tartalmának apadásához képest csupán 2 mai fillér abszolút értéket képviselt. Belházy János egy másik számítása szerint³⁾ a magyar forint (100 dr) ezüsttartalma szerint mai koronaértékben ért:

1527—1546. közt	5 korona	12·878 fillért
1547—1576. „	5 „	10·654 „
1576—1581. „	4 „	43·58 „
1582—1609. „	4 „	33·62 „

Midőn a XVII. században a kincstár a legnagyobb arányokban üzte a pénzromlást, a dénár ezüsttartalma egyre esökken s így a 100 dénárból álló magyar forint (forintost egyáltalában nem vertek, a forint a 100 dénár alapján csupán csak számítási pénz volt) ezüst értékben egész felére devalválódott.

Mindezekben azonban a régi pénzlábnak csupán abszolút értéke van feltüntetve, vagyis az, hogy egy-egy dénárban mennyi volt az ezüst s mennyit ért ez az ezüst mai koronaértékben. A pénz vásárló képessége, relativ értéke vagyis az, hogy ugyanannyi ezüstrrel, mint ma mennyit, többet vagy kevesebbet

¹⁾ Pauler számításai ellen állást foglal Kropf Lajos, Magyar Gazdaságiórt. Szemle VI. kt.

²⁾ Közölvék Az 1896-iki ezredéves kiállítás eredmények czimű munka VIII. kötetében 478—84.

³⁾ Közvettem Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században czimű munkámban.

lehetett-e vásárolni, nincs megvilágítva. Pedig ez a relativ érték szertelenül nagyobb volt a mainál s elvül elfogadhatjuk, hogy mennél távolabb esik tőlünk valamely korszak, annál erősebb volt a pénz vásárló képessége, annál többet lehetett ugyanazon összegben venni, például 1 dénáron, mint ma. Egészen nem nagyon térünk el a valóságtól, ha általános alapul elfogadjuk, hogy a XI—XIII. században 20—25-ször, a XIV—XV. században 15 ször, a XVI. században 12—10-szer, a XVII. században 8—5-ször nagyobb volt a pénz vásárló képessége. relativ értéke a mainál, ámbár erre nézve még igen kevés részletes kutatás történt s saját vizsgálataim az utóbb említett két századról¹⁾ is szűk körben mozognak, mert csupán néhány terményre (buza, rozs, árpa, zab, liszt és korpa) terjednek ki. Mindazáltal legalább hozzávetőleges tájékozást nyújtanak és így lehetővé teszik, hogy az olvasó a fejtegetéscimben előforduló régi pénznemek mai értékéről megközelítő fogalmat nyerjen.

¹⁾ Közzétettem Közgazdasági áll. a XVI. és XVII. században 31.

MÁSODIK FEJEZET.

A magyar munkaszervezet a honfoglalás korában.

A mai Magyarország területe a Krisztus születését megelőző századokban már nagy és sokoldalú polgárosodás színhelye volt s akkori lakói, a kelták a gazdasági élet minden ágát, a földművelést, baromtenyésztést, ipart és kereskedést sikeresen üzték. Gazdagságuk irányította reájok a világruralomra törekvő Róma figyelmét, mely meghódította a mai magyar föld nyugati, déli és keleti részeit s gyakorlatilag kipróbált jeles munkaszervezetét itt is meghonosítva, nagyban fölvirágoztatta az őstermelés minden ágát, bányászatot, földművelést, kertészetet s már az időben világszerte elterjedt a mai magyar föld csodás termékenységének, természeti kincsekben való kiemeríthetlenségének hire.

A római uralmat azonban a negyedik század vége felé teljesen elsöpörte a népvándorlás vihara, melynek egyik főútja éppen mai hazánk volt s a rajta végigvágató germán és hunszittya népek romba döntötték Róma nagyszerű kulturalkötésait. Gepidák, hunok, longobardok, avarok időnként hosszabb pihenőt tartottak ugyan e földön, de mindnyájan csupán katonák voltak s nem tudták a polgárosodás eszközeivel állandó birtokukká tenni. Mikor Nagy Károly frank király és római császár a IX. század első éveiben az avarok országának végét vetett, az egykori Pannoniát, a mai Dunán és Drávántuli részeket közvetve vagy közvetlenül a frank birodalomhoz csatolta, ellenben a többi föld egészen kívül maradt a nyugati polgárosodás világán. A Dunán túl egyes német várak és telepek alakultak s a bajorok, kik a szomszéd osztrák és karantán örgrófságokban mindinkább legyűrtek a szláv benszüllötteket.

behatoltak főleg a mai Sopron- és Vasvármegyékbe, hol erődítmények védelme alatt művelni kezdték a földet, melynek mint hódítók uraivá lettek s ott a saját gazdasági rendszerüket és munkaszervezetüket honosították meg. De ez is csak a határok közelében történt. Másutt szláv törzsfőnökök éltek német főuralom alatt, míg a Morvaországhoz közelebb eső északkeleti hegyvidéket a morvák szerezték meg s a fajrokon szláv benszülötteket hatalmuk alá hajtották. Az északkeleti földön szintén élt szláv lakosság apró törzsekre oszolva s törzsfők vezetése alatt, az avarok maradványai pedig a Duna-Tisza közén húzódtak meg. Ellenben a Temesközben s a szomszédos földön az akkor független dunai Bolgárországból bevándorolt bolgárok tengették törzsfőik kormányzata alatt szegényes életüket. Erdély s az északkeleti országrész e korbeli állapotairól adat egyáltalában nem maradt. Itt is élt, főleg a vizek mentén némi szláv népesség, de a polgárosodás legalantibb fokán. Általában a szláv polgárosodás, még ott is, hol aránylag leginkább fejlődött: a szomszéd Morvaországban, nagyon kezdetleges maradt. A szlávoknak az őskorból származó nyomorult faekéje, melyet két tinó vagy ökör húzott, alig törte föl a földkéreg legfelső rétegét; érczen, vasban még nagy hiányt szenvedtek, apró telepekben laktak s külsejük, ruházatuk megfelelt közállapotaik alacsony színvonalának. Egészben az egykor oly dusan termő talaj ismét a vad természet uralma alá került. A hegyvidéket sűrű erdőség borította; ez messzire benyult a síkságra, melyet töméntelen tó, láp, sár, ingovány, vadviz lepett el. A termelő munka mindenütt a legszűkebb körre szorítkozott, mert a lakosság a német, morva és bolgár uralom alatti részekben egyaránt elenyészően csekély volt. Ehhez járult, hogy a IX. század második felében németek és morvák közt véres tusák támadtak, melyek újabb csapást mértek, főleg az egykori Pannonia, a mai Dunántul csirázni kezdő polgárosodására. Várai és telepei elpusztultak, lakossága leöletett, rabszija füzve elhajatott vagy uttalan erdőkbe, járatlan hegyekbe húzódtott vissza.

Ilyen állapotban találta ezt az egykor tejjel-mézzel folyó Kanaánt a magyar nép, midőn dicső vezére, a honalapító Árpád 896. és 906. közt elfoglalta, állandó birtokába vette. A magyarság valószínűleg a középázsiai töröktatár nagy népesaládból

sarjadzott s gazdasági okokból, a megélhetés kényszerűségétől hajtva, hagyta ott az őshazát. 840. körül tűnik föl az északi orosz pusztaságon s lép be az európai népek történetébe. A Dnjeper és Don vidékén, a Fekete és Azovi tenger közti földön, melyet vezéréről Elődről (Lebed) Lebediának nevezett, igyekezett magának állandó hazát teremteni, mert nem volt tulajdonképeni vándor, nomád nép, hanem csak a megélhetés kényszere rajtotta a tavolba s mihelyt olyan földre akadt, mely boldogulására alkalmasnak látszott, szívesen választotta volna állandó lakóhelyévé. De Lebediát, noha volt vize, legelője, erdeje bőven s délibb részeiben a buza, árpa, szőlő és sok jó gyümölcs is megtermett, a gondviselés nem a magyaroknak szánta. Valami félévszázadig éltek ott s a kazárokkal és bizanciakkal érintkezve, az európai polgárosodás hatása alá kezdtek kerülni. Onnan a viszonyok ellenállhatatlan sodra 885. körül már Árpád fejedelem alatt délibb vidékre, az Alsó-Dnjeper, Bug, Neszter, Prut és Szeret közti roppant és nagyrészt lakatlan földre, a mai Bukovina, Moldva, Beszarábia területére vitte őket. Ezt az új hazát a sok folyóról Etelköznek vagyis Vizköznek nevezték. Földje termékeny, vízben, legelőben, fában, vadban, halban bővelkedő volt s megfelelt a nép szükségleteinek, mely hosszas vándorlásaiban katona és marhatenyésztő néppé fejlődött. Katona és pásztorember volt mindenki, katona azért, mert fegyverrel kellett magának a sok ellenség közt utat törnie, a megszállott területet fegyverrel kellett napról-napra szakadatlan harcban oltalmaznia, pásztorrá meg azért, mert vándornépek minden vagyona (azért nevezte a magyar még századok múltán is a vagyont marhának) nyájaiban, méneseiben, gulyáiban, vagyis marhaállományában van. Nem a földművelésből, hanem a marhatenyésztésből merítette táplálkozásának főelemeit. A marha husa, teje nyújtotta legfőbb élelmét, bőre a ruházat főzikkeit s a marhát nemesak könnyen elszállithatta, hanem ingóinak főszállító eszközévé is avatta. Maga a magyar férfi élete nagy részét lóháton töltötte, lován esatázott, lóháton ment vadászni s lovával annyira összenőtt, hogy azt mondták róla, hogy lóháton él. Fődeles kocsiába, melyen a nőket, gyermekeket és betegeket szállította, ökor és tehén volt fogva s végtelen gulyái és esordái kísérték vándorutjain. A lovon, tehenen, ök-

rön, bikáin, bivalyon kívül voltak tevéi, melyekről még a XII. században is említés történik.

Volt-e a magyarnak vándorlásai közben nagyobb mennyiségű juha, sertése és baromfia, az bizonytalan. De a vándornépeknél tett újabb megfigyelések nyomán valószínű, hogy csak új hazájában való megtelepedése után kezdtek ez állatfajok nagyobb szerepet játszani gazdálkodásában, mert a hosszabb vándorlásra e fajok teljesen alkalmatlanok. A juh erdőn, mocsarain nehezen vergődik át, a sertés az erdőben szintén nem követi gazdáját s különben sem volt rá szükség, mert az akkori rengeteget elárasztotta a sok vaddisznó. Így tehát valószínű, hogy a magyar nép fővagyonát a honfoglalás előtt csakis lovainak és szarvasmarháinak tömegeiben állt.

E marhaállomány gondozása a katonáskodás mellett a pásztorkodást tette a magyarnak főfoglalkozásává s minthogy a nagy baromcsordák élelmezése komoly és nehéz feladat volt, marhája szükségleteit is számba kellett vennie ama föld megválasztásában, melyen megtelepedett. Másrészt a marhaállományhoz képest kellett a hódított föld szétosztásának, az egyes törzsek, nemzetségek, családok megtelepedésének is történnie, mi a népben kifejlesztette a gazdasági érdekek iránti érzéket s a jog és a tulajdon sajátosan kifinomult fogalmait. Így a magyar nép már akkor, midőn Ételközben lakott, a polgárosodás bizonyos, részben fölöttébb fejlődött fokára jutott s természetadta dus tehetségeit az a 60—70 év, melyet műveltebb népekkel való érintkezésben töltött, igen nagy mértékben kifejlesztette. Tanult a rendes államéletet folytató kazároktól s a kor legpolgárosultabb államától, a nagyszerű közintézményekkel dicsekvő Bizáncztól, sőt a kisebb, szláv népektől is, melyekkel vándorlásain érintkezésbe jutott. Nemcsak hadakozott, hanem békés érintkezést folytatott, kereskedett velök s e kereskedelem egyik főtárgya a rabszolga volt, mert a magyar már nem ölte le a védtelen hadi foglyot, hanem gazdasági munkára használta vagy kereskedés útján értékesítette. Polgárosodásának fejlettsége nemcsak kitünő, a maga nemében páratlan hadszervezetében tükröződött vissza, melyen egész állami és társadalmi léte nyugodott, hanem megnyilatkozott a gazdasági munkában is, melyben a nő, de különösen a rabszolga vitte a főszerepet. Jogilag a magyar nép alkatelemeit nem különítették el egy-

mástól rendi válaszfalak, hanem minden szabad ember, lett legyen szegény avagy gazdag, egyenjogu tagja volt a nemzeti közösségnek. Viszont azonban egyaránt terhelte a honvédelem kötelessége, míg a termelő munka, a mennyiben nem a szabad ember családjában, a ház asszonyának vezetése alatt folyt, a rab-szolgára hárult, ki minden emberi és politikai jog hiján urának korlátlan hatalma alatt állt s a hasznos háziállathoz hasonló bánásmódban részesült. Így a magyar nép két, egymástól jogilag szigoruan elválasztott rétegből, a szabadokból és a rab-szolgákból állt s ez utóbbiak közt voltak magyarok is, olyanok, kik szabadságukat büntetésből elvesztették.

Noha Etelköz gazdasági viszonyai megfelelték a magyar nép szükségleteinek, alig tíz évi időzés után onnan is távoznia kellett s a politikai kényszerűség Árpád fejedelmet, minthogy északon már nem kínálkozott megfelelő lakatlan terület, a mai magyar hazába vezette, melynek nagyobb részét, azt, melyet nem áthatlan ösrengeteg borított, mint Erdélyt s az északi fel-földet, valamint tíz évi küzdelemben véglegesen hatalmába keríté. Az új haza birtokba vételével a magyarságra új, egész Európa sorsára kiható hivatás hárult, az, hogy a dus szellemi és anyagi virágzást, melyet ott egykor Róma alkotott, melyet azonban a népvándorlás századaiban germán és ázsiai népek részben az öntudatlan bűnösség könnyelműségével halomra döntöttek, helyreállítsa s tovább fejlessze. Uralkodói, nagyrészt mind kiváló eszű, széles látkörű egyéniségek nyomban felismerték e hivatást. Nem mintha tudatosan, logikusan, rendszerbe foglalt s bölcséleti elvekbe öntött program szerint akarták volna ezt a nagy czélt elérni. Sem a nép, sem vezérei nem foglalkoztak elméleti tudománnyal. De elhatározásaikat erős politikai és művelődési ösztön, uralkodásra termett ép gyakorlati ész sugallta, mely hosszas vándorlásaikban, a legkülönbözőbb népekkel való békés és harcziás érintkezéseikben, idegen népelemek beolvasztásában s töméntelen idegen szó, fogalom és észme befogadásában egyre élesebben kifejlődött bennök.

Új hazájokban a talaj egykori gazdagságáról és virágzásáról uton-utónfélen eléjük lépő s még romjaikban is nagyszerű emlékek figyelmeztették őket, hogy itt egykor szebb élet folyt, melyet nekik kell megújítaniok. Viszont külföldi tapasztalataik, a bekalandozott nyugati gazdag országokban tett meg-

figyeléseik hamar reávezették, hogy ezt a nagy czélt megfelelő gazdasági munkaszervezet, korszerű államintézmények alkotásával el is érhetik. Még Árpád fejedelem megindította az államszervezés művét s így nemcsak hazát szerzett addig vándorolni kénytelen népének, hanem ő az, a ki hozzáfogott az új viszonyoknak megfelelő intézmények alkotásához, melyek befejezése századokig tartott. A meghódított föld a hódítók tulajdonába ment át s Árpád fejedelem osztotta szét az egyes törzsek, nemek, ágak, családok (egykor a családot hadnak nevezték) között. Ekkor még a szétosztás, az egyes törzsek elhelyezése legelől honvédelmi, katonai szempontokból történhetett, de azért a gazdasági érdek sem maradt tekinteten kívül, főleg ott, a hol némi benszülött lakosság élt. Ez addig sem volt telkének szabad tulajdonosa, hanem csak művelője s a föld használatáért törzsfőnökeinek adózott, kik földesurai is voltak. A honfoglalás után a köznép helyzete nem fordult rosszabbra. Árpád és magyarjai nem fosztották meg telkeitől, hanem továbbra is reá bízák azok művelését, csak hogy a földesuri jogokat immár magok gyakorolták s néhol a benszülöttek községeiben vagy a községek mellett ütötték föl régi rabszolgáikkal tanyájokat. Itt tehát a magyarok a nyugaton divó s a jobbágyságon nyugvó gazdasági munkaszervezet egyik válfajával ismerkedtek meg s az új intézményt egyszerűen elfogadták, vagyis a mennyiben érdekeiknek megfelelt, fölvtették saját intézményeik sorába. Hogy nem rontották meg, hogy a benszülött tömegek csak urat cseréltek, azt jelzi ama tény, hogy századokon át nem lázongtak ellene s nem fogtak kezet a magyar állam külső ellenségeivel. Sőt bátran mondhatni, hogy új uraik alatt a benszülöttek helyzete javult, mert a magyar honfoglalók száma aránylag csekély volt s ez a körülmény arra sarkalta őket, hogy új alattvalóikkal emberségesen bánjanak, munkájuk megbecsülésével magukhoz csatolják, részben összeházasodjanak velök s így magukba olvaszszák őket. Másfelől a benszülöttek mindinkább eltanulták uraik nyelvét, szokásait, sokan belekerültek a magyar harczosok s ezzel a szabadok sorába, vagyis az új gazdasági rendszer a magyarosodásnak is hatékony eszközévé vált.

Árpád fejedelem óta bejutott tehát a magyar közszer-
 zetbe a nyugaton divó jobbágyrendszer egy bizonyos válfaja,
 de természetesen csak oly vidékeken, a hol volt legalább némi

benszülött s állandóan megtelepedett, községekben élő lakosság mig ama földön, melyen kizárólag a honfoglaló nemzetségek telepedtek meg s leginkább nomadizálva legeltették nyájaikat, az ősi munkaszervezetnek alávetett terület is, mert az sokkal kevésbé felelt meg az új haza viszonyainak és gazdasági szükségleteinek, mint az akkor Nyugat-Európában már kifejlett paraszti agrár szervezet. Ez utóbbinak elemei pedig egyre nagyobb számmal jutottak el hozzánk, mert a magyarság a X. század első hetven éve folyamán kisebb-nagyobb lovascapataival örökösen dulta, pusztította szomszédait, bekalandozta Európa legtávolabbi országait s onnan rendesen óriási zsákmánynyal tért haza, melynek legértékesebb része az ember, a hadi fogoly volt. A magyarság, mely a honfoglalás befejeztével további nagyobb területeket már csak termelő munkájával szerezhetett, emberhódításra adta magát, hogy a nagy, de puszta országot benépesítse. Férfiak, nők, gyermekek, papok és világiak, földművesek, iparosok és kereskedők voltak a hadifoglyok megszámlálhatatlan tömegében, mely a legkülönbözőbb nyelveket beszélte, melyhez azonban a dolog természetéhez képest a nagy többséget a szomszéd, közelebb eső felső-olaszországi, valamint német birodalmi és északi szláv országok szolgáltatták. Ezek a hadifoglyok vagy rabszolgák itthon a legkülönbözőbb munkára alkalmaztattak; egy részök uraik mellett maradt mint eseléd a házi dolog végzésére, mások alkalmas helyeken mint földművesek és iparosok telepítették meg, mert volt föld bőven és általában csak akkor nyert értéket, ha ember ülte meg, mig munkáskéz nélkül értéktelen maradt. Ezen, a nyugatról jövő tömegek számának megítélésére nincs ugyan semmi adat. Annyit azonban mindenesetre mondhatni, hogy a X. század folyamán legalább is megduplázták a lakosság számát, mely szempontból azok a véres külkalandozások, melyek a magyart Európaszerte rettegetté s ennek megfelelően gyűlöltté tették, nemzetünk sorsának alakultára nagyon előnyösek voltak. Nemesak munkáskezet, hanem új eszméket is hoztak ide s a töméntelen nyugati rabszolgával a nyugoti eszmék importja is roppant arányokban folyt. Ez a rabszolga őskeresztény országokból jött s a pogányok közt is megtartotta keresztény nézeteit, sőt elvitte a magyar családok zárt szentélyébe. Egyengette tehát a hittérítők útját s ő neki is része volt abban,

hogy a kereszténység aránylag rövid időben s véresebb belháboruk nélkül magába olvasztotta a pogány ázsiai magyarságot. De a rabszolgaelem mindenféle más európai nézetet, erkölcsi és jogfogalmat hozott magával; másrészt voltak sokféle ismeretei iparban, mesterségben, a föld művelésében, a termelő munkában. Az ő hazájukban már meg volt a jobbágyság intézménye legkülönbözőbb alakjaiban s midőn nálunk foglalkozásuk szerint urok udvarában vagy külön községekben megtelepítettek, munkaszervezetökben, szolgálányaikban lehetőleg a hazájokból hozott eszméket kezdték érvényre emelni, illetve urokat velők megbarátkoztatni, ki meg szívesen elfogadta, mert reá nézve előnyösek voltak. Az új munkaszervezet természetesen országszerte nem egyformán alakult, néhol meg sem alakult, néhol meg a szerint, a mint a munkásnép többsége német vagy szláv volt, németországi vagy szláv minták szerint kezdett fejlődni. De mindenesetre megindult a nyugati minták szerinti gazdasági szervezkedés, mely minták közül a német enyhébb, a szláv terhesebb volt a munkástömegekre. De akár német, akár szláv volt a minta, maga az ekképen külföldi eszmék szerint kialakuló munkaszervezetbe beosztott lakosság jogállására rabszolga, vagyis telkéhez oda kötött s ura akaratának föltétlenül alávetett népréteg maradt. Csakhogy a hagyomány már a X. században, a megkeresztelkedés kora előtti időből említett önkénytes bevándorlást s állítólag Taksony fejedelem hívására több ezer bányamunkás költözött be s telepedett meg a későbbi bányavárosok vidékén. Kétségtelenül éltek itt zsidók is, ezt X. századi keleti és nyugati írók mondják és bolgár mohamedánok; mindkét felekezet őstermeléssel, valamint külső és belső kereskedéssel foglalkozott s minthogy a bányászokkal egyetemben önkényt vándorolt be, természetesen megtartotta egyéni szabadságát, különben nem költözött volna ide. A X. század végén meg volt tehát a magyar társadalomban mindaz a tényező, mely a nyugati államok socialgazdasági munkaszervezetében már akkor a feudalismus jegyében, intézményileg kezdett kialakulni. Meg volt a hódító, főleg a honvédelemmel foglalkozó katonaság, a földbirtok ura, meg volt az egyéni szabadsággal felruházott szabad munkás s meg volt a rabszolga-tömeg, melynek nagy része állandóan telkekre telepített. Mindez megadta a lehetőséget, hogy lassanként a magyar nemzeti munkaszerve-

zet legalább főelveiben a nyugati államokéhoz hasonlóan fejlődjék. A legnagyobb mértékben elősegítette ezt a római kereszténység fölvétele. Mihelyt Géza fejedelem (973—95.) egész családjával a katolikus vallásra tért, a magyar gazdasági élet és intézményei teljesen a nyugati országok eszméinek hatása alá kerültek, mert a kath. egyháznak meg voltak a maga sajátosan kifejlődött jogi és gazdasági fogalmai, melyek az egyházszervezet fokozatos megalkotásával karöltve honosodtak meg nálunk is. Különösen a szerzetrendekben voltak meg kész eszközei az egész gazdasági élet irányítására, földmivelés, marhaterenyésztés, halászat, kertészet, ipar és kereskedés fölvirágoztatására, új és előnyösebb gazdasági módszerek meghonosítására, az erdőirtásra, vízszabályozásra s egyszersmind a gazdasági munkaerő szervezésére. Így Magyarországnak a nyugati keresztény népcsaládba való belépése, a magyarság megkeresztelése gazdasági tekintetben is mérhetetlen jelentőségű eseménynyé nőtt, mert óriási lökést adott a földben eltemetett dus kincsek kiaknázásának s egyszersmind az új és nyugati alapeszméken nyugvó, de azért magyar s a magyarság sajátos egyéniségéhez, új hazája éghajlati, kulturai és természeti viszonyaihoz alkalmazkodó nemzeti munkaszervezet megteremtésének.

Országos Széchényi Könyvtár

HARMADIK FEJEZET.

A munkásnép Szent István államszervezetében.

Mint láttuk, csiráikban már a honfoglalás századában megtalálhatók nálunk azon állami és társadalmi tényezők, melyek az ázsiai magyar népnek a nyugati polgárosodásba való beolvadását megindíthatták. I. István a nemzeti királyság s a magyar egyház lángeszű megteremtője tudatosan, tervszerűen siettette ezt a folyamatot, midőn nagyarányu, mindenre kiterjedő reformtevékenységében, mint mondja, a külföld legkiválóbb fejedelmeinek példáját követte. Különösen Nagy Károly frank király és nyugat-római császár lebegett előtte mintául, mert Károly a német birodalom egy részében, az általa megtérített szászok közt hasonló hivatást teljesített, mint két század multán István, a honszerző Árpádok első királyi ivadéka. Nagy Károlyt a XI. században már gazdag irodalom dicsőítette alkotásai, az állam és az egyház, a közművelődés és a közgazdaság terén alapvető jelentőségre emelkedtek s Szent István fogékony lelkét is mélyen befolyásolták. Különösen három irányban haladt Nagy Károly utjain, a magyar egyház szervezésében, a már meglevő várszerkezetnek gyökeres újjáalkotásában, melylyel ez intézményt az óriási terjedelmű várjóságok s a rajta élő népek kormányzata czéljából királyi vármegyévé formálta át s végül a nyugaton divó s az egyéni tulajdonjogon nyugvó új birtokjog, az adományrendszer behozatalában. Mindez alkotásai közvetve és közvetlenül a legnagyobb mértékben befolyásolták a munkás népek s a munkaszervezet fejlődését s nemzetünk és a keresztény világ sociál-gazdasági intézményei közt szoros kapcsolatokat létesítettek.

István király korának és mintaképeinek szellemében a földre fektette állam- és egyházszervezetét. Ezzel végleg oda szegezte népét az új hazához, másrészt a fekvő birtokot tette

az új alkotásaihoz nélkülözhetetlen bő pénzügyi ellátás kutféjévé. Alakuló félben levő államokban, hol az állandó megtelepedés még csak kezdő korát éli, a közjövedelem főforrása az államjóság, az állam vagy a korona földbirtoka, melynek pénzbeli (Szent István pénzdókat is hozott be, melyek azonban a kezdetleges gazdasági viszonyok s a forgalomban levő vert pénz csekély mennyisége mellett még mellékes szerepet játszottak az államháztartásban), leginkább azonban terménybeli és munkában való jövedelme fedezi a közszükségletet. Föld a csekély lakosság mellett óriás, úgyszólván végtelen mennyiségben állt akkor a király rendelkezésére, ki az ország legeslegnagyobb földesura volt s az maradt századokon át, noha az egyháznak és érdemes hiveinek bőségesen részt juttatott jószágaiból. Csakhogy e roppant területek, ez óriási fekvőségek betelepítése és szervezése, vagyis gazdasági kiaknázása óriási nehézségekkel járt, mert a XI. század, sőt az egész középkor népesedési viszonyai gyökeresen eltértek a maiaktól s beható tudományos kutatások kiderítették, hogy Európa legműveltebb államainak akkori népessége a mainak átlag még 10 százalékát is ritkán érte el. Minthogy pedig a magyar államterületnek igen nagy része akkor teljesen lakatlan volt s a lakott vidékeken is mindenütt igen gyér népesség találtatott, a lakosok száma sehol sem állt arányban a föld terjedelmével. Művelésre alkalmas, szűz talaj végtelen bőségben kínálkozott, de nehéz munkával lehetett hasznosítani. Annak a kevésnek, a mi tényleg műveltetett, volt ugyan már értéke, de a többi földnek magának alig. Becsét nem terjedelme vagy minősége, hanem a rajta élő emberek száma adta meg. A lakosság volt az értékes, nem a föld s így a királytól kezdve minden földbirtokosnak legfőbb érdekében állt jószágainak lehető benépesítése, különben nem vehette hasznát. Ennek megfelelően alakult István király népesedési politikája; mindenfelől megnyitotta országa kapuit (akkor csakugyan voltak ily kapuk) az idegeneknek, hogy azt az óriási tőkét, mely a földben felhalmozódott, de ember híján holt tőke maradt, forgóvá tegye, hogy életet, értéket adjon neki. Rászorulván a munkás kézre, szívesen fogadta, bárhonnán jött. Nem kívánt tőle egyebet, mint munkaképességet és hajlandóságot, viszont a bevándorló sem kívánt itt többet, mint jogbiztonságot s azt a lehetőséget, hogy házat

építhessen, földet szerezhessen, azt mivelje, vagy mesterségét, kereskedését folytathassa s az állam abban, a mit becsületes uton szerez, megoltalmazza. Jöttek is telepések szakadatlanul, még pedig önkényt s nem erőszakkal kellett őket ide hurcolni, mint a külkalandozások idején. Nemcsak munkaerőt, hanem egy kis tőkét is hoztak s a tőkeszegény országot ez irányban is gyarapították. Így a bevándorlás nagyban elősegítette az új állam rohamos felvirágzását s európai jelentőségre való vergődését.

A beköltözők első sorban a király földjén, a várjóságokon helyezkedtek el, melyek ezzel politikai, pénzügyi és gazdasági tekintetben főfontosságú tényezőkké emelkedtek s ehhez képest célszerű szervezésük a királyra s az államra egyaránt halaszthatatlan szükségletté vált. E szervezés a fejedelmi korszakból származó s szláv példára alakult várrendszerhez simult, mint a megye (mega) szláv neve jelzi. De István király messze néző tekintete már tökéletesebb mintát talált, melynek alapján a meglevő, de kezdetleges intézményt korának színvonalára emelte, hogy magyar népe szükségleteihez idomítva, sajátos magyar nemzeti intézménynyé fejlesztve országának összes lakott vidékeire kiterjessze. A minta, melyet szem előtt tartott, a „frank-rendszer“ volt, a mint azt a mai tudomány nevezi.¹⁾

Egészen régi római alapokon a frankoknál ugyanis a hódítás, telepítés, az államjóságok gazdasági kezelése s vele a közigazgatás és honvédelem körül külön jogszokások képződtek, melyek lényegesen eltértek a többi germán népektől s különösen két főelven nyugodtak. Az egyik az, hogy uratlan föld nincs (a későbbi kifejezés: nulle terre sans seigneur), a másik meg az, hogy minden miveletlen föld a királyé (eremus est causa regis). A királyi vagy állami földbirtokot regnum-nak nevezték, melynek kezelésére és benépesítésére a frank-rendszert Nagy Károly császár különösen alkalmassá tette. A királyi javak kezelését mindenütt egy-egy királyi várban (curtis, palatium, pomarium) összpontosította, melynek védelmét a benne vagy a körülötte megtelepedett katonák végezték, kikhez munkás népek járultak. A telepések a tizedes rendszer szerint csoportosítottak s tizedekre, századokra oszlottak.

¹⁾ Dr. Rübel a frankokról irt művében behatóan ismerteti.

A kezelés, gazdálkodás és kormányzat vitelére Nagy Károly szakavatottan készült szabályzatokat (capitulare) bocsátott ki, melyek megszabták, hogy minden község a határhoz képest bizonyos számú lakott telekből álljon, élén biróval (judex, villicus), ki mellett a helyi viszonyok szerint megfelelő alsó (erdész, lovász, pinczemester stb., a juniores) és felső (majores) tisztviselő működjék. A földmiveseken és marhatenyésztőkön kívül mindenféle mesterember telepített meg az uradalmakon, melyeknek az akkori viszonyok következtében lehetőleg maguknak kellett összes ipari szükségleteiket előállítaniok. Szabatosan rendezte Nagy Károly az elszámolást és ellenőrzést is s a tisztviselőnek számot kellett sáfárkodásáról tennie, a készletekről leltárt vezetnie, mert időnkint vagy a király maga, vagy biztosai megjelentek a hely színén s megvizsgálták az egyes jószágokat. Ezek jövedelmei (készpénz, termény, iparcikk) szolgáltak a királyi udvartartás, valamint az illető uradalomban élő, de különben szintén telkes várkatonaság ellátására, mely az uralkodónak bármikor és bárki ellen rendelkezésére álló, tehát állandó hadereje főelemét alkotta. Ez a frank-rendszer nem csupán a szászokra alkalmaztatott, hanem eljutott a német birodalom keleti tartományaiba, Bajorországba, Ausztriába, a mai Magyarország dunántuli olyan részeibe, melyek frank-német uralom alatt álltak s ott a németek és szlávok közti harcokban elesenyevészedve ugyan, de a honfoglalásig fenmaradt. Ismerték továbbá a magyar földre bevándorló német urak és munkások s így a frank-rendszerrel István a saját országában is tudomást szerezhethetett s állam-szervező munkájában czélszerű például használhatta.

E mintára szervezte az első magyar király a maga uradalmait, még pedig nem a hűbér-, hanem a beneficialis-rendszer alapján. E szerint mindenki, a ki az uradalomban megtelepedett, akár a szabadok, akár a nemszabadok osztályához tartozott, ellátásul telket kapott, de csak addig birta, míg a vele járó kötelességeket teljesítette.

Vidékenként az akkori helyi viszonyoknak vagy a honvédelmi szükségleteknek megfelelően az államjavak egy-egy uradalommá egyesítettetek, mely nem mindig alkotott ugyan területileg összefüggő egészet, mert az egyes községek határai közt feküdtek egyházi, adomány- vagy nemzetségi jószágok,

de jogilag és gazdaságilag egységesen kormányoztattak. Mind-egyiknek középpontja az erődített, fallal övezett, éjjel-nappal gondosan őrzött vár volt s benne székelte az uradalom főnöke, a király helyettese és kinevezettje, az ispán. A várnak a helyi viszonyokhoz képest földből, fából, kőből épült s árokkal övezett falán belül emelkedtek a király háza, a tisztek és az őrség lakóhelyei, csűr, istálló, gabonaraktár s rendesen volt benne virágos és veteményes kert is. A vár közelében gyakran falu települt, míg a nép többi része az uradalom más alkalmas pontjait űlte meg. A tisztviselők várnagy, hadnagy, százados, tizedes nevet viseltek s nem csupán katonai, hanem bírói, közigazgatási, közgazdasági teendőket végeztek. Ez új királyi vármegyében a katonai elem mellett a munkás népesség is megfelelő szervezetet nyert s jogai és kötelességei, pénzben, terményben, munkában való szolgálatai pontosan megállapítottak, a kötelezettségek teljesítésének vezetésére és ellenőrzésére meg megfelelő tisztikar alakított. Ezt a munkás népet a várnépek vagy várszolgák gyűjtő neve alá foglalták s noha a latin *jobagio* szó kétségkívül a királyi vármegye megalapításával honosult meg nálunk, még a sokkal későbbi időből való okiratok is nem a munkás, hanem a katonai elem jelzésére használják a *jobbágy* szót. A várkatonaságot nevezik várjobbágyságnak (*jobagiones castri*), a mint a városi élet fejlődésének csecsemő korában a királyi ispán székhelye, a vár viselte a város (*civitas*), őrsége meg a polgár (*civis*) nevet.

Ezek a várnépek, vagyis a munkás elemek sokban, a mennyire a körülmények megkivánták, a katonasághoz hasonló szervezetet nyertek. Minthogy a lakosság szertelenül csekély száma s a közlekedés nehézkes volta mellett minden uradalomnak, vagyis vármegyének lehetőleg magának kellett a saját szükségleteit előállítania, a király a munkás elemet számához és foglalkozásához képest külön falvakba vagy legalább a faluban külön utcába vagy házcsoportba telepítette. Ez azért is előnyös volt, mert a fiu atyjának foglalkozását követvén, az egyfoglalkozásuak közt könnyebben és alaposabban nyerhette kiképzését jövődöbeli hivatásában. Szigorú hivatáskényszer uralkodott akkor s még azután századokon át a művelt világ minden országában s a viszonyok ezt a kényszert nagyon értéhetővé tették. Míg éltetésére volt föld elég, a szántóvető fia az

eke szarvánál maradt. A vinczellér szőlőmivesnek, az erdőőr erdésznek, a méhesgazda méhésznek, a vadász vadásznak nevelte gyermekét, míg erdő és vad elegendő mennyiségben kínálkozott. A pásztorember fia pásztor lett, míg volt marha, melyet őrizzen és volt legelő, a mely eltarthatta. Sőt a marhatenyésztés nagy kiterjedése mellett a pásztorkodásban már meghonosodott a munkamegoszlás s állandó juhász-, lovasz-, gulyás-, kondás-családok, illetve telepek alakultak. Epen ugy családi foglalkozás volt mindenféle iparág, kereskedés, sőt a fürdősség, a harangozóság és énekszerzés is. Ez a viszonyokból folyó hivatáskényszer a polgárosodás kezdetleges korában még nem éreztette hátrányait s mindenki bele nyugodott sorsába, mely megélhetését biztosította ugy, hogy még két század múltán sem e rendszer, hanem elfajulásai, egyes földesurak tulzott igényei ellen fordultak a munkásnép panaszaival.

Az egyfoglalkozásuak tehát lehetőleg egy-egy faluban csoportosítottak s ha számuk csekély volt, külön utcát vagy házesoportot ültek meg s ott gyakorolták foglalkozásukat. Néhol azonban a földesur legalább az urbéres tartozások teljesítésére a saját udvarába rendelte őket s ott végezték közös dolgozó helyiségben (physalia) vagy műhelyben teendőiket.

A munkás és katonai népesség egyaránt beosztott az új királyi vármegyébe, melyet István kiterjesztetett országának akkori összes tájaira, a Nyitrától délnek a Dunántul Pozsegának huzódó földre, az Alduna mentére, Erdélynek vármegyei területére, valamint az északkeleti felföld egy részére s halálakor (1038) a vármegyék száma valami 45 lehetett. Ellenben a többi föld, főleg az erdőlepte déli, keleti, északi hegyvidék kellő lakosság hijján kívül maradt az új polgárosodás világán, mely minden egyes vármegyében hatalmasul működő, életerős szervet nyert. Az új intézmény mindenütt siettette a nomadizáló népesség megtelepedését, falvak, községek, tanyák alakulását, melyek hamar megváltoztatták a vidék külső képét s elősegítették a termelő munka gyümölcsözőbb üzését, a közvagyonosság gyarapodását.

Közvetve és közvetlenül a gazdasági élet európai irányu fejlesztésének szolgált István király másik nagy alkotása, a római kath. magyar egyház intézményileg való országos szervezése. A szervezett egyház megfeszített munkája az idők fo-

lyamán átalakította a közleket, új eszméket, új fogalmakat, új vágyakat és ezélokát keltett a népben, munkára tanította, a munka értékét, tisztességét, erkölesi jelentőségét megismertette vele, mire különösen szükség volt, mert hódító nemzetek a történelem tanusága szerint nem szoktak a munkáért lelkesedni. Ellenkezöleg, szabad emberhez illetlennek, lealázónak tartják s szolgálókra bizzák. Söt ez az ellenszenv leginkább a földmivelés ellen szokott fordulni s vándorlásaiban a magyar épen a földmiveléssel barátkozhatott meg legkevésbé. Egyik főfoglalkozása a marhatenyésztés lévén, lassankint e foglalkozás szorosabb kapcsolatot füzött ugyan az ember és a föld, utóbb a földmivelés közt. De István király korában Szent Gellért püspök szerint a magyar inkább szerette a poharazást, a lovat, az istállót, a hadakozást, mint a termelő munkát, melyhez első sorban az összes közviszonyok átváltozása s ezek közt új vallása kezdte szoktatni. De az egyház, mihelyt intézményileg szervezve volt, nemcsak intéssel, tanítással hatott a magyarra. Az ország minden részében óriási jószágokat nyervén ellátásul a királytól, azokat gazdaságilag is ki kellett aknáznia, ha jó módra akart szert tenni. Embert, munkaerőt kellett szereznie, a gazdálkodás üzemét javitania, hogy a megélhetéshez szükséges anyagi eszközöket előteremtse. Tevékenységében kétségkívül figyelembe vette azt a szervezetet, melyek a király a vármegye keretében élő munkáselemeknek adott s a főpapok kicsinyben körülbelül ugy rendezték udvartartásukat, uradalmaik kezelését, mint a korona tette. Csakhogy az egyháznak voltak e téren gazdag személyes tapasztalatai is, melyeket rengeteg ingatlan vagyona kezelésében századokon át a nyugaton gyűjtött. Söt volt nemcsak gyakorlata, hanem e célra kellően kiképzett közege, szerve a híres Szent Benedek-rendben, mely a valláserkölesi mellett épen közgazdasági téren, a földmivelés, állattenyésztés, iparosság és árucsere fejlesztésében, főleg a IX. és X. században, vezető szerepet játszott a nyugati keresztény világban. A XI. században már átlépte ugyan ebbeli virágzásának delelőjét, de István király a hitélet s a közgazdaság terén egyaránt igénybe vette közreműködését s Pannonhalmán, Pécsváradon, Zalavárott, Bakonybélben, a Veszprémvölgyben (görög benzés apácák) telepítette meg. Magánosok, világi főurak követték példáját s többen alapítottak jószágaikon

benczés zárdát, melyek mindegyike messzemenő gazdasági hatást gyakorolt az érdekelt vidékre. A benczés rendnek meg volt a maga külföldön kipróbált gazdasági rendszere. Voltak szabályai a föld művelése s az anyagi munkásság minden ága, a rendi jószágokon élő lakosság vezetése, szolgálatainak szabályozása, a gazdálkodás üzemének javítása, a terméketlen terület munka alá vonása, a mocsarak kiszárítása, az erdők irtása, a ház- és utépités terén, melyekre nézve külön szakembereket szokott kebelében nevelni. Ezzel monostorai az illető vidék anyagi fölvirágoztatásának nevezetes tényezői lettek s a telepítés, valamint a termelő munka színvonalának emelése körül szintén eredményesen működtek. Vezetésök alatt folyt a termelő munka kiterjedt jószágaikon, melyek eleinte igen csekély lakossággal dicsekedtek. Az egyház ugyanis néha csak földet, néha földet és munkásnépet, kivételesen csak munkásnépet kapott adományul. Így az esztergomi székes káptalan csak a XIII. század óta szerzett nagyobb földbirtokokat s addig másnemű jövedelmekből (tized, vásárjog, révjog stb.) fedezte szükségleteit. Nem gazdálkodott tehát, de azért neki is fölöttébb érdekében állt, hogy azok, kiknek szolgálataiból táplálkozott, kedvező viszonyok közt éljenek. Az ilyenek azonban kevesen voltak s a legtöbb gazdálkodott is, mert nemcsak földet, hanem embert is kapott adományul. Így István király a pécsváradi apátságnak 1116 szolgálcsaládot adományozott, kiket azután az új földesur 41 községben — köztük Szegszárd városa ma is virágozik — telepített meg úgy, hogy az új községek elég népesek lehettek s egyre-egyre átlag 24—25 család esett. De azért neki is, valamint minden egyházi földesurnak maradt még lakatlan földje busásan s mindegyikre ép oly halaszthatatlan életszükségletté vált a telepítés, mint a királyra a maga vármegyéiben. Nem is szenved kétséget, hogy anyagi erejük és erkölcsi tekintélyök minden eszközét latba vetették, hogy jószágaik dúsan termő talajára csábítsák a külföldről beáradó vagy itthon kínálkozó munkás elemeket.

István király egy harmadik emlékezetes reformja a földbirtok s a vele összefüggő viszonyok terén a tulajdonjogban eszközölt igen nevezetes újítás volt, mely a nemzeti munkaszervezet alakulatára szintén döntő következményekkel járt. A honfoglaló magyarság csupán az ingó vagyionra, mely nála

marhából, jószágból, fegyverből, ruházatból, butorból állt, ismerte az egyéni tulajdont, míg a föld, melyet elfoglalt s melyen marháját legeltette, a törzs, az egyes nemzetségek közös tulajdonába jutott. De a X. századi mélységes változások s az európai eszméknek száz meg száz látható és láthatatlan csatornán való beözönlése a törzs és nemzetségi szervezetet lazítani, gyöngíteni kezdte. Az alsóbb tömegek, a kisebb nyájbirtokosok mindinkább kiváltak köréből s István alatt a királyi hadseregbe lépve, az új vármegyében nyerték korszerűbb és bősége-sebb anyagi ellátásukat. Ennek következtében a nemzetségi földek nagy részét a király elkobozta, másrészt, noha nem szüntette meg a nemzetségi szervezetet, egy új, akkor modern tulajdonjogi fejleményt, az adománybirtokot hozta be s vele az egyéni tulajdonjogot a földre is kiterjesztette. Az egyéni tulajdon ez új neme azután gyorsan hódított, mert megfelelt az új korszellemnek, a király eszközölte reformoknak, különösen pedig az egyház érdekeinek, mely magánosok részéről csak az egyéni tulajdon mellett számíthatott nálunk is olyan bő adományokra, minőkkel a nyugaton a hivek ájtatossága elhalmozta. Minden hozzá járult tehát, hogy elősegítse az egyéni tulajdon jogrendszerének meggyökerezését, mely a föld ura s a föld munkásai közt szorosabb érdek- és érzelmi kapesokat teremtett. Mindazáltal István király korában a birtokjog sulya még mindig az ősfoglaláson (descensus) nyugodott. Ez maradt a legerősebb jogczim, ámbár István a jószágot, melyet érdemes világi hiveinek juttatott, az adománybirtokot, jogczim tekintetében az ősfoglaláson nyugóval egyenlővé igekezett tenni. Csakhogy ez csupán a királyi tekintély teljes kifejlődésével sikerült.

Az adománybirtokkal, mely István király alatt kezdte meg nálunk hódító utját (volt mellette pénzen vásárolt birtok is, melyet a későbbi okiratok gyakran említenek, mely azonban gazdaságilag nem emelkedett jelentőségre) alakult meg a magyar nagybirtok és pedig első sorban az egyházi, másod sorban a világi. Az egyház mellett érdemes hiveit, udvarának kiváló tisztviselőit, győzelmes hadvezéreit István a bőségesen rendelkezésre álló földből dus adománynyal, néha mértföldekre terjedő területtel jutalmazta, s reájok ruházta azon jogokat is, melyeket maga, mint földesur gyakorolt az ott élő népeken. Csak

hogy ez a népesség mindenütt igen csekély volt s ha az adományosnak volt is nagyobb számu rabszolgája, kikkel a jószágon a gazdálkodást megindithatta, ez a rész, a majorsági föld (alodium) az egész nagy uradalomhoz képest aránylag mindig igen csekély maradt. Ha tehát a többit is hasznosítani akarta, azt kellett tennie, mit a király tett a vármegyében, az egyház tett a maga jószágain, szaporítania kellett a munkaerőt, telepítéseket kellett eszközölnie. Ez azonban neki sikerült legkevésbé, legnehezebben és legkésőbb, mert másik két versenytársa, a király és az egyház e tekintetben sokkal hatékonyabb segélyeszközökkel rendelkezett. Bizonyos azonban, hogy mint udvarát, azt a csekély népességet is, mely jószágain élt, lehetőleg a királyi vármegye mintájára igyekezett szervezni.

A mi Magyarország összlakosságának jogállását illeti, István király sem változtatta meg az ősmagyar hagyományos jogszabályt, mely szerint a magyarság rendi előjogokat nem ismert s a nép csupán szabadokra és rabszolgákra oszlott. Ő oltotta ugyan be a magyar államszervezetbe a rendiség esiráit, sőt az egyház külön jogának megfelelően a papságot az ország első rendjévé tette. De az ő korában, ámbár a szabadok közt a születés, a vagyon, az érdem és foglalkozás természetesen különbségeket alkotott, előjogot, születési kiváltságot egy szabad réteg a másíknak rovására sem élvezett. Szabad ember előtt nyitva állt minden pálya, minden foglalkozás s a király alkalmazta is őket származásukra való tekintet nélkül a szerint, a mint hasznukat vehette. István királyi gondviselése kiterjedt minden szabad alattvalójára s sulyt fektetett reá, hogy a szabad szülöktől származó honlakos, ha büntetésből, törvény útján el nem vesztette, sértetlenül megtarthassa szabadságát s törvényben mondta ki, hogy szabad embert szolgaságra vetni sulyos birság alatt tilos. És tilos akkor is, ha az illető felszabadított rabszolga s felszabadítójának halála után az örökös megint rabszolgává akarná tenni. Viszont megkövetelése a szabadoktól, hogy „megörizzék az ő szabadságuk szeplőtlen tisztaságát“¹⁾ házassági összeköttetéseikben. Törvényben biztosította számukra,

1) Az intelmekben, melyeket fiához intézett s melyeket nem ő írt ugyan, de megfelelnek a kor szellemének és szükségleteinek. Magyar Törvénytár I. kötet. Fordította Nagy Gyula. E fordításból veszem későbbi törvényidézeteimet.

hogy urai legyenek tulajdonuknak, hogy pénzen szerzett vagy adománybirtokaikat háborítlanul megtarthassák s vagyonukról végrendelkezhessenek. Szabadságuk értéke abban is kifejezést nyert, hogy a ki szabad embert megölt, az vérdíjat (ágdíj) tartozott fizetni, hogy továbbá a szabad ember büntény esetén enyhébben fenyítettett, mint a rabszolga.

Sőt már Szent István törvényeiben jelentkezik a szabad munkások egy kedvezményesebb, előnyösebb helyzetű rétege, a vendégnép (hospes, mely szó akkor idegent is jelentett). Ez időben (később már magyar és szláv vendégeket is emlitenek) e név alatt a külföldi, főleg olasz és német bevándorlók értelmesebb, vagyonosabb rétegeire, a jobb képzésű iparos és kereskedő, részben földműves (Csehországban: hospites vel rustici) elemeire alkalmazták e nevet. Ezek a vendégek legelől a király alapította városokba, de más földesurak birtokaira is huzódtak s noha még vegyest éltek a többi munkás lakosokkal, mert a város csak századok multán fejlődött a polgárság zárt területévé, bizonyos kiváltságokat, kedvezményeket nyertek, hogy minél könnyebben végezhesék hivatásukat a nemzeti munka szervezetében. Szent István atyailag gondoskodik róluk törvényeiben, melyek kimondják ugyan, hogy a vendég el ne hagyja gazdáját, míg az jól bánik vele, viszont azonban megtiltják, hogy idegen földesur magukhoz édesgesse. Különösen hangsúlyozzák a vendégek és jövevények befogadásának társadalomgazdasági szempontból való hasznos voltát. Adj nekik — tanácsolja trónja majdani örökösének — táplálást jóakarattal és tisztességes tartást, hadd éljenek nálad örömebb, hogysem másutt lakozzanak.

Ellenben a rabszolgára, mint urának merő tulajdonára, Szent István király nem igen terjeszthette ki oltalmát, mert a rabszolgának igazi királya a gazdája volt Európaszerte s az maradt az új magyar-keresztény államszervezetben is.

A megélhetés, a boldogulás milyen föltételeit szabta meg ura a maga rabszolga-népének, az kizárólag az ur belátásától függött s a királyi hatalom, az állam e jogviszony szabályozásába legfőllebb annyiban avatkozott, hogy törvény útján megadta a rabszolgáknak az engedélyt, hogy pénzen megválthassák magukat. Máskülönben az ur korlátlanul rendelkezett rabszolgája testével, munkaerejével, keresetével, életével s olyan mun-

kára alkalmazta, a munkáért akként díjazta, a mint neki tetszett. Az egyház intéssel, jó szóval rabszolgája iránt is embersegebb bánásmódra igyekezett őt birni, de ez főleg eleinte elvben alig módosította az ur és a szolga közti viszony ridegségét. Több hatással lehetett az urra az a sürgös kereslet, mely a munkaerő piacán nyilvánult s mely a legutolsó rabszolga, férfi vagy nő értékét is nagyban fokozta. A törvény szigoruan büntette ugyan a szökevény rabszolgát s visszaadta őt tulajdonosának. De kezdetleges, még csak alakuló félben levő közigazgatás mellett a legszigorubb ilyen törvénynek is nehéz érvényt szerezni s az ur egyedül biztos oltalma rabszolgájának szökése ellen mégis csak az embersegebb bánásmód maradt. Ez többel járult a rabszolga munkaerejének megtartásához minden kény-szernél s így föltehető, hogy a munkásnép rabszolga-rétege István király uralkodása idején aránylag kedvező megélhetési viszonyok közt tengette mindenestre küzdelmes napjait. Akár külön községben saját telkein, akár ura házában végezte hivatását, ura nem kívánt tőle szertelent, mérsékeltebben dolgoztatta s ellátásáról kielégítően gondoskodott. Mindez csak föltevés s abból a négy-öt hiteles oklevélből, mely e korszakból fönmaradt éppenséggel nem igazolható. De számos, kétségkívül eredetileg rabszolga-község gyors felvirágzása, gazdasági megszilárdulása arra vall, hogy e réteg helyzete is eléggé kielégítő volt s hogy a földesurtól vett előnyök és a rabszolgák részéről teljesített ellenszolgálatok közt rikitó ellentét általában nem foroghatott fenn.

Ép oly kevésbé maradt egykoru adat azon népelemek terheiről és szolgálatairól, melyek földesuri telken gazdálkodtak ugyan, de megtartották egyéni szabadságukat, mely náluk is a szabad költözés jogával jeleztetett. Egyébiránt kétségtelen, hogy már ez időben voltak a rabszolgák közt is bizonyos kedvezményes helyzetű rétegek, ilyenek a félig felszabadítottak (liberti, libertini), a későbbi okiratokban ühögnek (uhug, uhog) nevezett egykor pogány, de megkeresztelt telkes rabszolgák, különösen pedig az ugynevezett udvarnokok (udvarnici, conditionarii), ugyanaz a népréteg, melyet külföldön miniszterialisnak neveztek, vagyis az a szolga, a ki urát ennek udvarában, lakásán szolgálta s néha eselédi, néha katonai vagy kormányzati teendőket végzett nevében és jószágain. A király, a

királyné, az ispán, az egyházi és világi birtokosok a szerint, a mint háztartása fényét emelni óhajtá, kisebb-nagyobb számmal gyűjtött maga köré ilyen udvarnokokat s István király főleg a keresztény hadi foglyokat szivesen rendelte udvarába. Ott az illetőnek jogállása nem változott; rabszolga volt és az is maradt. De ura közelében élt, gyakran érintkezett vele, megnyerhette jóakarátát, könnyebben eszközölhetett ki kedvezményeket, felszabadítását s a királyi udvarban nem egy udvarnok szabadságra, előkelő állásra, jószágra tett szert s történelmi családok alapítója lett. De minden nagybirtokosnak voltak udvarnokai s bizonyos turnusban vonultak be az ur lakóházába, hogy ott az udvart őrizték, fát, vizet hordjanak a konyhába, szekeren vagy taligán fuvaros munkát végezzenek vagy más ilyen szolgálatot tegyenek. Mint későbbi okiratok mondják,¹⁾ a pannonhalmi monostornak a közel falvakban 290 ház udvarnoka volt, kik közül havonként 25 rendeltetett be szolgálatra.

Nem épen részletes, de legalább általános elvi tekintetben tájékoztató felvilágosítást nyújtanak az egykorú emlékek arra nézve, hogy Szent István államszervezetében a munkás népességhez ki és minő igényeket emelt? Első sorban tette ezt az állam az oltalom fejében, melyben a lakosságot külső és belső ellenség ellen részesítette, másodsor részben az állam engedélyéből az egyház a lelki vigaszért, melyet hiveinek nyújtott s végül harmadszor a földesur a földért, a telekért, melyet a maga munkás népeinek haszonélvezetül átengedett.

István király európai adórendszert léptetett birodalmában életbe s ez a rendszer kiterjedt a szabad lakosságra, mert a rabszolgáért, a ki nem volt jogalany, ura fizette a közadót. Minő volt az új adórendszer, az részleteiben még nincs kiderítve. De voltak pénzadók, köztük a szabadok dénáradója (denarii liberorum)²⁾, mely Kálmán király korában 8 dénárt tett. Ez az adó állami közadó volt s a szabad ember fizette, kit később „fumarium“-nak³⁾, magát az adót füstpénznek (pecuniae fumales) is

¹⁾ Pannonh. Mon. I. 544.

²⁾ Előfordul már István király pécsváradi alapító levelében (1015) melynek hitelességét kétségbe vonják ugyan, melynek azonban ez adóra vonatkozó része a későbbi fejleményekből következtetve bele illik a kor viszonyaiba.

³⁾ IV-ik Béla 1226-iki oklevele.

nevezték, mert az eredetileg inkább fejadót az idők folyamán házhelyek, kémények vagy füstök (fumus) szerint vetették ki. Az egyház irányában a szabad embert szintén kötelezettségek terhelték. István király elrendelte, hogy alattvalói a közönséges egyházjogban rég divó tizedet vagy dézsmát (decima) fizessék az egyháznak. Ide vonatkozó törvénye igen rövid, csak az elvet, a fizetés kötelezettségét mondja ki, mi azt jelzi, hogy a nyugati egyházakban kifejldött szabályokat és szokásokat emelte érvényre a maga országában is. Alattvalói ugy és azon vagyonuk után fizettek tehát tizedet, mint más keresztény országokban. Ott pedig akkor nemesak a termésre, hanem az ingó vagyona s jövedelemre is kiterjedt a tizedfizetés kötelezettsége s e korban a tized még az összes szabadok egyházi adója volt, melyet fizetett a királytól kezdve le minden szabad alattvaló, míg a rabszolga-kézen levő vagyonért az urra hárult a fizetés kötelezettsége. Ez az új adó és behajtásának módozata, mely a kezdetleges viszonyok közt sokféle zaklatással járt, súlyos és kellemetlen terhet képviselt s a későbbi mozgalmakban, melyekben a pogányság az új egyház megdöntésére tett kísérletet, a tömegek felizgatására igen sikeres eszköznek bizonyult. A szabadok egy másik törvényben kimondott kötelezettsége a templomépités volt. Minden falu tarthatott papot, építhetett templomot, ha a lakosok hitbuzgósága és jóléte megengedte, de minden 10—10 egymáshoz közelebb eső falunak okvetetlenül kellett alkalmas helyen templomot építenie s lelkésze ellátásáról gondoskodnia. A javadalmazás minimuma 2 lakott telekből, 6 ökörből, 3 tehénből, 30 darab apró marhából állt. Ezek azok az ismert köz- és egyházi terhek, melyek a szabad embert s így a szabad munkás elemeket is terhelték. Ellenben arról, hogy a szabad munkás, a ki másnak telkén élt, földesura irányában minő kötelezettségeket teljesített, István királynak sem törvényei, sem számra nézve is szertelenül csekély oklevelei¹⁾, magánoklevelek e korból egyáltalában nem maradtak reánk, nem nyujtanak semminemű felvilágosítást. Csupán az tűnik ki belőlök, hogy a király a földdel, melyet eladományozott, a rajta élő szabad és rabszolga lakosságot egyaránt el szokta adományozni, de a szabadok, kiknek az új gazda nem tetszett, tetszé-

¹⁾ Közli *Karácsonyi* János, Szent István király oklevelei.

sök szerint elköltözhettek eddigi telkökről. Ellenben a munkás-
elemek gazdasági csoportosulására, foglalkozás szerinti meg-
oszlására István király oklevelei jellemző világot vetnek. A
pécsváradi apátságna, midőn megalapította, nem adott külön
földbirtokot, hanem 120 lovon, 84 tehenen, 1464 juhon, 137
sertésen és 62 kecskén kívül 1116 lakott telket vagy házhelyet,
melyek népe foglalkozás szerint, a külömben legujabban gya-
nusnak talált 1015. évi oklevél alapján aránylag sokféleképen
oszlott meg. Volt közte:

Szabad katona 200, lovasszolga 156, szekereszolga 409,
vinczellér 110, szántóvető 36, méhész 12, vasbányász (tributarii
ferri) 20, halász 50, kovács 10, kádár 6, esztergályos 12, sütő 9,
szakács 10, fazekas 3, szijgyártó 6, hirnök (pristaldus) 5, ötvös
5, kerékgyártó 8, molnár 3, csordás 13, lovasz 3, gulyás 3, kór-
házi szolgáló 3, betegápoló 3, harangozó 5, fürdő 6 házhely.

Ez a lakosság 41 faluban települt, melyek Tolnától a mai
Buda határáig szanaszét feküdtek s melyek közül Szegszárd és
Lomba ma is megvan. Némelyiknek az adománylevél határát
is megállapítja, de a kezdetleges viszonyokhoz képest még na-
gyon kezdetleges módon; itt egy szilfát, amott egy kőbálványt
vagy egy más falut jelöl meg határu, de a legtöbbnél még ezt
sem teszi, hanem egyszerűen fölemlíti az eladományozott köz-
ség nevét jelölve annak, hogy az egész vidék gazdasági fejlődése
még a kezdetnek legelején állott.

Uralkodása későbbi folyamán István király a veszprém-
völgyi benzés (görög) apáczáknak, kiknek az előkelőbbek
leányainak nevelése körül fontos hivatást szánt, a Balaton vi-
dékén 9 falut (köztük van a mai Szárberény, Szantó, Kenesse,
Paloznak) adományozott, melyben 70 lakott telek vagy házhely
volt 18 család halászszal, 7 révészszel, 60 lovasszolgával, 3 ács-
csal, 2 kovácsesal, 1 kádárral, 1 esztergályossal és 2 vinczellér-
rel. Ez oklevél¹⁾ azért különösen figyelemre méltó, mert egyene-
sen utal a lakosság szabad költözésére ámbár kissé sajátos mó-
don, midőn kimondja, hogy a ki nem akar az új földesur, a mo-
naster hatósága alatt maradni, az távozzék telkéről. Itt tehát
parancs alakjában van kimondva a távozás, de ez épen nem
ellenkezik a szabad költözés főfontosságú jogelvével.

¹⁾ *Gyomlai* Gyula, Szent István veszprémvölgyi donatiója.

Mindkét oklevél mélyen bevilágít a munkásnép akkori foglalkozási viszonyaiba, valamint a gazdasági élet általános alakulatába. Elsősorban szembetűnik a tulajdonképeni földművesek, a szántóvetők csekély száma az eladományozott lakosság sorában. Ez azonban teljesen megfelel a tényleges állapotoknak. Bármennyi föld állt rendelkezésre, bármi bő jutalmat ígért az ország legnagyobb részében a mezei munka, bármennyire terjedt az állandó megtelepedés, maga a földművelés még csak a legszűkebb körben folyt s a magyar királyság még nagyon messze állott attól, hogy földművelési állammá változzék át. Az állattenyésztés maradt a nép főkeresete, ezen nyugodott a magyarság gazdasági létele, míg a földművelés csak a megélhetéshez nélkülözhetetlen gabonamennyiségek előállítására szorított. A marha alkotta a nemzeti vagyon legjelentékenyebb részét s ennek megfelelően, noha Szent István veretett ezüst pénzt is, nem ez, hanem a tinó volt az általános érték mérő. Földesur és munkás egyaránt tartott mindenféle marhát, tehenet, borjut, juhot, kecskét, baromfit, méhet, de kivált lovat és immár sertést is, mert amaz a honvédelem s a közlekedés, ez meg a közélet szempontjából vitt főszerepet s a sok makkos erdő a benne kínálkozó bő és tápláló eleséggel megkönnyítette a sertéstartást. Gulyák, kondák, nyájak, ménesek sokasága lepte el a művelés alá vont vidékeket s ennek megfelelően a munkásnép közt a csordások, lovászok, pásztorok száma aránylag nagy volt. Ellenben igásmarhát a földesur még nem igen tartott, mert munkásnépe saját igájával végezte a majorsági földön is a gazdasági munkát s minden másnemű szolgálatot, mint a szekeres és lovasszolgák nagy száma jelzi. A földművelésnél már fejlettebb volt, főleg némel vidéken a borászat s a pécsváradi apátság hárommannyi vinczellért kapott, mint szántóvetőt. Fontos szerepet vitt mindenütt a halászat, mert a sok folyó- és állóvizet valóságos megtömte a hal, mely a közéletéhez mindig nagyban járult, az új egyház által behozott bőjtnapok miatt pedig még jelentősebbé vált. Eléggé virágzott a méhészet, nem csupán a méz miatt, melyre minden háztartás rászorult, hanem ép oly mértékben a viasz miatt, mely világitási célokra szolgált s különösen a templomban, az istentisztelet külső fényének emeléséhez kellett. Végül föltűnő a különféle iparosok elég nagy száma.

Ellenben arról mélyen hallgatnak a kor okleveles emlékei, mit adott a magyar földesur a maga szabad jobbágyának s minő viszontszolgálatokat követelt tőle? Mindkettőre nézve csupán a kor külföldi hasonló viszonyaiból s a későbbi fejleményekből vonhatunk következtetést. A földesur adott a birtokára költöző szabad munkásnak, akármilyen foglalkozásban vállalt nála szolgálatot, bizonyos terjedelmű földet, belső s rendszeren külső telket. A beltelken állt az illető munkás háza, a maga és családja lakóhelye rendszeren fából és nagyon kezdetlegesen építve, mint még sokkal később is mondják, úgy, hogy könnyen szét lehetett szedni s más alkalmasabb helyen összerakni, ha a szükséglet megkívánta. A ház körüli térség egy részét a munkás rendszeren kertté alakította át, veteményes, virágos vagy gyümölcsös kertté, mire buzdította az a körülmény, hogy a kert termékei nem estek tized alá. Ugyancsak a belső telken állt az istálló, csür s más gazdasági épület, hol a gazda marháját, szekerét, ekéjét, boronáját őrizte, melyekkel gazdálkodását folytatta, mert mindezek saját tulajdonát tették s nem a földesurtól kapta használatra. Abban az időben a keresztény államokban kétféle eke divott, a rómaiaktól származó német s a szláv eke, melyek mindegyike nálunk is meghonosult. Nem egyformán voltak szerkesztve, de lényegileg változatlanul fönmaradtak századokon át s legfőllebb abban javították őket, hogy egyes farészeket vassal pótoltak.

A belsőségen kívül a gazdasági munkás rendszeren, de nem mindig kültelket, külsőséget is kapott vagyis művelésre, szántásvetésre, legelőre, rétre, bortermelésre alkalmas területet. Ez a kültelek volt a munkás megélhetésének alapja s ez táplálta nagyrészt az iparos munkást is, mert a kezdetleges viszonyok közt iparossága még alig hozott külön jövedelmet. Telkéért, akár csupán belsőségből, akár belső és külső telekből állt, a rajta élő munkás meghatározott bért zetett. Maga a föld földesurának tulajdona maradt s csak haszonélvezete illetve a munkást, a ki hosszabb-rövidebb időre, ez a kölcsönös egyezségtől függött, bérlője volt telkének. Tartozásai kiegyenlítése után fölmondhatta bérletét, sőt azt, a mit az ingatlanra saját vagyonából ráépített, vagy a mit rajta gazdaságilag javított (ház, csür, gyümölcsfa), mint egyéb ingóját magával vihette vagy másképen értékesíthette. De a mig a telken élt, földesurának

állandó évi bért fizetett, mely kölcsönös megállapodás alapján jött létre s a viszonyok kezdetleges, valamint a pénz szük volta mellett vagy épen nem, vagy a legkisebb mértékben állt készpénzből, hanem terményből és munkából, az ugynevezett paraszti szolgálatokból. Uj telepeseinek a földesur, hogy telkeiken gyökeret verhessenek, általában bizonyos számú évre, legalább ez külföldön már ekkor nagyban divott s kétségkívül hozzánk is eljutott, ámbár csak későbbi időből van rá adatunk, teljes adó- illetve szolgálatmentességet adott. Mikor ez az idő lejárt, az egyes gazda, illetve az egész község megkezdte a rendes szolgálatot, mely a majorsági föld meghatározott számú területének fölszántásából, bevetéséből, learatásából, a termés behordásából, esetleg becsépléséből, favágásból, fuvarból stb. állt. E végből egyezségileg rendszeren megállapították a heti vagy évi munkanapok számát. Nyáron a mezei munkában s a bortermelésben, télen a cséplésben és a favágásban végezte a telkes gazda a szolgálatot, mert a szükséglet fában igen nagy volt nemcsak a fűtés, hanem az építkezés céljaira levén a fa akkor az építkezés főanyaga a munkások, valamint az urak házáinál, monumentális épületeknél, diszes templomoknál és palotáknál egyaránt. Különös foglalkozásához képest mindenki más-más szolgálattal járult a földesuri szükségletekhez. Az ötvös, az ács, a pásztor, a szekeresz, a révész, a harangozó a saját módja szerint dolgozott földesurának meghatározott munkanapokon át. A nagy szerepet vivő vadászat és halászat körül alkalmazottak szintén megfelelő munkaerőt bocsátottak földesuruk rendelkezésére, ámbár a halászati jogot gyakran nem maga a földesur gyakorolta, hanem halászhajó utján, sőt jogát néha bizonyos mennyiségű hal fejében egy-egy falunak adta bérbe. A megállapodásokhoz s az egyes községek helyi viszonyaihoz képest a munkások mindenféle termelésükből is adtak bizonyos részt a földesurnak. Így állati bőrt, sört vagy bort, hizott disznót, libát, tyukot, tojást, kenyeret, sajtot, melyet a vajnál könnyebben lehetett szállítani, a mi az akkori közlekedési viszonyok mellett figyelemre méltó szempont volt s mely nem is romlott meg oly hamar, másrészt a kedvelt bőjtí eledelek közé tartozott. E sokféle szolgálatok egyikéről sem emlékeznek meg az egykoru s számra fölülte csekély hazai kútfók. De a későbbi viszonyokból

teljes biztossággal következtethetjük, hogy már ekkor megvoltak s a földesur jóléte a saját majorságának jövedelmén kívül ilyen, szabad- és szolganépei által eszközölt szolgálatokon nyugodott. Ép úgy következtetni lehet a viszonyokból azt is, hogy a szabad munkás és munkaerő akkori keresett volta mellett a földesur és munkása közti bérszerződés a munkásra nem háritott elviselhetetlen terheket, hanem biztosította az utóbbi számára a tisztességes, emberhez illő megélhetést és bánásmódot s hogy azok az előnyök, melyeket a munkás huzott telkéből, összhangban álltak azokkal a szolgálatokkal, melyeket ez előnyök fejében teljesítenie kellett.

A gazdasági munkaszervezet Szent István király uralkodása idején elég kedvezőnek látszik tehát. A rabszolga röghöz volt ugyan kötve, a mennyiben telken gazdálkodott vagy jog nélküli házi állatszámbe ment, a mennyiben másféle foglalkozásban működött s irányában ura korlátlan, szertelen követeléseket emelhetett. De a szabad ember szabadsága, mely a költözés szabadságának műszavával jelöltetett s a költözésen kívül egyéni jogainak széles körét tartalmazta, törvényesen biztosítva volt. Bérlője volt földjének, alárendeltje, de nem rabszolgája urának, kivel kötelezettségeit önállóan állapította meg s teljesítésök után tetszése szerint bonthatta föl urbéri viszonyát. A földesur a maga népeinek, embereinek nevezte bérlőit, de nem jobbágyainak s velök szemben csak szerződésök keretén belül emelhetett igényt. Így a szabad magyar munkásnép helyzete sokkal kedvezőbb volt, mint Európa-szerte, hol már akkor jogelviül szolgált, hogy a földesur parancsol, a telkén lakó paraszt meg engedelmeskedni tartozik. Alapot ad e föltevésnek egyrészt az aránylagos lendület, melyet az új munkaszervezet segítségével a gazdasági élet főleg egyes vidékeken vett, másrészt a külföldi munkások önkénytes és állandó beszivárgása, mely István király idején szakadatlanul folyt s a magyar társadalmat, az állam erejét töméntelen hasznos elemmel gyarapította.

IV. FEJEZET.

A munkaszervezet a XI—XII. században.

Szent István király halála után veszélyes külháboruk mellett véres belmozgalmak zudultak az ifju magyar birodalomra. A régi és az uj, a pogányság és a kereszténység vivta egymással utolsó nagy harczeit, melyekben az uj állami és társadalmi intézmények megdöntésére komoly kísérlet történt. A pogányság vezetői nem annyira vallásos eszmékkal, mint inkább az uj adók, első sorban az egyházi tized elleni izgatással igyekeztek a tömegeknek ujitásokra kevésbé hajló rétegeit megnyerni. De a kísérlet kudarcot vallott s nem bírta Szent Istvánnak életre való és hamar meggyökerezett alkotásait megingatni. Megmaradt az európai szellemü munkaszervezet is s hogy az anyagi életre, a nemzeti vagyonosságra a legüdvösebb hatást tette, arról már megbizható tudósítások tanuságára hivatkozhatunk.

Régi krónikások ugyanis csodálattal eltelve említik, hogy I. Henrik német császár megvert és véginségre jutott seregét a békekötés után (1051) I. Endre király milyen könnyen és dusan ellátta eleséggel, hallal, juh-, ökör- és sertéshussal, borral és kenyérrel, a mit nem tehetett volna, ha az uj munkaszervezet be nem válik s gyorsan és bőven rendelkezésére nem bocsátja a szükségeseket. Ugyanez a király csakhamar (1055) a tihanyi apátságnak gazdag alapítványt tett „mivelt és miveletlen földben, szőlőben, mezei gazdaságban, rabszolgában és rabszolgánokban, lóban, ökörben, juhban és sertésben, méhben és ezek őrzőiben“. Az apátságnak adományozott helységekben volt 20 ekealja föld 110 házhelylyel, 20 vinczellér szőlővel, 20 lovaszolja, 10 halász, 5 kocsis, 3 csordás, 3 juhász, 2 gulyás,

2 méhész, 2 szakács, 2 varga, 2 kovács, 1 ötvös, 2 kádár, 2 molnár malommal, 1 esztergályos, 1 ruhamosó, 1 timár, 10 rabnő. Összesen, mondja az oklevél, az egyház szolgálainak házhelye 150.¹⁾

Terheikről, szolgálati kötelezettségeikről a király nem szól, mert az eladományozottak rabszolgák voltak. Ép ugy hallgatással mellőzi e mozzanatot az az oklevél, melyben eddigi ismereteink szerint magánember először tesz jelentékeny adományt az egyháznak.

1079-ben történt, hogy Guden, I. László király jeles hive a veszprémi káptalannak adományozta paloznaki birtokát ²⁾ és pedig 5 házhely szolgát, 2 ekealja földet, 11 szőlőt, 20 ökröt, 300 juhot réttel, szántófölddel, gyümölcsfával és erdővel. Ellenben már a szolgálatokra is vet némi világosságot I. Géza királynak négy évvel korábban kelt, állítólag 1075-ből származó, de hitelességében megtámadott azon oklevele, melylyel a garamszentbenedeki apátságot megalapította. Ez oklevél ³⁾ az eddig ismertetett formuláréknak megfelelően készült s a többek közt a következőket adományozza az új apátságnak:

1. Szőlős községben 14 házhely (domus) vinczellért ugyanannyi szőlővel, szántó-vetőket és méhészeket 60 ekealja földdel;
2. Tolmács halászfalut a Garamnál;
3. Kovácsi falut; lakói mindenféle szolgálatra kötelesek, melyet az apát csak kíván tőlök.
4. Zsikva földet 16 ekealjával, nagy erdővel és 12 házhely rabszolgával.
5. Taznár besenyő falut 20 ekealjával, nagy erdővel és 10 házhely kerékgyártóval;
6. Udvard földet (Komárommegye a besenyők Udvardján kívül) 20 házhely rabszolgával;
7. Pogrányban 15 házhely szolgát és 16 szőlőt;
8. Ladányban (Bars) 10 házhely szolgát;
9. Kakaton 10 révészt, 3 ekealjával;
10. a naszályi erdőben 1 ötvöst;
11. a Dunántul 20 szőlőt vinczellérrel s 15 ekealjával;

1) Az oklevél *Fejér*, Codex dipl. Hung. I. 388—94.

2) Az oklevél *Fejérpataky* László, Okl. II. István korából 7—8.

3) Közli *Knaux* Nándor. A Garam melletti szentbenedeki apátság I.

12. Kesztlöczön 7 szőlőt 5 vinczellérrel s 2 ekealjával;
13. a Vág vidékén Szántófalut 67 ekealjjal, erdővel s 40 házhely kocissal (1158-ban itt már 72 házhely volt);
14. Zsitvatón 11 házhely halászt és 4 ekealja földet;
15. Gégen a Vág mellett 20 házhely halászt;
16. Ártádon, Biharban 120 házhelyet; a lakosok évenként 12 ötéves disznót és 12 pint mézet adnak s télen-nyáron 2—2 lóval szolgálnak az apátnak;
17. Szolnok mellett a Mélyér vizénél 15 házhely rabszolgát;
18. Kaszteken (meg nem állapítható hely) 7 házhelyet 5 ekealjával;
19. Bihar mellett földet 20 házhely rabszolgával. Ezek és más helyek szolgálai a földesurnak szénát kaszálnak, boglyába rakják, az urasági épületeket rendben tartják, bort szállítanak, télen az apát két lovát élelmezik;
20. Dubozban a Kőrös mellett 5 házhely szolgát az apát sertéseinek őrzésére.

Az oklevél ismételve említi, hogy az új földesur az adományozott jószágokon, melyek határai nagyon tágasak, bárhol telepíthet lakosokat, mi eléggé jelzi a nagybirtokosok ide vonatkozó törekvéseit s miben, mint legnagyobb birtokos ez időben még mindig a király járt legelől. Másrészt kitűnik az okiratból, hogy az eladományozott községekben már eléggé fejlődött a mezei gazdálkodás különféle ága, ámbár a telepések majdnem mind rabszolgák voltak, kiknek terheit a földesur kénye-kedve szerint állapíthatta meg. Itt tehát a szolgálatok szertelenek voltak s Kovácsi falunál a király egyenesen kimondja, hogy lakosai annyit tartoznak szolgálni, a mennyit a földesurok, az apát épen követel rajtok. Ekkor még e szertelenséget egyrészt a földesur szükségleteinek aránylagos csekélyisége, másrészt a munkaerő értékes volta enyhítette ugyan s a patriarchalis társadalmi élet mellett az ur és szolga viszonya is patriarchalis alapon nyugodott. De a korlátlan hatalom, melyet szolganépein gyakorolt, önkénytelenül is arra vitte a földesurat, hogy e jogát kiterjeszsze szabad, szegődményes munkásaira, minek nyomaival csakhamar találkozni fogunk. Egyelőre azonban a csekély népesség mellett ur és munkás közt még nem fejlődött ki élesebb érdekelletét s megmaradt közöt-

tük az az összhang, mely a gazdasági élet fellendülésének előfeltétele.

Mint Magyarország egész politikai és polgárosító életében, úgy a nemzeti munka terén is korszakos jelentőségű I. László király dicsőséges uralkodása, mely külső hódításokkal gyarapította a magyar birodalmat, Erdélyben és a Dráván túl addig nagyobbára lakatlan, erdőlepte területeket vont be a rendes államéletbe, a midőn a vármegyei és egyházi szervezetet reájok is kiterjesztette. László első sorban a tulajdont s a közbiztonságot védelmezte fontos büntetőjogi törvényekkel. A legszigorubbán fenytette a lopást, törvényben rendezte a lopott marha keresését, mit senkinek sem volt szabad gátolni, a tolvajok ártalmatlanná tételére törvényileg szabályozta a levelesítést s igen szigoruan intézkedett azok fenytéséről, kik másnak szolgáját vagy eselédjét magukhoz fogadják. Javitotta a tized fizetésének s behajtásának módját, hogy a világiak részéről örökösen felhangzó panaszokat orvosolja. Büntető törvényei fölöttébb szigoruak, különösen a rabszolgák, de a szabadok iránt is. De ha büntette ez utóbbiakat, érdekeikről sem feledkezett meg nemcsak a tizedügy rendezésével. Törvényben mondta ki, hogy „szabadságuk épségben maradjon“ a mi azt jelzi, hogy már ez időben veszélyeztetve volt ez a szabadság, melyet László immár a törvényesen felszabadítottaknak is biztosított. Az ő törvényhozásában szintén kidomborodik, hogy a magyar társadalom jogilag ekkor is csak két rétegre oszlott, a szabad és a szolganépre s hogy a király az összes egyházi és világi földesurakkal szemben, kiknek jószágain egyaránt éltek, fenntartotta a szabadok eddigi jogállását. Az ő törvénykönyvében (III. 1.) fordul elő a munkásnépre alkalmazva először a „rustici“ parasztok szó, valamint az „enő“ magyar szó (III. 2.), mely akkor szolgát, szolgálónépet jelentett, míg később általában jobbágyteher, jobbágyi szolgálat, robot értelemben használtatott.

László király uralkodása idejéből fennmaradt a pannonhalmi apátságnak egyik, 1083 körül készült összeírása, mely királyi oklevélbe foglaltatott. Alapításakor, Szent István uralkodása idején az apátságnak csupán 10, a jelzett oklevél keltkor már 30 faluja volt messze kiterjedő jószágain. Ez jelzi a nagy gazdasági lendületet, melyet az apátság jószágai 70—80

év folyamán vettek, mert habár föl is tehető, hogy egyik-másik falut a királytól vagy magánosoktól kapta adományul, a legtöbb kétségkívül új telepítések következtében keletkezhetett.

Szent László oklevele¹⁾ az apátság következő községeit és pusztáit (praedia) sorolja fel: Pannonia (később Alsók), Himudi (később Nyalka), Ruozti-Hasság (később Ravazd), Weinic (Vének), Weihna (Vénye), Kirci, Wuosian (Varsány), Lazii (Lazi), Dinna (Apáti), Tumurdi (Tömörd), Almás, Fizeg (Füzítő), Guren, Erecu-tó (Erecstó), Vág (Deáki), Cletii (Kiliti), Balvanis, Keurusig (Kőröshegy), Tordi (Tard), Tuhnez, Funoldi, Fer, Tupai (Kis- és Nagytepei), Bagag, Selez (a későbbi zseliczi 10 kanászfalu), Ugmogos (Hegymagas), Copulci (Kapolcs), Bata (Öcsénybata), Bodrig (Bodrog), Cnesa (Kanizsa) és még egy hely, melyet nem nevez meg. Ez összes községekben volt 527 házhely (mansio), ebből ministri 131 (ezek a későbbi földmives jobbágyok), rabszolga 140, halász 30, vinczellér 88, szakács, sütő, ötvös, ács s különféle más mesterember 98, révész 10, pásztor 30. (Ezek a zseliczi 10 falu ősei. Idővel esupa kanászok lettek s számuk 1240 körül már megtízszereződött.) Ez a királyi oklevél sem nyújt ugyan részletes urbariumot, de sok érdekes adatot őriz meg. Vénekről azt mondja, hogy egy telepetestől (colonus) kapta nevét s hogy ott sok a halász, miért is az apát még egy tavat ad nekik és némi földet, hol ökreiket legeltethetik. Tumurdi szintén egy telepestől nyerte nevét. Zseliczet a király 30 pásztorral adta az apátságnak disznólegeltetésre. Vágfaluban kitűnő gyümölcsöskert volt s az összes községekben 7 malom. Egyik legérdekesebb mozzanata az oklevélnek az, hogy a munkások azon csoportjánál (ministri), melyből később az igazi földmives jobbágyok lettek, a 131 szabad munkás-házhelynél azt mondja, hogy a föld- és szőlőmivelésén kívül minden néven nevezendő szolgálatra kötelesek (mansiones ministrorum ad omnia genera operum debitaе.) Ugy látszik, hogy ez időben a szántó-vetők viselték a szabadok közt a legnagyobb terhet vagy munkájok lehetett a legfárasztóbb, mert mikor tarjáni udvarnokait a pannonhalmi apát szántó-vető sorba akarta helyezni, az érdekeltek erőlyesen tiltakoztak ez ujítás ellen.

¹⁾ Pannonhalma Mon. I. 577—78.; az oklevél szövege 590—92.

Az a gyarapodás, mely a Szent István és Szent László uralkodása közti időben a pannonhalmi apátság birtokain észlelhető, nem volt elszigetelt, kivételes jelenség, hanem kicsinyben az egész ország anyagi jólétének igazán csodálatra méltó fölvirágzását jelzi. A bevándorlás és telepítés az egész századon át szüntelen folyt s egyre nagyobb, távolabb eső vidékeket vont be a polgárosodás keretébe. Első sorban a vármegyék lakossága szaporodott, mert a király adhatta a legtöbb kedvezményt a beköltözőnek. Az ő jószágaira özönlött tehát a munkakeresők árja s nemcsak a már szervezett vármegyék népe nőtt meg, hanem a király egész új vármegyék alakítására fordíthatta a katonai és polgári munkaerő fölöslegét, mint a zágrábi és gyulafehérvári püspökségek felállítása jelzi, melyekkel karöltve haladt az illető, addig nagyrészt lakatlan területek állami és gazdasági szervezése. Ép oly virágzásnak indult az egyházi birtok nagyobb része, mert az egyház kimagasló tekintélye, külföldi összeköttetései, a gazdálkodás terén szerzett sokoldalú tapasztalatai s a kész szervezet, melylyel a benzések rendjében rendelkezett, megkönnyítette jószágai benépesítését s különösen azok belterjesebb gazdasági kiaknázását, egyrészt a czélszerűbb kezelés, másrészt az üzemjavítás, erdőirtás, vízszabályozás, mocsarak kiszáritása, gazdasági épületek és utak építése által. A kolostorok, mint Európaszerte nálunk is, főleg a kertészet, gyümölcsészet és borászat terén működtek dus eredménnyel. A bortermelő terület szakemberek számítása szerint¹⁾ a középkorban nagyobb volt, mint ma s minthogy akkor a savanyu bort mézzel és fűszerrel tették ihatóbbá, a klastromok ott is megpróbálkoztak a szőlőültetéssel, a hol ez jelenleg nem fizeti ki magát. A komlótermelés szintén a kolostorokból terjedt el nagyobb méretekben s onnan nyert ösztönzést a kertészet is és pedig a konyha-, gyümölcs- és virágkertészet. Egyébiránt a kertészet azért is népszerű foglalkozás lett, mert a kert termékei, legalább későbbi időkből erre biztos adatunk van, nem estek tized alá. Így azután még nagyobbat haladt, mint a földmivelés. Hogy a magyarok főleg a virágtenyésztést fölöttébb megkedvelték, azt egy későbbi külföldi krónikás egyenesen kiemeli. Külföldi jobb magvak behozatala s ismeretlen

¹⁾ Lásd von der Goltz idézett művét.

gazdasági növények meghonosítása terén szintén a kolostorok jártak elől: az üzemjavításra, a trágyázásra ők tanították munkásaikat, ámbár akkor még nem arra fektették a fősúlyt, hogy belterjes műveléssel fokozzák a föld hozamát. Volt töretlen, szüsz talaj elég, erdő, legelő, vízjárta föld s ha élt közelében elég munkás, ezt igyekeztek hasznosítani s mint Pannonhalma példája igazolja, sikerrel. Kevésbé haladhatott a telepítés és gazdasági kiaknázás a világi nagybirtokon, melynek száma a királyok bőkezű adományozása s a nemzeti birtok modernizálódása következtében egyre szaporodott. Guden fentidézett adománya kétségtelenné teszi, hogy akadtak már az urak közt is nagyértékű, dus vagyonu emberek. De egészben az a tény, hogy a világi nagybirtokos réteg a XI. század folyamán politikailag és társadalmilag még kevésbé lép önállóan előtérbe, hanem a legszorosabban hozzá simul a királyi hatalomhoz, melytől üdvét várja, arra vall, hogy jószágainak gazdasági kifejlődése többé-kevésbé elmaradt a királyi és egyházi nagybirtok mögött. De mindenesetre neki is jutott egy része a beözönlő munkaerőnek s az ő jószágain élő szabad- és rabszolganépesség munkaszervezete, anyagi helyzete megfelelt az országszerte divó állapotoknak. Hogy ez az állapot a munkásnép érdekeinek lényegileg szintén megfelelt, azt a tényeknek a századok távolából hozzánk elható hangja hirdeti. Az előkelő idegenek, a nyugat művelt országaiból ide vetődő utasok meglepetve szemlélték a jólétnek uton-utfélen megnyilatkozó jelenségeit s alig bírták észszel fölfogni, hogy az olyan nép, mely még nem régen szomszédaink ostroma, az öldöklés és rombolás rettegett és gyűlölt eszköze volt, nemesak a szabályos államélet áldásait élvezi, hanem a vagyonság, a termelő munka alkotta jólét magas fokára vergődött. A keresztesek irástudói, kik 1096-ban itt jártak, ámulva látták a vagyonságnak mindenütt szembeötlő tanubizonyságait. Nem igen dicsérték ugyan a lakóházakat, hol a munkástömeg élt s a ruházatot, melyet viselt. Mindezt kezdetlegesnek, szegényesnek találták. De annál inkább magasztalták a szertesét folyó termelő munkát s gazdag gyümölcseinek mindenfelől mutatkozó jeleit. Irigykedve említék a tele csüröket, hatalmas asztagokat, melyek néhol több esztendő termését tartalmazták, különösen az állattenyésztés roppant fejlődését, a töméntelen nyáját, gulyát, ménest, a lovak végtelen sokaságát, melylyel

mindenütt, de főleg a déli részekben, Zimony felé találkoztak. E jómódnak megfelelő volt, mint följegyezték, a munkástömeg táplálkozása. Elmondják, hogy minden házban bőven akad pesenye és gyümölcs s hogy mindenfelől jól táplált férfiakkal, piros-pozsgás asszonyokkal, egészségtől duzzadó szép leányokkal találkoztak. Bármi keveset ismerjük tehát mélyebb részleteiben a fennálló munkaszervezetet, eredményeiből biztosan következtethetjük, hogy az a munkásrétegre épen nem lehetett kedvezőtlen. Megerősíti e föltevést az idegen bevandorlás s a népesség aránylag nagy természetes szaporodása, mit meg az a tény jelez, hogy a polgárosultabb vidékek szakadatlanul új rajokat bocsáthattak a még kevésbé művelés alá vett tájakra s hogy a Dunántul és a szomszédos vármegyék mellett mindinkább a déli országrészek is megnépesültek s ennek megfelelően ezek a vármegyék jobban előtérbe léptek a nemzeti életben. E hatalmas változásoknak egyik főtenyezője nem lehetett más, mint a magyarság munkaszervezete, melynek tehát összhangban kellett állania a kor szükségleteivel. Segélyével alattvalóinak a király, az állam nemcsak alkalmat adott hasznos munkára, hanem erkölcsi természetéhez hiven munkára szoktatta, midőn keresetök, verejtekök gyümölcsének élvezetében meg is oltalmazta őket. Lehetővé tette nekik, hogy tisztességesen eltartsák magokat, kielégíthessék gyomruk szükségleteit, a nép viszont lelkesülten dolgozott s hogy mennyire ura lett a zord természetnek, azt buzakalászos szántóföldjei, dusan termő szőlei, virágos és gyümölcsös kertei, telt pinczéi és csürjei, mérhetetlen számu legelésző marhái mutatták az idegennek. Ez első sorban még csak anyagi polgárosodás volt. De a jólét alapföltétele a szellemi polgárosodásnak s midőn a tömeg munkájával megteremté a kedvező életfentartás föltételeit, megalkotta az állam politikai szereplésének legfőbb eszközeit, valamint a társadalom tökéletesbedésének, szellemi fölvirágzásának alapjait.

A XII. századba a magyarság egyik legnagyobb uralkodója, a dus tudományu és nagy eszü Könyves Kálmán király vezette be nemzetét, mely alatta további haladásokat tett a politikai hatalom, az anyagi jólét és a szellemi élet minden ágában, úgy, hogy kormányzása alatt Magyarország volt a keresztény világ talán legjobban közigazgatott állama. Tanuskozik erről törvénykönyve, mely nevezetes intézkedéseket tartal-

maz a közelet minden ágának fejlesztésére, a földbirtok és a szabad munkások védelmére, az adóügyre, a perjogra, a büntető- és örökösödési jogra, a kereskedelmi belső és külső áru-cserére. Az ő törvényei említik először a „colonus“-okat, a földesuri szabad népeket s elrendelik, hogy a mennyiben telkökről elüzettek s időközben másutt meg nem telepedtek, régi telkökre visszafogadtassanak, mi már a földesurak és szabad munkások közötti ellentétek elfajulására, erős érdeköszeütközésekre vall. Kálmán gondoskodik először a föld rendszeres védelméről s erőszakos foglalásának büntetéséről, mert a föld a telepítések s a gazdasági lendület következtében immár önmagában is nagy értéket képviselt. Törvényei említik a pénzen vett birtokot, mely a maradékra is átszáll. Rendezik a dénáradót, melynek fizetésében akkor a kötelezettnek épen egyéni szabadsága nyert kifejezést; fizette 8 vagy 4 dénárnyi összegben minden szabad ember, a vendég, sőt az összes királyi és vármegyei népek, ez utóbbiak nemcsak szabadságukért, hanem munkájok fejében is, míg a vendégtől, a ki a más földjét mivelte, ez utóbbi czímen más pénzbeli terhet nem volt szabad kívánni. Intézkednek a rabszolga-munkásokról is s elrendelik, hogy az egyházi földesurak munkásai tized helyett 3 drt fizessenek plébánosuknak. Még fontosabb, nemzeti szempontból mérhetetlen jelentőségű volt Kálmánnak az az intézkedése, hogy tilos a magyar földön született, magyarul beszélő rabszolgát idegen országokba eladni. E nevezetes törvénye (I. 77.) fordításban így hangzik: „Magyar nemzetbeli szolgát vagy akárkit, a ki Magyarországon született, ha idegen nemzet is, avagy szolgáló leányt, kivéve a más tartományokból hozott, más nyelven beszélőket, senki el ne adjon külföldre.“ A magyar nyelv a rabszolgamunkások körében akkor sokkal inkább el volt terjedve, mint a nagyobb részét idegenből beköltöző szabad munkásoknál, kiknek még nem volt idejük elmagyarosodni, kik a földesurtól gyakran azt a kiváltságot nyerték, hogy, a hol külön községekben éltek, mint későbbi példák mutatják, szabadon válaszszák lelkészöket, mi azt jelentette, hogy saját nemzetségekéből vették a papot, ki anyanyelvükön érintkezett velük s nem igen segítette elő elmagyarosodásukat. Mindez egészen máskép volt a rabszolga-munkásnál, a ki föltétlenül magyar urának volt alávetve, az ő papjától kapta az egyház kegyszereit, az ő templomába járt s így vagy

maga, vagy gyermekei mindenesetre elmagyarosodtak. E tömegekben a magyarságnak óriási erőforrása fakadt s midőn Kálmán megtiltotta a magyar rabszolga kivitelét külföldre, a nemzeti erő e bő medenczéjét kizárólag a magyarság számára kötötte le. Ez a magyar rabszolga-elem immár az ország távolabbi részeinek betelepítésére fordított, mert ura, a ki külföldre el nem adhatta, vagy maga költöztette valamelyik még néptelen jószágára, vagy pedig más magyar urnak adta el, a ki szintén telepítésre használta. Kálmán ez intézkedése a legnagyobb mértékben hozzájárult a déli vármegyéknek aránylagos gyors benépesítéséhez, különösen meg ahhoz, hogy ez isten áldotta vidékeken a lakosság tulnyomó nagy részében magyar legyen s körében erősen lüktető nemzeti vérkeringés fejlődjék ki.

Még a Kálmán király korabeli oklevelek sem adnak világos képet a földesur és munkásai közti jogviszonyról, a kölcsönös jogokról és kötelezettségekről. De figyelmet érdemel e tekintetben egyik 1113. évi összeírása. A zabori apátság nagy kiterjedésű jószágai a Vág és a Nyitra vizének völgyében feküdtek s a csehek 1109. évi betörésekor nagy pusztulást szenvedtek. A zürzavart az oklevél állítása szerint a munkásnép arra próbálta fölhasználni, hogy szabaddá tegye vagyis kivonja magát az uri hatóság alól. Az apát Kálmán királytól kérte tehát jogai védelmét s a király hivatalosan összeíratta a töméntelen faluban szétszórva levő apátsági javakat és jogokat,¹⁾ ellenben a lakosságról s terheiről nem ad tájékoztatást. Noha a határjelzés az egyes falvaknál még igen kezdetleges s leginkább fákat, dombokat, patakokat említ, a számos lakott hely, telep, község, melyek közt nagyobb mezővárosok is elég számmal akadnak, a vidék gazdasági fejlődéséről tesz tanuságot. Hogy a munkások urbéri tartozásairól említést sem tesz, az arra vall, hogy szokásjogi alapon nyugodtak. A szokásjog volt a középkori jogfejlődés legfőbb alakja. Állami beavatkozás, codificatio nélkül a jogélet minden ágában bizonyos állandó szabályok keletkeztek s néha szűkebb, néha tágabb körben atyárhoz fiura szálltak. Már II. István király említi az urbér terén fennálló magyar szokásjogot²⁾ (secundum consuetudinem Hunga-

¹⁾ Az összeírás *Fejérpataky* László, Kálmán király oklevelei.

²⁾ *Knauz* műve a szent-benedeki apátságról.

rorum), mely természetesen majdnem minden uradalomban másképen alakult. A legterhesebb volt az urbér a rabszolga-községekben s a dömösi apátság 1138-iki igen terjedelmes oklevele¹⁾ ezt egész ridegségében visszatükrözi. Az apátságot Álmos herceg, Kálmán király szerencsétlen öcsese alapította, fia II. Béla király pedig a mondott évben megerősítette atyjának hitbuzgó alkotását. A kolostornak ekkor nem kevesebb, mint 57 faluja volt, melyek közül néhány elég számos lakóval dicsekedett. Így Cuppan 70, Scer 66, Geu 62, Lingu 53, Tamach 35 lakott házhelylyel (mansio) szerepel az összeírásban s hogy egy-egy házhelyen nem is egy, hanem több háztartás vagy család élt, azt jelzi ama körülmény, hogy például Simurnál az összeírás 7 házhelyet említ ugyan, de 21 embert, kétségkívül családfőt mond lakójokul. Az 57 községben összesen valami 762 házhely találtatott s a lakosság egy külön megnevezett vendégen kívül rabszolgákból állt, kik sok helyt név szerint felsorolvák s nevükből következtetve magyarok, legalább már teljesen elmagyarosodott emberek voltak. A nevek közt előfordul Álmos, Hazug, Szemét, Maradék, János, Bandi, Bika, Korpás, Farkas, Fekete, Péntek, Szombat, Okos, Zsidó, Czimer, Szamár, Kakas, Pünkösd stb., a mi megerősíti azt, a mit fentebb a rabszolga-tömegeknek teljes elmagyarosodásáról mondtunk.

A mi az apátság e népeinek gazdasági ellátását illeti, a legtöbb házhelyhez, mint sok községnél világosan meg van mondva, külső telek is járult szántó-földdel, szőlővel és erdővel s a lakosok leginkább telkes rabszolgák voltak. Szolgai állapotuknak megfelelően a földesur kénye-kedve szerint állapíthatta meg urbéri tartozásaikat, melyek az oklevélben a legváltozatosabb alakban lépnek elénk. A két legnagyobb község Cuppan a maga 70 és Scer 66 házhelyével, kenyeret adott a monostornak, hogy mennyit, nincs megmondva, mert a kenyérszolgálmány kétségkívül a változó szükséglethez képest változott. Ellenben Gan község 8 házhelyének terhe már pontosan meg volt állapítva s a rajta élők évenként vagy 2 uj házat tartoztak a földesur telkein építeni vagy 1000 zsindelyt szolgáltatni. De nem mindegyik község terhe volt aránylag ilyen enyhe és mér-

¹⁾ Közli *Knauz*, Monumenta Eccl. Strig. I. 88—97.

sékelt. Tamach faluban, hol 35 telkes rabszolga-házhely volt, a tizeden kívül mindegyik házhely évenként 2 ökröt, 2 köböl lisztet, 2 köböl jó sert és 1 kősöt fizetett. A Cuppan körüli falvakban lakó szolgák a vinczellérek kivételével 60 köböl márczot (méhsör), a Tisza közelében levő Geu község és szomszédai 30, Lingu és szomszédai 20, Eter és szomszédai 30, Geiche és szomszédai 25, egy másik ilyen csoport 10 köböl márczot szolgáltatott a monostornak. Ezenkívül az összeirt szolgák mind tartoztak közreműködni a földesuri egyház és monostor épületeinek kijavításában, újak építésében, juhakol-készítésben, halastó ásásában vagy zárásában, szénakaszálásban még pedig paranes szerint. Tartoztak továbbá Szent Margit ünnepén 1 ünnepi disznót, 4 hizott ökröt, 30 birkát a legkövérebbet, 30 libát, 40 tyukot, 20 kősöt, karácsonykor 20 libát, 40 tyukot, 10 kősöt, husvétkor 20 libát, 40 tyukot és 10 kősöt beszolgáltatni. De ezzel még távolról sincs a szolgálatok sora kimerítve. Az összeírás 57 szolgát név szerint említ, kik fuvarozással tartoztak a monostornak. A községekben szétszórva iparosok s más külön foglalkozásuk is éltek. Így pék 13, szakács 17, kerékgyártó 15, klastromi szolga 16, esztergályos 5, kik Szent Margit és karácsony ünnepén fa-tálat adtak; kocsis a prépost szolgálatában 10, a szerzetesekében 1, harangozó 49, szücs 6; olyan, ki a követségben járó barátoknak kocsit-lovat adott 17; udvari eseléd, olyan, ki paranesra bármikor rendelkezésre áll 7, halász 31, s ezek az Ipolyban Damasától Bélapatakig s a monostor dunai részén szabadon halászhattak s övük volt a föld s a nagyerdő az Ipolyban levő tanyával, ellenben tartoztak hetenkint háromszor, a nagybőjtben minden nap 30 meghatározott súlyu halat szolgáltatni vagy ha a halászat meddő maradt, pénzen vásárolni; sószállító 25 házhely s az illetőknek hatszor évenként 2 hajóval kellett az erdélyi részekig lemenni, hol az apátságnek 50 házhelye volt, mely évenként 24.000 kősöt adott. De voltak ott az apátságnek más népei is, melyek 100 nyestbőrt, 100 szijat, 1 medvebőrt, 1 bivalyszarut adtak; vinczellér 65, kik közül 14 a kenyéradók közt szerepel. Jellemző, hogy kizárólagos szántó-vető csupán 10 házhely említettik, még pedig csak 3 községben s igen csekély területtel. Így Chelembában 4 házhely volt 1 ekealjával, Dömösön 3 s a nagy szigeten szintén 3, mindenütt csupán 1—1 ekealjával. Malom — vízi — csak

2 helyen volt és pedig Hurchban 2, Subranban 1 malom 4 molnárral. Volt az apátságnak saját marhaállománya is és pedig Bathán 70 ló 20 csikóval. Kuktiban 800 ló és 50 tehén. Tapajban 14 tehén és 24 sertés, Dobozban 70 sertés és 60 méhkas s e marha őrzésének kötelezettsége a kenyéradó szolgálókra hárult. Mikor II. Béla ez adománylevelet megerősítette, a dömösi monostornak további 5 községet adományozott, összesen 114 szolgálóházzal, Wadashuban (14 házhely) azon kötelezettséggel, hogy a szőlőt miveljék, Udvarnokban (20) azzal, hogy vagy segédkeznek az egyházi építésekben vagy 30 nyestbört fizetnek évenként, míg Uten község 46 telkes szolgálója évi 75 nyestbört tartozott szolgáltatni. Igen fontos a királyi oklevél azon rendelkezése is, mely szerint a szolgálók közül a szabadok közé, a szabadok közül a szolgálók közé senkit áthelyezni nem lehet.

Az urbéres szolgálatok jóval enyhébb alakban lépnek elénk abban az alapító levélben¹⁾, melyben a király engedelmével egy előkelő hölgy, Szines asszony, Henrik ur hitvese Chutus (Kutas) nevű somogyi birtokát a pannonhalmi monostornak hagyományozta. A birtokhoz 3 házhely 5 háznéppel, 15 emberrel, 100 juh, 30 disznó a kondással, 27 lóból álló ménes 1 csikóházzal, hol 3 ember lakott, 5 szőlő s Radi faluban 5 háznép tartozott. A nemeslelkű hölgy adománylevelének legfontosabb mozzanata az, hogy kikötötte, hogy az eladományozott népek mentesek maradjanak a monostor többi népeinek (alii homines ecclesiae) urbéres terheitől, vagyis ne kelljen földjük és szőlőjük művelésén kívül a monostorba bort vagy lisztet fuvarozniok.

Körülbelül ugyanez időben (1150 körül) alapították a csatári apátság²⁾, melynek oklevele pontosan felsorolja az egyes községekben az apátságnak adományozott munkásokat, földeket, malmokat, kivált azonban az egykori rabszolgák, de immár szabadosok szolgálatait. Csatáron, hol az apátság 12 lakott házhelyet, 29 megtelepített és 14 pénzen vásárolt rabszolgát kapott, az okirat kétféle rabszolgáról tesz említést. Az első csoportba öten tartoztak, kik hetenkint 3 napon szénát kaszáltak, aratás idején 3 napot arattak, az apátnak lovat tartot-

¹⁾ Pann. Mon. I. 597—98.

²⁾ Az alapító levél Könyvszemle 1892/3.: 14—18.

tak, utjain szolgálták, a szekeret hajtották, a lovat őrizték, szénát hordtak, fát vágtak, tüzet raktak. A másik csoport 9 szabadosból állt, kik a mezei munkától mentesek voltak ugyan, ellenben lovat tartottak, szekeret adtak előfogattal s urokat mindenüvé elkisérték, a hová kívánta. Ezenkívül kendert adtak, a lovat őrizték, füvet gyűjtöttek, tüzet raktak, fát vágtak, a marhát legelőre hajtották, Szent Márton napján meg egy köből mézet, ugyanannyi sört, 6 köből gabonát, egy juhot s 6 szekér szénát adtak. Szent Márton napjától husvétig urok mellett laktak s az építkezésekben segédkeztek, fölváltva pedig egyikök mindig hetes volt s általában oda tartoztak lóval-szekérrel menni, a melyik jószágára urok épen küldötte őket.

Az ez időszakból már elég számos okiratanyag hasonló változatosságban tünteti föl a munkáselemeken nyugvó különféle terheket és szolgáltatokat. De bármi nagyoknak, néha igazán szerteleneknek látszanak is ezek az idők távolából, bármennyi kül- és belháboru dulta évtizedeken át a magyar birodalmat, melynek ekkor Bizáncz ellen kellett önállóságát megtalnia, bármennyi sok elemi csapás, rossz termés, inség, életirtó járvány, mely a középkor sajátos viszonyaiból s a közegészségügy teljes elhanyagolásából folyt, sujtotta nemzetünket, a XII. század nemcsak külső hatalmi állásának fokozódása, hanem, a mi ennek természetes előfeltétele volt, anyagi életének felvirágzása terén is nagyszerű eredményekkel járt. A népesség még jelentékenyebb mértékben szaporodott, mint az előbbi században, mi a távolabb eső, a nemzeti életbe még be nem fogadott vidékek betelepítését, töméntelen község, falu, kiváltságos hely alapítását s új vármegyék szervezését tette lehetővé. A honfoglalás e folytatásában nem többé a kard, hanem a fejsze és az eke, nem a katonaság, hanem a hazai munkás vitte a vezérszerepet s ő szállta meg az állam mai határaihoz közelebb eső, addig lakatlan földet. Azokat a száz meg száz mértföldnyi területeket, melyek a szomszéd államok, részben a X. században alakított, a XI-ben sokban kibővített és az új viszonyoknak megfelelően átépített gyepűv vagy országos határvédelmi és erősítési vonal közt feküdtek s melyeket királyaink vagy magok telepítettek be, vagy egyházi és világi birtokosoknak adományoztak, immár mindinkább ellepte a munkás ember. A vadon pusztaságon, az erdő, víz és mocsár állta

talajon egyre több telep, község, templom, monostor, erőd, kastély vagy udvarház épült. De magok a már kezdettől fogva lakott vármegyék is további gyarapodásnak indultak, erejük nőttön-nőtt, közéletük felpeszdült s a néplélekben rejlő tömegtelen erény és tehetség összhangzatos kifejlődésére vezetett. Mindezt első sorban a népesség, a munkaerő megszaporodása s vele a munka- és vállalkozó kedv lendülete okozta. A nép nem csupán természetes úton szaporodott. Ez a század már a nagyméretű, csoportos bevándorlás kora volt. A népek vándorlása, kisebb-nagyobb tömegek költözése addig sem szünetelt ugyan, de a XII. században tömegessé vált, mert a nyugati államok gazdasági fejlődése olyan irányt vett, mely a munkásnépet kedvezőbb megélhetési viszonyok keresésére ösztönözte. A művelt országokban már mindenütt volt elég lakosság nem ugyan a mai, hanem az akkori kezdetleges viszonyokhoz mérve s a munkaerő túlbősége igen szomorú sorsra juttatá a munkás-elemet. A sok háború, az államjavak és jövedelmek eladományozása, a jobbágyintézménynek teljes és igen rideg alakban való kifejlődése, a földesuri igények örökös fokozása megrontotta az urbéresek helyzetét. Urai egyre új terhekkel, pénzbeli adókkal, szolgálatokkal sújtották s anyagi romlásával lépést tartott jogi helyzetének, erkölcsi állapotának romlása.

Külföldön már az állami és társadalmi szervezet végleg a rendiség alapjára helyezkedett, mi az ur és munkás közt az érdekellentétet a végletekig kifejlleszté. A kiváltságos ur a munkások szabadságát egyre nyirbálta s a szabad népet a rab-szolga színvonalára igyekezett leszorítani. E türehtetlen helyzetből, a ki tehetett, kivándorlással próbált menekülni. A tömeg mindinkább megmozdult s mint ma a tengerentúltra, a XII—XIV. században megszámlálhatatlan nép vándorolt a német birodalom különböző tartományjaiból az Elba vizétől keletre fekvő végtelen s akkor teljesen szláv országokba, a mai Holstein, Mecklenburg, Pomerania, Brandenburg, Szilézia, Poroszország földjére, melyek a telepítéssel, — ezt a mai német történetírás a németiség legnagyobb nemzeti tetteképpen ünnepli — politikailag és polgárosodásilag német uralom alá kerültek s idővel teljesen germanizáltattak. Jutott a népáradatból Csehországba, Ausztriába, Lengyelországba és Magyarországra is, hová II. Géza idején nagyobb tömegek huzódtak s vagy a Királyhágón

tul már állami felügyelet alatt álló, a király határőrei, erdészei, vadászai, peczérei által kezelt, de egészben még lakatlan vidéken, a király földjén (fundus regius) vagy pedig az északkeleti, a szepesi, beregi, ugoicsai és szomszédos pusztá államjóságokon helyezkedtek el. Itt nemcsak bő földet, hanem bizonyos kiváltságokat, kedvezményeket nyertek s egyéni szabadságuk teljesen biztosított. A régi okiratok szászoknak, flamandoknak nevezik őket s világosan megmondják róluk, hogy foglalkozásukra nézve parasztok (rustici) voltak, vagyis földművesek, marhatenyésztők s mesteremberek. A királytól kaptak telket s a király volt földesuruk, ki velük való egyezés alapján szabta meg urbéri tartozásaikat, melyek ámbár telepeik földrajzi fekvéséhez s a szerint, a mint a határszéleken éltek, néha különös kötelezettségek, például a honvédelem terén hárultak rájuk, rendszeren nagyon enyhén állapítottak meg. De egészben jogaik és terheik nem különböztek a király földesurasága alatt élő más kedvezményes, első sorban a vendéglakta régi községektől, s területi szervezetük, rendi előjogaik csak későbbi idők fejleményei. Így a XII. század második felében jövevény munkások tömegesen hatoltak be az erdő sűrűjébe s alakítottak sok virágzó telepet s némely vidéken, például Ugoicsában a nép annyira megszorodott, hogy még III. Béla idején vármegyei szervezetet nyert. De eljutott e népvándorlás sok hulláma másfelé is, másrészt a régi népesség szintén megkezdte munkaerejének fölöslegét távolabbi, még meg nem szállt vidékekre átköltöztetni úgy, hogy a központi vidékekről a nemzeti élet átterjedt a szélekre s az őserdő csendjét fejszecsapások zaja verte fel mindenütt. A még Szent István korabeli Biharvármegye népe immár annyira megszorodott, hogy ez időben kétannyi község — apró, törpe község — mutatkozik benne a mainál. A XII. század második fele óta épült legtöbb városi és falusi temploma, keletkezett számos monostora, telepedtek meg benne a királyi vendégnépek. A későbbi oláhságnak még nyoma sincs, a nép a bevándorlókon kívül magyar s a magyarság uralkodik a déli vármegyékben is, melyek egy külföldi utas följegyzései szerint a korhoz képest elég sűrűen voltak benépesítve s gazdaságilag a fejlettség magas fokán álltak.

Egészben a magyarság a XII. században gazdaságilag befejezte a honfoglalás dicső művét s a nemzeti genius e törté-

nelmi jelentőségű alkotásában a társadalom minden rétege összhangzatosan közreműködött, mert a szabad népesség rendi válaszfalakkal még nem volt egymástól elkülönítve, az egységes társadalom még nem volt különálló érdekesoportokra szétszakítva. A munkásnép dolgozott lelkesen, odaadással, mi arra vall, hogy a gazdasági munkaszervezet még összhangban állt az ő szükségleteivel. A tömeggel osztozott az anyagi polgárosodás fejlesztésében a királyi hatalom, valamint az egyházi és világi nagybirtok. A királyt, mint az ország első, legnagyobb földesurát még kevésbé befolyásolták a külföldön már uralkodó rendi-feudalis eszmék. Hatalma kiterjedt minden szabad alattvalójára; hiven gondozta tehát a termelő munkát s e munka minden tényezőjét. Nem hozott ugyan külön törvényeket oltalmukra, de fentartotta a szabadok szabadságát s nem tagadta meg közbelépését, ha földesur és munkásnép közt összeütközések támadtak.

Felülvizsgálta urbéri kötelezettségeiket, szentesítette az ur és a munkások közti szerződéseket, jóváhagyta a földesur részéről egyes községeknek adott kiváltságokat s a szabad munkás, ha a trón zsámolyánál keresett oltalmat, benne ép úgy igazságos birájára talált, panaszai és pörei épen úgy rendes elintéztést nyertek, mint a földesuraké vagy katonáké. Ez pedig azért emelkedett különös jelentőségre, mert a lakosság szaporodásával, állandó megtelepedésével, a kezdetleges viszonyoknak megfelelő szerény urbéri terhek emelésével és bonyolultabbá válásával a földesur és a szabad munkás közötti ellentétek mindinkább éles alakot öltöttek s összeütközésekre vezettek. A földesur szükségletei folyton emelkedtek s így mindig többet követelt népeitől, s minthogy rabszolgáival szemben különben is korlátlan ur volt, társadalmi tekintélye meg egyre fokozódott, önkényét szabad munkásaira igyekezett kiterjeszteni. Ebből egyre több összeütközés támadt s nagyon érthető, hogy már a XII. század elejéről jelentik, hogy némely népek teljesen ki akarták magokat a földesuri jog kötelékéből vonni. Ily körülmények közt a királyi hatalomra, mint a közérdek képviselőjére igen nevezetes szerep várt, midőn az urbéres pörökben jogvédő, mérséklő befolyását érvényesítette.

De bármi erős volt még e korszakban a királyi hatalom, bármi egységes volt még a szabadokból álló magyar nemzet

s bármi távol maradtak az állam intézményei a feudális rendiség zürzavarától, mit külföldi utasok magasztalva emlitenek, a rendi szellem már ez időben száz meg száz csatornán hatolt be hozzánk. A magyar közlélek végképen európaisodott, lelkiileg is elkeresztényedett s ezzel egyre fogékonyabb lett a nyugati eszmék iránt, melyek légkörében élt. Az egyház és az összes műveltek, kik külföldön tanultak, maguk az új telepeselek, a meggazdagodott világi nagybirtokosok az új eszmékkel voltak telítve s akarva nem akarva azok ellenállhatatlan hatása alá kerültek világnézetükben, minden cselekvésükben. A közlélek e feudalizálódása előkészítette, útját törte az intézmények feudalizálódásának is. A király maga elősegítette e fejlődést, midőn a korona örök birtokának rendelt várjóságokat, néha egész vármegyéket magánosoknak adományozta, a mivel pénzügyi és katonai segélyforrásait csökkentette, másrészt a várföldeken élő lakosság jogviszonyát is gyökeresen megváltoztatta. Királyi alattvaló helyett ez a nép legnagyobb részét magánföldesuri hatalom alá került, egy rész meg, főleg a katonáskodó elem, de bárki, a ki a király kegyét megnyerte, jószágával együtt kivétellett a vármegye vagy a magánföldesur hatalma alól s a királyi szolga (*serviens regis*) kitüntetett rangját nyerte. A királyi szolgálkkkal alakult meg nálunk egyrészt a későbbi köznemesség, nemesi katonaság, másrészt a kiváltságos, a helyi hatóságok ügyköre alól kivont kis- és középbirtokos osztály. Socialgazdasági szempontból főfontosságú alkotás volt tehát a királyok nagylelkűségéből folyton szaporodó királyi szolgálk rétege, mert benne valósult meg a későbbi nemes paraszt vagyis egyéni birtokából élő s külön kiváltságokat élvező kisbirtokos, ki földjét a saját családjá vagy cselédjei munkaerejével művelte, valamint a hasonló jogokat élvező középbirtokos, ki jószágait telkekre osztotta s azokat állandóan megtelepített szabad vagy rabszolga munkásaival műveltette, maga meg közvetlenül a királyt szolgálta, kinek joghatósága alatt állt. Noha uralkodóink már ez időben bőven adományozták a királyi szolga kitüntetését s nemcsak a régi katonai elemre, hanem a nép minden rétegére — így Tekus mester, híres magyar szobrász és építész is megkapta — kiterjeszté ilyen adományait, az illetők testületi, rendi jogokat még nem élveztek, mert számuk az ország egy részében sem volt

oly tömeges, hogy összeolvadhattak s közös testületté válhattak volna. Nemesek (e név akkor még csak a tekintélyesebb birtokosokat illette), nem-nemesek, főurak vagyis nagybirtokosok, királyi szolgák, várjobbágyok vagyis várkatonák s más várszerkezetbeli népek együtt szerepeltek III. Béla király előtt egy pörben, melyben 1186-ban hozott ítéletet.¹⁾ Mindazáltal az új kiváltságos osztály, a királyi szolgák csoportja csirájában már meg volt s általában csak a körülmények kedvezésétől függött, hogy a megindult fejlődési folyamat a rendi feudalizmus teljes felülkerekedésére vezessen.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

¹⁾ Die ergo statuto cum multis nobilibus et ignobilibus, tam magnatibus, quam servientibus et jobagionibus castri etc. *Wenzel*, Árpádkori új okl. VI.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A munkaszervezet a tatárjárás előtt.

A magyar néplélek s vele a közintézmények feudalizálódása egyre nagyobb haladást tett s befejezést is nyert a XIII. században, melyet egy nagy nemzeti csapás, a romboló tatárjárás (1241) két nem egészen egyenlő időszakra oszt. Már az elsőben nem csupán az európai korszellem, hanem II. Endre király egyénisége is hatalmasul gyorsította a folyamatot, mely a rendiség végleges kifejlődését eredményezte. Endre még mint királyi hercegeg állandó viszályban élt testvérbátyjával, Imre királylyal s hogy a koronától megfoszsza, dus kincseit párthivek toborzására fecsérelte. Utóbb törvényes uton jutott ugyan trónra, de beteges bőkezűségében, a beszámíthatatlanságig elfajult adakozó kedvében olyan tömegesen adományozta fünekfának a várjavakat, hogy némely vidékeken a királyi vármegye csaknem egészen elenyészett s vele elvesztek azok a bő katonai és pénzügyi segélyforrások, melyeket a kinestár addig a királyi vármegyéből meritett. Ellenben az adományok által szertelenül meggazdagodó egyházi és világi urak vagyonukra és fegyveres erejökre támaszkodva, mint külföldön történt, folyton terjesztették befolyásukat a korona rovására s mindinkább megnyirbálták jogkörét, egyre nagyobb befolyásra vergődtek a közéletben, a mi szükségképen a gyöngébb társadalmi rétegek helyzetének megromlására vezetett.

Mikor a király a pápa ösztönzésére kedvetlenül ugyan, de tekintélyes haderővel a szentföldre, keresztes hadjáratra (1217) távozott, a majdnem egy éven át fő és vezető nélkül maradt ország az új olygarchia zsákmánya lett. A hatalmasok magokhoz ragadták a királyi javak megmaradt részét s mikor

Endre hazaérkezett, mindenféle követeléssel léptek eléje, hogy külön érdekeiket kiváltságlevelekben biztosítsa. Ilyen kiváltságlevelet kaptak először (1222) az egyház, azután, de ugyanaz évben az urak és a királyi szolgák rétege, a királyföldi szászság (1224), később (1232) meg a Zala vizének két partján élő királyi szolgák, kik engedélyt nyertek, hogy a saját földjükön magok szolgáltatassák ki az igazságot. E területi önbiráskodást a más vidéken élő s számban nagyon megszorodott királyi szolgák természetesen szintén gyakorlatba vették s így testületileg szervezkedtek, mint köznemesség külön rendi jogokat gyakoroltak. Ez új, kiváltságos testületre kezdtek átszállani ott, hol a várszerkezet megszűnt vagy a tömeges eladományozások folytán életképtelenné vált, a régi királyi vármegye teendői, első sorban igazságügyi s honvédelmi téren. Mindez erős rázkódtatások közt ment végbe s az átmeneti állapot első sorban a kincstár jövedelmeit tizedelte meg. E jövedelmeknek azon arányban kellett csökkenniök, a melyben a várjavak eladományoztattak s a rajta élő népesség, mely szolgáltatatta, vagy a királyi szolgák, ez időtől fogva, minthogy testületi jogokat nyertek: a nemesek sorába emeltettek, vagy magánföldesuri hatalom alá kerültek. Az 1222-ki, később oly híresé vált aranybulla az új, egyházi és világi földbirtokosokból álló nemesi rend kizárólagos hivatásává a katonai szolgálatot, a korlátolt honvédelmi kötelezettséget teszi s noha személyükre az adómentességet kifejezetten nem mondja ki, a nemesi és egyházi munkásnépekre ezt világosan megállapítja, midőn (3. cikk) elrendeli, hogy a király e népeken semmiféle adót (collecta) és a szabadok dénárját ne szedesse, falvaikba be ne szálljon s így a szállásadás akkori terhes költsége alól is felmenti őket. Ugyaníly szellemben intézkedik, sőt tovább megy, mert az egyházi és világi birtokosok munkásnépét (populi) a közmunkától is felmenti az aranybullának új, részben módosított 1231-ki kiadása¹⁾. Csakhogy mindkét bulla hamar feledésbe merült s jó egy századig eltartott, míg ide vonatkozó határozatai a gyakorlatban életbe léptek. Kétségkívül ugyanez történt az aranybulla azon határozataival, melyek a munkáselemek érdekében vétettek belé, mert ez a fontos oklevél nemcsak az egyre erő-

¹⁾ *Korachich J. N., Sylloge Decretorum Comitium I.*

sebben kialakuló nemesség, hanem az összes szabad lakosság jogainak biztosítására irányul. 19. czikke ugyanis kimondja, hogy a vendégnépek, bármely nemzetiségűek, megtartassanak kezdettől fogva élvezett szabadságukban. A 21. cikk fölmenti a püspöki javakon élő népeket azon kötelezettség alól, hogy a tizedet a király jószágaira fuvarozzák s egyik czikk (13) kötelességükké teszi a főuraknak, hogy ha akár a királyt kísérik, akár maguk utaznak, „a szegénységet (pauperes) ne fosztogassák és ne nyomorgassák.“

A név, melyet a király a munkástömegekre alkalmaz, szegénység, földesuri népek (pauperes, populi, már régebben is coloni, homines liberae vagy alicujus conditionis, subditi stb.) De ez időben kezd a jobbágy szó a földesuri népekre alkalmazva is divatba jönni. Kétségkívül a katonai várjobbágyok jogi helyzetének átalakulása következtében, minthogy ez a népréteg egyre fogyott s vagy a királyi szolgák, vagy a földesuri munkásnépek tömegébe olvadt, vitte át a közbeszéd a jobbágy nevet a magánföldesuri alattvalókra. De még átmenetben volt a társadalom s a rendiség alkatelemei, a későbbi uralkodó és dolgozó rétegek jogilag még mindig nem jegezesedtek ki. A mint már volt főuri és köznemesi réteg, de még nem tömörült uralkodó osztálylyá, akképpen volt már nyugoti értelemben vett jobbágyosság, de intézményileg még nem volt megalakulva.

Ez átmeneti korból, II. Endre és IV. Béla királyok idejéből a tatárjárásig, a munkás lakosság jogi és gazdasági tényleges állapotát már igen sokféle és értékes egykoru anyag világítja meg, mert gazdasága vezetésében a földesur több rendet igyekezett hozni, mi végből szabatosabban összeíratta jószágait, az egyes községek határait, a község minden lakosát jogaival és terheivel egyetemben. Érdekében állt, hogy ismerje jövedelmeit s e végből az akkori viszonyokhoz képest elég pontos és részletes urbariumot készítettett, mely nemesak az ő tájékoztatására szolgált, hanem a munkásnak is némi kezességet nyújtott a földesur és tisztek önkénykedése vagy zsarolásai ellen. Ilyen urbariumokat már az előző századok is hagytak reánk, mert tulajdonképpen urbariumnak nevezhető minden okirat, mely a munkásokat és urbéres tartozásaikat részletezi. De csak ez idő óta rendelkezünk oly urbéres fölvételekkel, melyek kime-

ritőek, lelkiismeretesek, szakértelemmel készültek, melyek tehát a szokásjogi fejlődést lehetőleg hiven tükrözik vissza. Ide sorolható a többek közt II. Endre király 1211-ben oklevele¹⁾, melyben a tihanyi apátságot összes jószágai birtokában megerősítette s mely a király állítása szerint igen beható helyszíni vizsgálatok alapján készült. Községenként sorolja fel a földesuri népeket s a név szerint említettek száma, kiket foglalkozásukhoz képest csoportosít, valami 2000-re megy. Jobbágyok, mesteremberek, udvarnokok, földmivesek, halászok, vinczellérek, harangozók, torozók, kocsisok, szekeresek stb., szabadok és rabszolgák bőségesen fordulnak elő a névsorban. Ellenben az urbéri tartozások leginkább csak a torozóknál vannak felsorolva, kik egyes csoportonként rendszeren egy kis hordó bort, 1 ökröt, 100 kenyeret fizettek, néhol még egy friesachi dénárt s 12 gyertyát is. Az okirat igen becses; több falunál szabatosan leírja a határt s az ilyen leírás egészségesen fejlődött gazdasági életéről, elég sűrű, részben régóta megtelepedett lakosságról s módos voltáról tanuskodik. Csakhogy ez idő szerint oly hiányosan van közzé téve, a község- és személynevekben annyi a tévedés s annyi sok maradt ki közülök²⁾, hogy a benne foglalt anyagot fölösleges feldolgozni, mert a hibás kiadás miatt mindenetre téves számítást eredményezne.

Az ilyen urbariumok más földesuri kiadványokkal, vagy pöriratokkal együtt a szabad munkásokra nézve az írásbeli bérszerződést helyettesítették s nyoma van, hogy megőrzés végett másolatban az egyes községeknek is kiadattak. Csakhogy a község egyedüli irástudója akkor a földesuri kegyur kinevezte plébános volt s minthogy a község nem rendelkezett más közeggel, a ki a reá alapvető fontosságú okiratot megőrizhette volna, pör esetén az érdekeltek nem mindig tudták az oklevelet fölmutatni. Sőt ha föl is mutatták, megesett, hogy egészen mást tartalmazott, vagy máskép volt értelmezhető, mint a lakosok hitték. Az urbéres ügyekben is terjedő írásbeliséggel az urbéri pörök, mint alantabb látni fogjuk, általában szertelenül elszaporodtak, mert az egyezés pontjait az érdekelt felek különbözőképen magyarázták s egy pörből előbb-utóbb egész csomó pör támadt. Pedig a perlekedés nemesak költséggel járt, hanem,

¹⁾ Wenzel G., Árpádkori Uj Okm. I. 106—126.

²⁾ Erről bővebben *Erdélyi* László, Nyelvtud. Közl. 34. k. 388—416.

minthogy a birák akarva, nem akarva, telítve voltak az uralkodó feudális eszmékkel, sok megpróbáltatást hozott a munkásnépre, mi nagyon elkésérite, az urat és a munkást egyre erősebb ellentétbe sodorta s ezzel előkészítette az osztályharcok kitörését. Elősegítette ezt még az a körülmény, hogy a községekben rabszolgák és szabadok vegyest éltek. Voltak ugyan tiszta rabszolga-falvak, a mint voltak tisztán vendégnépektől vagy szabadoktól megszállt községek. De egyrészt a szabadok foglalkozásuk s a szokásjogi fejlődés szerint a legkülönbözőbb szolgálatokat teljesítették, másrészt legalább vidékenként többségben voltak a vegyes népek (populi diversarum conditionum) lakta helyek s már egy 1237-ki oklevél említi, hogy az a körülmény, hogy vegyes jogállású népek együtt laknak (propter permixtam habitationem), töméntelen perpatvarra és összeütkezésre ad okot, mert a földesur a szabadokra is ki akarta terjeszteni azt a korlátlan hatalmat, melyet rabszolgáin gyakorolt. Minthogy pedig országos urbérrendezésre az állam az akkori viszonyok közt nem gondolhatott s a helyzet minden uradalomban, sőt az egyes falvakban is máskép alakult, a munkásnépek sorsa legelől földesuroknak egyéniségétől, több vagy kevesebb belátásától függött. Midőn 1209-ben János esztergomi érsek az egri püspöktől Szolnokon 11 szabadost vásárolt, reájuk bizta, válaszsák meg teszésök szerint jövendőbeli foglalkozásukat. Ők¹⁾ a pinczemesteri (pincernarii) vagy pohárnoki (buchari²⁾) teendőket választották s az érsek külön kiváltságban erősítette meg, hogy nemzedékről nemzedékre e szolgálatot folytassák s egyébre ne erőltessenek. Más földesurak kedvezményekkel igyekeztek népeiket magokhoz fűzni, vagy földükre újakat édesgetni. Némelyek nemcsak magok adták meg a kedvezményeket, hanem a királylyal erősítették meg azokat, sőt a koronától új kedvezményeket eszközöltek ki telepeseik számára. Így II. Endre 1217-ben megengedte, hogy bármilyen nép (saxones, hungari, sclavi, seu alii), amely Garamszentbenedeken megtelepül, ugyanazon jogokat élvezze, mint a pestiek, székesfejérváriak vagy budaiak (qua hospites nostri in Pesth, Albe

¹⁾ Az oklevél *Knauz*, Mon. Eccl. Strig. I. 193.

²⁾ *Pór* Antal szerint ez a szó fapohár-készítőt (Becherer) is jelentett. *Gazdaságtört. Szemle*, 1904: 174.

vel Bude commemorantes.) Sőt fölmenté őket már ekkor, vagyis az aranybulla előtt, a vám- és közadózás mindenféle neme alól, mely most vagy a jövőben divik az országban, (in tributis vel in descensibus, quam in liberis denariis seu aliis quibuscunque debitis, quae in regno solent vel etiam possent emergere.) Mindezeket sem a kincstárnak, sem másnak nem tartoznak fizetni.¹⁾

Hasonló jóindulatot tanusított a király Szebeléb hont-megyei község iránt, melynek legnagyobb része már 1219-ben az esztergomi káptalan birtokában volt, ámbár Ervinnek, Rudger fiának is volt ott 20 ekealja részjószága. Ezt a részt a káptalan csakhamar 100 girán megvásárolta s a vételt a király is megerősítette (1222.) De az új földesur és a német vendégnép lakta község hamar meghasonlott egymással, mire a király elvette a káptalantól a községet, mi heves mozgalmakra vezetett, mert Szebeléb elkobzása is szerepel azon ürügyek közt, melyek alatt Tamás, az uralomsóvár esztergomi érsek ama korszak egyik legélesebb, töméntelen bajt okozó egyházpolitikai viszályát földidézte az országra. A király csakhamar visszaadta (1232) Szebelébet a káptalannak, mely megoldás azonban nem tetszett a lakosoknak s elkeseredésökben föllázadtak a kelletlen földesur ellen, ki viszont a királyhoz fordult segítségért. A pör-patvar azzal végződött, hogy a szebelébiek fegyveres erővel üzettek el telkeikről. A lakatlan községnek a káptalan természetesen nem vehette hasznát; sietett tehát kibékülni az elüzöttekkel s visszatelepítette őket. Az új egyezés szerint a lakosság hűséget fogadott a káptalannak s kijelentette, hogy újabb zendülés esetén minden ingó és ingatlan vagyona a földesurra háromoljon. Ez alkalommal urbére akként állapított meg, hogy egy ekealjáért, mely 110 holdból áll, a lakosok évi fél ezüst girát, ha az erdőt kiirtják s a földet mivelésre alakítják át, ott ekealjankint további fél girát fizetnek. Az a lakos, kinek csak háza van s földje nincs, évenként 3 nehezéket (pondus) fizet még pedig, mint a többiek, Szent Márton napján. A község a lakosság anyanyelvéhez képest német papot tarthatott, kit maga fizetett. Maga választotta a falu biráját, ki apróbb ügyekben önállóan, nagyobb pörökben a káptalan emberével együtt ítél.

¹⁾ Az oklevél *Knauz M. Eccl. Strig. I. 212.*

Ezt az egyezséget a király is megerősítette (1233) s csakhamar fölmenté a lakosokat Hontmegye területére minden vámtól és vásárpénztől.¹⁾

A küzdelmek, melyeket a szebelébi vendégnépek földesurokkal folytattak, kicsinyben hü visszatükröződései azoknak az összeütközéseknek, pörlekedéseknek, panaszoknak, melyek abban az időben már országszerte gyakoriak voltak s melyekről különösen a pannonhalmi apátság oklevelei nyújtanak részletes és tanuságos tájékoztatást. Az egyházi nagybirtok ez időben mindenütt nagy terjedelmet öltött s például a fehérvári káptalannak csupán Somogyvármegyében levő jószágá 588 ekealjárt tett 1128 háznéppel. Hogy az egyház jószágainak szaporodása a századok folyamán minő arányokban történt, azt szembe-tűnően mutatja a pannonhalmi apátság birtokállományának következő táblázata: a telepek vagy falvak száma volt Szent István korában²⁾ 10, Szent László korában 30, a XII. században 39, 1216-ban 46, 1225-ben 52, 1240 körül 88.

Ez a 88 község, melyről 1240 körül igen részletes összeírás készült, leginkább a Dunántuli vármegyékben, de kis részben a Dunán innen és az Alföldön feküdt s a bennök élő és foglalkozása szerint csoportosított lakosság szerint vármegyénként következőleg oszlott meg:

1. Győr vármegyében.³⁾

Községek: Alsók, Nyalka, (a régi Himód), Ujlak, Tarján, Asszonyfalva, Tápán, Ravazd, Cséb-Ravazd, Écs, Nyul, Perecse, Ság (hegy), Ság (Kisfalu), Semjéncsuka, Nyulas, Dörög, Alap, Örkény, Gönyő, Zászló, Vének, Száva, Heese, Abda, Tenyő. E 25 községben volt összesen:

Házhely (mansio) 797, ebből jobbágy 151, udvarnok 130, lovas szolgálta 44, vinczellér 173, halász 74, szabados 10, szántóvető 32, sütő 10, harangozó 30, szakács 10, kádár 5, ács 25, pohárnok 24, hirnök 4, kézműves 5, mosó 3, márczadó 10, nyereggyártó 6, varga 6, tárnok 7, esztergályos 6, szentségvivő 9, szabó 15, lovász 5, juhász 2.

¹⁾ Az oklevél *Knauz* id. gyűjteményének I. kötetében.

²⁾ Pann. Mon. I. 564—569.

³⁾ Összeállítottam *Albaeus* egykoru összeírása s *Erdélyi* László táblázatai alapján Pannonhalma Mon. I. 570—576.

2. Sopron-Vasvármegyében.

Községek: Sebes és Küszén. E két községben volt: házhely 24, ebből lovas szolga 3, szántó-vető 3, pohárnok 18.

3. Veszprém vármegyében.

Községek: Vanyola, Petendnyárád, Enying, Balatonkajár, Sár, Lázi, Keresztur, Vénye, Héceze, Karalka, Szöllös. E 11 községben volt: háznép 389, ebből jobbágy 77, udvarnok 73, lovas szolga 32, szabados 27, szántó-vető 18, sütő 42, harangozó 2, szakács 20, kádár 12, ács 8, hirnök 8, timár 3, ötvös 1, szentségvivő 44, torló 16.

4. Komárom vármegyében.

Községek: Ölbő, Apáti (Dinnye), Kiscsanak, Tömörd (három), Billeg, Füzitő, Almás, Béla, Irsek (vagy Jenő), Néma, Erecstő, Füss, Ásványtő, Szántó. E 16 községben volt: házhely 491, ebből jobbágy 145, udvarnok 87, lovas szolga 121, szabados 35, szántó-vető 23, harangozó 8, kádár 23, kocsis 2, fürdős 2, pásztor 5.

5. Pozsony vármegyében.

Községek: Deáki (Sala-Sellye), Galántapalota. E két községben volt: háznép 362, ebből jobbágy 19, lovas szolga 3, halász 6, szabados 8, a többi nincs részletezve.

6. Zala vármegyében.

Községek: Hegymagasapáti, Kapoles, a Zalaparti telep. E három községben volt: háznép 80, ebből lovas szolga 6, vinczellér 55, szántó-vető 3, kádár 6.

7. Somogy vármegyében.

Községek: Kiliti, Zamárdi, Endréd, Megyer, Gány, Kőrös-hegy, Fejéregyház, Rád, Kutas, Ölyvös, Gamas, Tard, Remete, Fajs, Csopak, Nagytepej, Kistepej, Fer, Ziduch, Méhes és 10 zseliczi falu. A házhelyek száma 495, ebből jobbágy 96, udvarnok 10, lovas szolga 32, vinczellér 18, halász 6, sütő 2, harangozó 1, szakács 1, ács 4, pohárnok 1, hirnök 4, torló 3, inas 2, kanász 300.

Ez a 300 kanász (guznoov-disznóóv) Somogyban, a Zse-
Acsády: A magyar jobbágyság története.

licz-erdőben 10 faluban élt, melyek legtöbbje a két Hárság környékén feküdt, melyekből azonban ma csak Sümegszentlászló és Böszénfa van meg.¹⁾ A 10 faluban 300 háznép élt. Fizettek évenként minden két házhelytől egy hizott disznót, 2 akó java gabonát, adtak az apátnak kétszer, ősszel és tavasszal szállást s a mi vele járt, a szerzetesek lábbelijére 60 zsiros és nem kiszáradt kecskebőrt, szállítottak meghatározott helyre 5 szekér dongafát és végeztek olyan szolgálatot, mint a nyalkai (himódi) jobbágysok. Volt 60 eke földjük, (mai mértékben 7.200 kishold.)

8. Az Alföldön.

Községek: Öcsény (Báta), Bodrogesöntej, Ókanizsa. E három községben volt: házhely 56, ebből jobbágy 10, lovas szolga 20, halász 19, fuvaros 4, torló 3.

Végeredmény.

Volt tehát az apátság összes javain: házhely 2700, ebből jobbágy 498, udvarnok 300, lovas szolga 261, vinczellér 256, halász 105, szabados 80, szántó-vető 79, sütő 53, narangozó 46, szakács 43, kádár 40, ács 37, pohárnok 25, hirnök 16, kanász 300, más foglalkozású 561. Az apátság e községeiben 26 malmot s több malomhelyet is említ az összeírás. Mindezen házhelyek s az apátság összes falvainak szántóföldje Erdélyi Lászlónak, a pannonhalmai nagy monographia szerkesztőjének számításai szerint 658 ekealját, vagyis mai 42.638 kataszterholdat tett. Ehhez járultak az erdők, rétek, legelők, nádasok, morotvák 235 ekealjával. 15.228 kat. holddal. Az apátság összes birtokainak terjedelme tehát 894 ekealja, azaz 57866 kataszterholdra tehető. De voltak azonkívül birtokai és birtokrészei, melyek a fölvételben nem szerepelnek, mert terjedelmök az eddigi adatok alapján még megközelítőleg sem állapítható meg.

Minde jószágokon rendszeres gazdálkodás folyt s a határjárás néhol, így az Alföldön is élénken fejlődött gazdasági viszonyokat jelez. Az apátok közül kivált Uriás apát, ki három évtizednél tovább (1207—1241) viselte e méltóságot, volt lelkiismeretes gazda. Folyton gyarapította, jó karban tartotta birtokait s a legnagyobb erélyvel fáradozott jövedelmeik foko-

¹⁾ Pannonhalma Mon. I. 321—322.

zásán. E törekvésében nem mindig maradt a mérséklet és a méltányosság keretében, mert munkásnépei örökösen panaszkodtak, hogy jogtalan adózásokkal, új meg új urbéri szolgálattal terheli őket. E panaszok töméntelen pörre s az államhatalom beavatkozására vezettek, mely azonban gyakran nem a munkásnép javára szolgált. Az állam és közegei mindinkább a rendi szellem uralma alá kerültek s a földesur és jobbágy közti összeütközésekben egyre szembeszökőbbben a földesur pártját fogták, sőt egyenesen a fennálló jogrend elleni lázongásnak kezdték a munkásnép zsörtölődéseit minősíteni. Midőn az udvardiak az esztergomi egyház földesuraságát elismerni nem akarták, a király pör útján elmarasztalta őket s elrendelte, hogy „mint hűtlen szolgák“ félig leborotvált fejjel (*semirasis capitibus*), a mi akkor lealacsonyító büntetés volt, adassanak át földesuroknak, sőt hogy az eset örök emlékezetben maradjon, név szerint felsorolta az illetőket és pedig 34, a nevek után ítélve, magyar embert 19 fiuval.¹⁾ Ez a szigor, ez a kiméletlenség nyilvánul azokban az összeütközésekben és pörökben is, melyek Uriás pannonhalmi apát s munkásnépei közt fölmerültek s melyek száma, tekintve, hogy az idevonatkozó iratoknak csak csekély töredéke élhetett túl a századok rombolásait, feltűnően nagy lehetett. 1219-ben a nádor szigoruan sujtotta a somogyi Szerenke községben levő 32 házhely kanászt (rabszolgák voltak), kik míg az apát II. Endre keresztes háborujában a Szentföldön járt, megtagadták törvényes kötelességök teljesítését s nem akarták a földesuri sertéseket legeltetni. Mindnyájan elfogattak, orrukat levágták (*nasos ipsorum assos*) s úgy adattak át az apátnak. Kilenczen névszerint felsorolvák, de sokkal többen voltak, mert a nádori oklevél hozzát teszi *et ceteri cognati eorundem*, sőt elmondja, hogy az ítélet azért foglaltatott írásba, hogy az eset az idők változásaiban ki ne vesszen az emberek emlékezetéből.²⁾

1226-ban a nádor a veszprémi királyi és királynői udvarnokokat, kik az apát fényi birtokának határjeleit lerontották, arra ítélte, hogy mint szolgákhoz illik, fejük félig lenyírassák (*sicut decet servos, tonsis videlicet dimidiis captibus*). Ugyanaz évben történt, hogy öt szolgának Bulesu nevű pap ha-

¹⁾ Az ítélet *Knauz*, Mon. Eccl. Strig. I. 267.

²⁾ Az oklevél Pann. Mon. I. 645—646.

mis oklevelet készített, melynek alapján szabadoknak hirdették magokat s megszöktek. De csakhamar rájuk bizonyult a hamisítás s visszadtak a földesuroknak.¹⁾

Valamivel jobban jártak az apátság azon népei, kik ugyancsak 1226-ban panaszt emeltek földesurok ellen a királynál, ki nádorát, Miklóst bizta meg ügyök megvizsgálásával. A nádor kihallgatta a munkások, valamint az apátság képviselőit s sokban igazoltnak találta a panaszt. Elrendelte tehát a régóta divó visszaélések megszüntetését s a következőleg állapította meg a köteles szolgálásokat:

Az udvarnokok tartoznak az új kenyér hat hónapjában havi egyenlő részletekben a magokéból 130 akó búzát, 40 akó rozslisztet, 175 akó más terményt (annona) adni, az év másik hat hónapjában ellenben 175 akó gabonát az apátság malmaiba s onnan a lisztet a raktárakba szállítani; havonként 20 akó lisztet kell a földesur gabonájából és az ő malmán őrleniök; robotban, (quod dicitur eneu) havonként 10 holdat kell felszántaniök s az apátság gabonájával bevetniök, egy hónapon át legeltetéssel foglalkoznak s előfogatos szekeret adnak, hogy ha az apát uton van, kenyeret szállítson számára; ugyancsak ők látják el a szerzeteseket egy kenyérszállító szekérrel, míg a borszállító szekeret a kézművesek adják. Mikor az udvarban szolgálnak, a fürdő kivételével a fát és vizet ők hordják a konyhába s a kemenczékhez. A legeltetéssel foglalkozók hetenként 3 szekér fát szállítanak a monostorba, ők javítják a kemenczéket, őrzik a kaput s részt vesznek a pannonhalmi kert gondozásában. Szent Mártonkor és hushagyókor 100 tojást, 4 tyukot és két libát, husvétkor 100 tojást s 1 bárányt adnak. Szent Mártonkor s ha a király a monostorban időzik, havonként 3 szekér fát szállítanak, a saját plépánosuknak még két vödör (idria) gabonát adnak. Minden falu Szent Mártonkor egy-egy harmadfü tinót, egy vödör gabonát és 1 sajtot ad. Ugyanakkor adnak 30 kenyeret, évenként meg fonalat egy vizafogó hálóra, a fonalat maguk viszik a monostorba s kenyeret adnak azoknak, kik a hálót szövik.

Az összes népek, az udvarnokok, valamint a többiek tartoznak egy napot gyűjteni, egy napot fuvarozni s egy napot

¹⁾ Ugyanott 675—676.

szénát kaszálni. A kovácsok a monostorban dolgoznak, de a vasat nem ők szállítják, hanem egy megy a vasraktárba (ad castrum ferreum) s ott kiválasztja, a mi kell. Azokban a falvakban, melyek már Szent László kiváltságlevelében említvék, egy-egy háznép saját szekerén egy tunella bort a monostorba fuvarozni, minden udvarnok-házhely pedig az apát árpájából két akó sört tartozik készíteni.

Az oklevél¹⁾ szerint az apát e pör alkalmából a kövekezőket engedte el népeinek: nem tartoznak bor, bárány, és méltizedet fizetni s több bort fuvarozni, mint a mennyit a jelen oklevél megállapít; két holddal kevesebbet kell robottal megmivelnök s a 70 kenyeret, melyet Szent Mártonkor szoktak adni, elengedi. Végül a nádor kijelenté, hogy az apát a szállásadást úgy fogja rendezni, mint a váradi, somogyi vagy szekszárdi apátok tették.

Az apát engedményeket tett tehát népeinek, mérsékelve egyes terheiket, melyeket a nádor is szerteleneknek talált. De az urbéres szolgálat az apát e nagylelkű engedékenysége után is oly nyomasztó, különösen pedig oly bonyolult és szövevényes, sőt a legfőbb mértékben zavaros maradt, hogy az új egyezségnek szükségképen újabb összeütközésekre, viszályokra, pörökre kellett vezetnie. Épen a nádori egyezség lett tehát további elégedetlenség kútfeje s hosszú czivakodások után a felek 1233-ban abban egyeztek meg, hogy választott bíróság döntése alá bocsátják ügyöket. A jobbágyok, kiknek szószólói lelkészeik voltak, (ezek egyike a maga sérelmeit is fölvette), a választott bíróság használatára írásba foglalták panaszait.²⁾ Ezek lényegökben a következők:

1. Az udvarnokok kifogásolták, hogy tizedet fizessenek, egy vizahálóhoz fonalat adjanak, azt a monostorba szállítsák, a hálókötőket kenyérrel élelmezzék s a pannonhalmi kertet gondozzák.

2. A lovas szolgák nem akartak az apát hirnökeinek lovat, az apátnak borszállító szekeret adni, mert nem az apát fedezi az uton a lovak élelmezésének költségét. Azt is panaszták, hogy az apát az országhatáron tulra elviszi lovaikat, így Rómába is elvitt 22 lovat, sőt noha 22 gira ezüstöt vett fel

¹⁾ Pann. I. 678—679.

²⁾ Az okirat Pann. Mon. 716—717.

tőlük, sem a lovakat, sem a pénzt nem adta vissza. Azt követelték, ne kelljen nádat vágniok, öt kepét minden házhely után adniok, szénát gyűjteniök és azt haza fuvarozniok.

3. Az ácsok, szücsök, szakácsok, sütők, inasok, vargák arról panaszkodtak, hogy súlyos terheket kénytelenek majdnem az egész Magyarországon át fuvarozni.

4. A szentségvívők kifogásolták, hogy, noha csak lovat tartoznak az uton levő apát oltára (capella) szállítására állítani, az apát két girát vesz rajtok illetéktelenül s 5 jó lovakat barátainak ajándékozta.

5. Vének halászhajósai panaszkodtak, hogy az eleséggel terhelt hajókat az ország határáig szállíttatják velök; azonkívül a hajósok szolgálatára kényszerítettnek, sőt halat is tartoznak adni.

6. Tenyő község arról panaszkodik, hogy noha csak az apát egy könnyű boros szekerét köteles elfuvarozni, az apát olyan terheket rakat a szekérre, melyet az el nem bir.

7. A kanászfalvak lakói két házhelyenként egy sertést, mindnyájan 60 jó zsirós kecskebőrt s 400 akó legjobb búzát tartoztak fizetni. De az apát követségekbe küldi őket, hordót készített, terheket szállíttat velök illetéktelenül s kényszeríti őket, hogy bárány-, eleség- és méhtizedet adjanak.

8. A deákii (salai) földművesek azt panaszolták, hogy az apát elveszi földjüket s vendégeknek adja, őket meg a vendégek adójára, valamint a jobbágyi szolgálatokra kényszeríti.

9. Tarjában hat házhely udvarnok azt kifogásolta, hogy az apát szántó-vetővé tette őket.

10. Olup község kifogásolta, hogy a lovakat, melyeket az apát kápolnájának szállítására ad, az apát elveszi s követségbe menő embereinek adja s ha megtekinthetnek nekik, odaajándékozta. Öt alkalommal már öt lovakat vesztették így el.

11. A deákii halászhajósok arról panaszkodnak, hogy noha hal helyett házhelyenként egy-egy fertót fizetnek, az apát mégis halat és gyümölcsöt követel tőlük, juh és ökör hajtására kényszeríti őket s ha nem teszik, büntetésül fejüket megnyiratja s megvereti őket.

12. A jobbágyok és officialisok általában arról panaszkodnak, hogy az apát kényszeríti őket, hogy egyes falvakból a dézma-gabonát csürjeibe szállítsák s hogy azt a hordó sert

és gabonát, melyet Szent Mártonkor adni tartoznak, magok fuvarozzák be a monostorba.

E panaszok tárgyában a választott birák 1233. jun. 6. hozták meg ítéletüket.¹⁾ Elmondják, hogy az elégületlen munkásnépek és földesuraságuk közt egyenetlenség s pörpatvar támadt, hogy az elégületlenek a királyhoz s Jakab prenestei püspök, az akkor magyar földön tartózkodó pápai követhoz fordultak s töméntelen kérvényt terjesztettek elő sürgetve, hogy sérelmeik, elnyomatásuk, jogtalan adóztatásaik, terheléseik, melyekkel Uriás apát illeti őket, orvosoltassanak. Az oklevél a jobbágyok panaszait a fentebb közlöttek alapján összegezi, de újakat is sorol fel. Így például a véneki halászok elpanaszolták, hogy ámbár csak halat kötelesek adni s az eleség-hajóval Szigetfőig (Csepelsziget) evezni, az apát az ország határáig elviteti velök, sőt arra kényszeríti őket, hogy a hajósok teendőit is végezzék s bizonyos helyekről kocsit, eleséget, lovat s mást a Dunán innenre és tulra szállítsanak, mire nincs joga. A panaszok alapján a birák a következőket rendelték el:

a) Az apát ne kérjen dézmát az udvarnokoktól, ellenben ezek panasa a vizaháló ügyében alaptalan s megmarad az eddigi szokás.

b) A lovas szolgák nem tartoznak az apát követeinek lovat adni s mikor szolgálatban vannak Szent Mártontól hushagyóig, az ő lovaikat is az apát lássa el takarmánynyal. Ha magával viszi, vagy követségbe küldi, tartozik élelmezni őket, mint a váradi és szegszárdi apát teszi. Nem szabad lovaikat az ország határan tulra küldenie, nem kényszeritheti őket nádvágásra, nem vehet rajtuk 5 kepét, de kötelesek nem fejenként, hanem házhelyenként egy nap kaszálni, egy nap szénát gyűjteni s egy nap behordani.

c) A mesteremberek panaszai jogosultak s az apát eltiltatik a kifogásolt szolgálatok igénybe vételétől.

d) Az apát a szentségvivőknek, mikor hazaérkezik, adja vissza lovukat s ne követeljen érte tőlök ezüstöt, vagyis pénzt.

e) A vénekiek panaszai jogosak. Az apát Szigetfőnél egy hétnél tovább nem tartóztathatja s a kifogásolt munkákra sem szorithatja őket.

¹⁾ Pann. Mon. 718—721.

f) A tenyőiek panasza jogos és orvoslandó.

g) A kanászfalviak panasza jogos és orvoslandó, de kötelesek 5 szekér fát, que vulgo dicuntur dunga, hordókészítésre az apátság malmába szállítani.

h) A deákii jobbágyokra nézve a békebirák kimondották, hogy az apát minden gazdának 20 holdnyi földet adjon, tizet az urbéres szolgálát, tizet a Szent Mártonnapi adózás fejében; a ki az urbéri kötelezettségek teljesítésére alkalmatlan, annak csak 5 holdja maradjon, hogy megélhessen. A többit az apát visszaveheti.

i) Tarján falu 6 házhely-udvarnoka, kiket az apát szántóvetőkké tett, ha akarnak, visszatérhetnek az udvarnoki állapotba, de az apát 6 szántóvetőt ültethet a helyökre.

k) Olup község panasza jogos és orvoslandó.

l) A deákii halászsok panasza jogos s a békebirák fölmentik őket a szállítás és marhahajtás terhe alól. Ellenben minden házhely vagy 1 fertót fizet, vagy megfelelő halat ad s a monostorba ételt, italt és gyümölcsöt szolgáltat.

m) A jobbágyok és officialisok panasza a tizedszállítás ügyében jogos. De a tizedet, melyet fizetnek, be kell a helybeli urasági csürbe fuvarozniok, Szent Mártonkor meg sört és eleseget kell adniok, de nem kell beszállítaniok.

A békebirák kimondották, hogy az a fél, ki e megállapodást megszegi, egyházi átok alá vettessék, vagy 100 gira birságot fizessen. Ezt az egyezséget a király s a pápai követ is megerősítette. De mégsem tartatott meg, ámbár a földesur azt állítja, hogy megtartotta és népei szegték meg. Az ügy megvizsgálására az országbiró személyesen lement Pannonhalmára (1234. elején) s egybe hívta a munkásnépeket. Ezek elismerték, hogy ők a hibásak s az apát lábai elé borulva, kegyelmet kértek és kaptak. Mivel azonban hamisan vádolták földesurokat s sok bajt okoztak neki, a kolomposokat az országbiró a világi hatalom képviselőjében egy havi, Székesfejérvárt töltendő börtönre ítélte, ha földesurok a büntetés mérséklését nem kéri. A többieknek az apát a birságot elengedte, de néhányan mégis arra ítéltettek, hogy fejük félig leborotváltatván, így megbélyegzetten jelenjenek meg egy vásáros helyen az ott összegyűlt tömeg előtt, elrettentő például mindenkinek, ki földesurok ellen

lázong, (circuire locum foralem in testimonium talium, que insurgent et agunt contra dominos suos¹.)

Ez a hosszú pörpatvar szomoruan végződött tehát az apátsági népekre s az országbiró, vagyis az állam képviselője, már a közrend, az istenalkotta társadalmi szervezet elleni lázadásnak minősítette a földesurak elleni panaszkodást. Sőt az urbéreseknek el kellett ismerniök, hogy ők a hibásak, hogy méltatlanul vádaskodtak urok ellen. El kell hinnünk, mert a fakó hártyaitat állítja, hogy ez a vallomás, ez az önvád, mely meg sem hozta a büntetlenséget, nem külső kényszer nyomása alatt csikartatott ki az illetőktől s hogy csakugyan könnyelműen koholt ráfogásokkal illették az apátot. El kell hinnünk annál inkább, mert Dénes nádor ugyane czímen a fényi udvarnokokat szintén fejöket leborotválására s 10 gira bírságra ítélte.²) De nagyon sok tény arra vall, hogy nem így áll a dolog s hogy a jelzett két ítéletben nyilvánuló rideg szigor a kor feudális gondolkodásának kifolyása volt, a mi az állam büntető hatalmát mindinkább az uralomra jutó birtokos osztály külön érdekeinek szolgálatába helyezte. A sok közt jelzi ezt az is, hogy Uriás apát maga volt kénytelen belátni, hogy az 1233-ki választott bírósági ítéletbe foglalt egyezés egyes községekre, vagy foglalkozási körökre elviselhetetlen terheket ró s például a deákii telkes gazdákkal csakhamar (1241) új egyezségekre lépett, mely kötelezettségeiket mérsékli s akként állapítja meg, hogy minden királyi hold földjük után, melyet tényleg művelnek, 1—1 nehezéket fizessenek és pedig Szent Mihály és Szent András napja táján. E mellett a tizedet úgy fizessék, mint az esztergomi érsek jószágain szokás, különben pedig semmi egyébbel, még szállásadással sem tartoznak.³) De bármilyen erős támaszt nyert az államhatalomban, Uriás apát ki sem jött a népeivel való összeütközésből és viszálykodásból. 1239-ben a kajáriakkal gyült meg a baja. Kajár lakói vegyesen szabadosok és régi rabszolgák (mancipia ipsius abbatis) voltak s az utóbbiak állati megadással türték sorsukat. Ellenben a szabadosok föl mertek szólalni a földesur önkénykedése ellen s ez

¹) A Pápóczon kelt ítéletlevél Pann. Mon. I. 726—727.

²) Az oklevél Pann. Mon. I. 768—770.

³) Az oklevél Pann. Mon. I. 792—803.

ismét a nádorral puhította meg őket. A szabadosok térdre borulva kérték az apátot, lépjen velök új egyezségre. Megette, de hogy milyen volt ez a nagylelkű egyezés, azt megmondja ama tény, hogy a szabadosok még ugyancsak 1239-ben a király elé idézték az apátot, mert földjüket erőszakosan elvette s jogellenesen bitorolta. Endre országbíró azonban megerősítette a nádor végzését. A szabadosok vezetője, Póka nevű pap volt,¹⁾ a mi eléggé jelzi, hogy az illetők nem valami szélső követelésekkel állhattak elő, hanem csakis megélhetésükért küzdöttek. Ugyanaz időben Uriás apát megvette Bogátot s a hozzá tartozó három falut Somogyban. A követelés új földesur s az ottani népek közt a szolgálatokra nézve nyomban pörpatvar támadt, mely sokáig elhúzódott. Végül a király utasítására Dénes nádor 1239-ben közbelépett s az illetők terheit és szabadságát a következőleg állapította meg: 1. évenként az igaz tizeden kívül 6 gira bért fizetnek; 2. a földesur senkit követésre nem küldhet, kivéve ha valaki önként ajánlkozik; 3. a ki leszármazó nélkül hal meg, annak testvére vagy rokonai öröklik vagyonát és telkét; ha leánya van, ez a vagyon negyedét kapja, de a telket nem; 4. apátválasztáskor fél gira értékű tulkot, saját ispánjok kinevezésekor egy fertót fizetnek; 5. évenként egyszer ellátni kötelesek a közējök érkező apátot, kié a templom és a vásárjog is.²⁾ De az ilyen egyezségek nem használtak semmit, a földesur nem úgy magyarázta őket, mint írástudatlan munkásai s a megállapodások talán nem is mindig úgy foglaltattak írásba, mint a munkások kívánták. Elég az hozzá, hogy ezek folyton panaszkodtak s egyik hatóságtól a másikhoz folyamodtak pöreikkel, a mi azt jelzi, hogy habár az oklevelek sokat emlegetik, hogy térdre borultak a földesur előtt, hogy rimánkodva kérték bocsánatát s elismerték, hogy méltatlanul vádolták, az ilyesmi erőszakkal kicsikart vallomás lehetett s a munkásnép meg volt győződve ügye, panaszai igazságáról, különben a sok keserű tapasztalat után, melyet egyes közhatóságoknál tett, nem ujitotta volna meg valóban megható következetességgel a földesuri önkény korlátozására irányuló törekvéseit. 1240-ben az apátsági népek ismét a királyhoz, a

¹⁾ Az oklevél Pann. Mon. I. 753.

²⁾ Az oklevél Pann. Mon. I. 767.

haza későbbi ujjaalkotójához, IV. Bélához fordultak s az állami hatóságok közbejöttével létrejött egyezségek, különösen az 1226-ikiban foglalt kötelezettségek túlzott volta ellen emeltek kifogást. A király, mint mondja, meghallgatta az érdekelteket s minthogy panaszukat sok lényeges tekintetben jogosultaknak találta, 1240. jul. 14-iki oklevelében ¹⁾ „kegyeimes szivvel“ orvosolta azokat. Az ide vonatkozó régiebb egyezségeket megfosztva érvényöktől, kimondotta, hogy:

1. Az udvarnokok aratás után hat hónapon át havonként a sajátjokból 130 akó gabonalisztet, 40 akó kétszeres lisztet és 170 akó gabonát adjanak, a másik hat hónapon 170 akó gabonát szállítsanak a földesur malmába, ott lisztté őröljék s a klastromba visszavigyék. Havonként a földesur gabonájából 20 akó lisztet őröljenek. Ellenben „eneu“-t (communem araturam, que vulgariter eneu dicitur) nem keil végezniök s a földmivelés czimén semmiféle fizetéssel nem tartoznak, Szent Márton napján nem adnak többé 70 kenyeret s általában bor-, bárány- és méhtizedet. De azok, kik pascunt mensem, előfogatos kocsit adnak az apát kenyere számára, mikor utban van; az összes udvarnokok az apát s a barátok lisztjének szállítására havi két kocsit adnak s kötelesek oda menni, hová az apát küldi őket.

2. A többi szolganép, szücs, varga stb. hat kocsit ad az apát és a szerzetesek borának szállítására, ha ez utóbbiak bárhova utaznak.

3. Később azt mondja, hogy a Szent László kiváltságában említett falvakban három házhely ad egy szekeret akként, hogy a két módosabb adja az ökröket s a kocsit, a szegényebb meg személyesen kíséri a szekeret, hogy akár Zalából, akár Somogyból bort hozzon a monostorba.

Végül a király elrendeli, hogy az érdekelt népek megtartsák az új egyezséget, külömben leborotvált fejjel, szegyen szemre örökös szolgálással bünteti őket.

E korszak legutolsó éveiből olyan oklevéllel is rendelkezünk, mely a lakosság megosztására, foglalkozására, urbéres terheinek s általában a mezőgazdasági szervezet tényleges állapotainak ismeretére élénk világot vet. Ez ama nagy terjedelmű

¹⁾ Az oklevél Pann. Mon. I. 789—91.

már föntebb idézett összeírás, melyet IV. Béla király rendeletéből Albaeus mester, nyitrai főesperes a pannonhalmi apátság összes birtokairól készített. Albaeus Pannonhalmán kezdte a nagy és bonyolult munkát, melyet faluról-falura járva, alapos ismerettel fejezett be.¹⁾ Az óriási munkálat legtanulságosabb adataiból a következőket idézem.

1. *Alsók* községben összeíratott 68 házhely és pedig vinczellér 57, mesterember 5, kovács 2, harangozó 4. A mennyire a nevekből kivehető, a lakosság nagy részt magyar volt s a lélekszám valami 450 lehetett. A vinczellérek leginkább rab-szolgák voltak. Kötelességek volt egész télen fát hordani az apát szükségletére; a kiknek szekerek volt, évenként 36, némelyek 156 szekér fát szállítottak. Az egész lakosság a rendes robotmunkát végezte és az adózásokat fizette, a kovácsok a monostorban dolgoztak. Közös teher volt, évenként egyszer az apát és kísérete megvendéglése, továbbá az, hogy a falu egy harmadfű tinót, megfelelő számú tyukot, ludat, bort, sert, kenyeret, a földesur lovainak szénát-zabot adott. Ha pedig az apát látogatása elmaradt, az egész ellátást elküldték neki: Szent Márton ünnepén, mint minden falu, *Alsók* is egy harmadfű tinót, ugyanakkor minden ház egy vödör zabot és egy vödör sört adott. Minden háznép 3 napot dolgozott a mezőn; egy nap szénát gyűjtött, egy nap behordta, egy nap aratott. Az udvarnokok a gabonát, lisztet, kenyeret a malomba s onnan haza, ha kellett, az apát vagy hivatalos küldetésben járó szerzetes után szállították. Mindnyájan részt vettek a somogyi, zalai apátsági borok haza fuvarozásában s a külön foglalkozást nem üzők még az utban levő apát vagy szerzetesek számára is fuvart szolgáltattak. *Alsókon* a főjvedelmet a szőlő adta s egy telekre 15 kir. hold (20 kat. hold), az egész határra valami 1566 hold jutott.

2. *Himód* község lakossága nagyon sokféle elemből állt s számra tekintélyes volt. A házhelyek száma összesen 197 volt, valami 1700 lélekkel. Élt itt 20 házban vagy telken lovas jobbágy, 56 házhelyen meg udvarnok. A lovas jobbágyok terhe a következő volt: saját lovukon kísérték az apátot vagy kirendelt embereit utazásaikon s ilyenkor az apát viselte élmezé-

¹⁾ Gondos kiadása Pann. Mon. I. 771—87.

sük költségeit. Követ és épületfát szállítottak, az apát lakását őrizték s mint szabad emberek, tizedet fizettek. Máskülömben terheik olyanok, mint Alsókon. Nevökből itélve, magyarok voltak. Az udvarnokok szintén magyarok s mindennemű szolgálatot és adózást teljesítettek, de külön terheket is viseltek. Így az új kenyér félévében havonként 30 akó buzalisztet, 40 akó rozst, 170 akó zabot, Szent Mártonkor és hushagyókor 100—100 tojást, 4 tyukot, 2 ludat, husvétkor 100 tojást és egy bárányt adtak. Szent Mártonkor vagy királyi látogatás alkalmával 3 szekér tüzifát, 30 kenyeret, havonként meg 1—1 vizahálót, valamint kenyeret a hálókészítőnek adtak. Az év másik 6 hónapjának mindegyikében a többi jószágokról 170 akó gabonát a malomba szállítottak, megőrölték, a lisztet a megjelölt raktárba vitték, az egyház terméséből havonként 20 akó közönséges lisztet készítettek. Minden ház a tized-árpából 2 akó sört főzött; két szekerek az apátot vagy szerzeteseit utjokon kísérte; a havi szolgák őrizték a kaput, művelték a kertet, fát, vizet hordtak a konyhába s javították a kemenczét. Élt továbbá a községben 16 házhelyen szakács s minden olyan szolgálatot végzett, mint az alsóki kovácsok. Élt még 22 házhelyen lovas szolgáló. Jó lovat kellett tartaniok, hogy az apátság terhes kocsijait bárhová elszállithassák, egyebekben a szántáson és szőlőművelésen kívül minden más szolgálattal tartoztak. Lakott a községben szűcs 6, esztergályos 6, hirnök vagy bakó 4 házhelyen. Hivatásukat végezték s a lovas szolgák terheit viselték. Végül élt mosó 3, tárnok 7, sütő 9, varga 6, méhsörkésztető 10, kovács 23, kerékgyártó 5 házhelyen s a hivatásukból folyó munkán kívül a közös szolgálat őket is terhelte. A község határa 1425 kir. holdat tett.

3. *Ujlak* községben 32 házhelyen élt 25 udvarnok, 6 szántóvető, 2 szabad jobbágy s az itteni udvarnokok ugyanugy szolgáltak, mint a himódiak.

4. *Tarján* község csak részbirtoka volt az apátságnak, mely mégis 33 házhelyet mondott a magáénak; ezek közül 10 jobbágy, 7 varga, 3 lovász, 3 kápolnás, 4 kádár, 6 udvarnok volt.

5. *Tápán* a király lovászhai voltak a főbirtokosok s itt az apátnak csak 6 házhelye volt, melyen 4 lovas jobbágy és 2 szántóvető élt.

6. *Ravasz* szintén részbirtok volt 18 házhelylyel, melyen

5 jobbágy, 6 udvarnok, 2 kádár, 3 vinczellér és 2 harangozó élt s ugy szolgált, mint a himódiak.

7. *Csében* 14 házhelyen 13 szabad lovas jobbágy és 1 vinczellér élt s az egyik jobbágy Ibrahim nevet viselt.

8. *Óravazdon* 17 házhely volt az apátságé.

9. *Écsen* 10 vinczellér, 7 jobbágy házhely volt.

10. *Nyulon* 8 vinczellér és 2 jobbágy házhely volt s Nyul, mint Écs is csak harmadrészben volt az apátságé.

11. *Perecse* községben 38 volt a házhelyek száma. A lakók közül 7 szántó-vető szolga 6 eke földdel, 13 vinczellér szolga, 17 szabados, 1 harangozó volt.

12. Két *Ság* nevü községben 67 házhelyen 20 vinczellér, 12 szántó-vető szolga, 15 harangozó, 20 jobbágy, 20 lovas lakott.

13. *Selyemcsuk-Pázmánd* községben a házhelyek száma 51, melyen 14 jobbágy, 30 vinczellér szolga, 2 tárnok, 5 szántó-vető. A határ kiterjedése 455½ mai kat. hold.

14. *Alapon* 6 szabad jobbágy, 9 lovas jobbágy, 8 harangozó, 6 szentélyvivő házhely volt.

15. *Örkényben* 28 vinczellér jobbágy lakott.

16. *Gönyön* 16 lovas szolga, 10 udvarnok, 2 lovász, 2 juhász élt 30 házhelyen.

17. *Véneken* 70 házhelyen halászok éltek, kik révész-szolgálatot is végeztek s az apát hajóit Szigetfőre, (Csepelsziget) vezették, de az apát lovaival vontatták vissza. Kötelesek voltak vizára halászni s naponkint 40 embernek elegendő halat szolgáltatni a monostorba, megvendégelték az apátot, Márton napkor egy 3 éves tinót, sört, bort adtak. A község határa 1620 kat. holdat tett.

18. *Hecse* községben 33 házhelyen élt 8 udvarnok szolga, 18 kádár, kik a bort szállítani is tartoztak, továbbá évenkint 1 tinót s más eleséget adtak, 3 vinczellér, 4 jobbágy s ez utóbbiak évenkint adtak 1 harmadfű tinót, 100 fehér kenyeret, 30 vödör sört, 20 hosszú gyertyát és 12 dénárt.

Mind e községek Győrmege területén feküdtek s az összeírás a középkori viszonyokhoz képest elég sűrű népességről s aránylag nagyon fejlődött gazdasági életről tanuskodik, mi a Sopron vármegyében összeírt két faluról kevésbé mondható. Ellenben Veszprém, Komárom, Somogy vármegyékben az oklevél ismét igen sok falu, telep, község nevét közli, a határjá-

rásnál, országutról és számos mellékutról, az utak mentén álló szent szobrokról tesz említést. Hasonló kedvező képet kínál az alföldi jószágok, főleg Ókanizsa határjárása. Az egyes községekben aránylag nagy a népesség. Így Veszprémben, Varsány községben a lakott házhelyek száma 74 és pedig 21 jobbágy, 4 szakács, 2 kovács, 6 kádár, 3 timár, 30 udvarnok, 5 szántóvető; Lázi községben 147 házhelyen 23 jobbágy, 19 lovas, 15 szakács, 39 szűcs, 6 kádár, 34 udvarnok, 3 szántóvető szolga élt, Vénye községben meg csupa kápolnás¹⁾ lakott 44 házhelyen. Komárommegyében, Dinnye községben 50 házhelyen 17 jobbágy, 10 udvarnok, 23 lovas, a három Tömörd község 174 házhelyén 57 jobbágy, 44 lovas szolga, 2 lovász, 23 kerékgyártó, 2 üstfoldozó és 46 udvarnok lakott. Zalában, Hegymagas községben 62 lakott házhelye volt az apátságnak. Az alföldi Ókanizsán 27 házhelyen 10 lovas jobbágy, 4 fuvaros, kik a halat a monostorba szállították vagy váltságul 1 kocsiért egy fertót fizettek, 10 halász, kik a halon kívül évenként 6 harmadfű tinót adtak s 3 torló élt, kiknek mindegyike Szent Mihály napján 3 fertót fizetett. A pénzfizetés ez időben csak némely községben fordul ugyan elő, de mégis gyakoribb, mint régente volt. Így az apát selyei (Sala) jószágán²⁾ élő jobbágyok egy-egy házhely után egy fertót fizettek, de közös szolgálatokat is teljesítettek. Petenden 22 szabados házhely volt, melyek a szabadosok általános szolgálatain kívül egyenkint ezüstöt is fizettek, évi 1 pénzt azaz egy nyolczad girát.

Abból a töméntelen részletből, melyet az e korbéli oklevelek a földesuri népek urbéres terheiről tartalmaznak, a következő főelvek állapíthatók meg: A terhek a népek jogállásához és foglalkozásához, ugyanazon község különböző munkáscsoportjaihoz képest fölöttébb változók. De a földesur általában emelni igyekszik a terheket, másrészt a munkások kezén levő földterületből sokat saját gazdálkodása alá von, a mi a föld értékének emelkedését, terményei eladásának könnyü voltát jelzi.

¹⁾ Kápolnások azok voltak, kik az uton levő apát kápolnájának, illetve kézi oltárának szállítására lovat tartoztak adni, de más urbéri terheket is viseltek.

²⁾ Az apátságnak a Sala vize körül is voltak birtokai. Sala tulajdonképen Deáki község Pozsony vármegyében, de a Sala földjéhez tartozott a Nyitra vármegyei Vágselye is.

Csakhogy a robotból még sem a mezei munka, a szántás, aratás, behordás terheli legsúlyosabban az urbérest. Itt-ott már ez ellen is panaszskodik ugyan, de a legsúlyosabb közmunka a fuvarozás, a gyalogszerrel vagy szekérrel való követségbe járás, a kényszer, hogy utazásain a földesurat az urbéres szeke-
ren vagy gyalog elkísérje. A mi a terményben való szolgálato-
kat illeti, azok a dolog természetéhez képest, mikor a földes-
urat munkásai látták el nemcsak konyhája minden, hanem háztartása sokféle szükségletével, fölöttébb változatosak. Más-
részt azonban a XIII. első négy évtizedében az urbéres fizetések
közt már előtérbe kezd lépni a készpénz-adó jeléül annak, hogy
Magyarország mindinkább kivergődött a régi kezdetleges ter-
ménygazdálkodás állapotából s gazdasági életében fontos sze-
repre vergődött a pénzgazdálkodás. A földesurnak társadalmi
szerepléséhez már nagy szüksége volt a készpénzre, másrészt
a munkásnép több pénzzadó fizetésére vállalkozhatott, mert a
kereskedelem megélénkülésével könnyebben értékesíthette
nyers terményeit.

E korbeli okleveleinkben még fordul elő szabad földmí-
ves, ki telkét családi örökség útján nyerte el (*propria heredit-
ria*.) De a szabad embernek, habár földesuri telken élt, a mun-
kájával emelt épületek, valamint a javítások a saját tulajdo-
nát alkották s a pörös okiratok nem egyszer kimondják, hogy
a pörvesztő fél hordja el a pörös birtokról épületeit, melyek
anyaga leginkább fa volt s melyek úgy készültek, hogy esetleg
szét lehessen szedni s más helyre elszállítani, illetve más tel-
ken fölláztatni. Másrészt, mint a fönt idézett ítéletlevelekből
kitünik, a királyi hatalom már a telkes rabszolgák terheit is
enyhíteni igyekezett s oda hatott, hogy a szabad és rabszolga
telkes népek szolgálata közt valami összhang létesüljön, mely
e két, jogállás tekintetében annyira eltérő, de mindinkább
ugyanegy foglalkozást üző népréteg összeforrasztásának, vagyis
a tulajdonképeni jobbágyintézmény megalakulásának egyik
előfeltétele volt.

HATODIK FEJEZET.

A munkaszervezet a XIII. század második felében.

A tatárjárás zivatarra, mely 1241. márczius havában zudult a magyar birodalomra s egy álló esztendőn át szünes-szüntelen pusztította, óriási károkat okozott emberben és vagyonban a nép minden rétegének, de életrevalóságát nem törte meg. A lakosság egy része leöletett, egy része rabszija füzve, hajtatott el, de legnagyobb része megmenekült s buvó helyeiről vagy a külföldről lassan haza szállingózott. Ellenben házai, telepei, községei, fejlődő városai, templomai, monostorai, ingó vagyona, munkájának eszközei, marhája nagyobb részt megsemmisültek. Különösen némely országrész, az erdélyi terület, a délvidék és egyes északkeleti vármegyék szenvedtek szertelenül s sok helyütt az ujjászervezés munkáját ott kellett újra kezdeni, mint a honfoglalás vagy Szent István századában. Szerencsére IV. Béla királyban meg volt az akarat és a képesség a szörnyü bajok orvoslására s minthogy az általános romlás a legvagyonosabb rétegeket sem kimélte, ezek önérdékből, hogy a korona oltalma alatt minél gyorsabban uj erőhöz jussanak, egy pár évtizeden át hűségesen támogatták alkotó tevékenységét. A vad vihar különösen megtizedelte a régi nagybirtokosokat s helyökre ujak léptek, kik a koronától kapták dus jószágukat s így az önérdék mellett a hála is a király hűséges munkatársaiavá avatta őket. Béla pedig, mihelyt 1242. tavaszán visszatért letarolt országába, átgondolt tervszerűséggel fogott a mentő munkához, mely bámulatos gyorsasággal és eredménnyel haladt előre, ámbár egyes vidékek még évtizedek multán is szomoruan tanuskodtak a tatárság kegyetlen rombolásairól. Az első feladat a feldult belső rend s a jogbiztonság visszaállítása, különösen meg a megfogyott lakosság gyors szaporítása

volt. Erre az alkalommal sem kínálkozott más eszköz az idegen munkaerő becsalogatásánál s megtelepítésénél. Európa nyugati államaiban még a XIII. században is erősen folyt a vándorlás s Béla király megint megnyitotta országainak kapuit a békés vagy harcziás elemek előtt, melyekre egyaránt szüksége volt. Visszahívta az 1241-ben kiűzött kunokat, kiket beillesztett a honvédelmi szervezet keretébe, míg a szomszéd szláv és német államokból a munkás elemet gyarapította. Nagy tömegek egyszerre nem jöttek többé, mert az országban már nem akadtak olyan jobb talaju és nagy kiterjedésű területek, a hol meg lehetett volna őket telepíteni a földnek mindenütt volt jogszerű ura, gazdája. De a beszivárgás állandóan és bőségesen folyt s apróbb rajokban mindig jöttek nyugati munkáselemek, főleg az 1259. év után, mely a német birodalomban inséges volt s a kivándorlást elősegítette. Ezek természetesen az időben már a korlátlanul uralkodó feudális gondolkodást, a vele járó munkaszervezetet hozták magukkal s még inkább elősegítették a magyar társadalmi és gazdasági életnek ily szellemű átalakulását.

Elősegítette ezt maga a tatárjárás, illetve az a rombolás, melyet a társadalmi, honvédelmi és közigazgatási szervezetben okozott. A régóta düledező várszerkezet büszke építménye, mely kétszáz évnél tovább volt a magyar király belső hatalmának és nemzetközi tekintélyének legfőbb tényezője, a tatárjáráskor elpusztult vagy legalább alapjaiban megingott. A királyi várak egy része leöletett vagy szétfutott, a már nagyon megfogyott várjavakat vagy a szomszédok ragadták magukhoz vagy a király adományozta el s noha Béla megpróbálta visszaszerzésüket s a királyi vármegye helyreállítását, a változott viszonyok közt hamar abban kellett hagynia a reménytelen kísérletet. Az ő korának új szükségletei voltak, melyeket csupán új alkotások elégíthettek ki. A király akarva, nem akarva, megalkudott tehát az új korszellemmel s a Nyugat-Európában rég teljes uralomra jutott rendiséget, mely már érvényesülni akart, de az aranybullában intézményileg még nem jegeczesedett ki, követte alkotásaiban mintaképül. Míg a régibb királyi oklevelek gyakran hangoztatták, hogy a természet minden embert egyenlőnek teremtett s egyedül a világi törvény (*jus gentium*) fosztott meg az idők folyamán egyes rétegeket szabad-

ságuktól¹⁾), IV. Bélát, bármi nemes indulattal viseltetett egyekben a munkástömegek iránt, már a pápának kellett ez igazságra figyelmeztetnie (1264.) Így a királyi hatalomból is veszni kezdett az egységes nép fogalma, a társadalom vezető tényezői, főleg a külföldön tanuló papok, akkor a műveltség egyedüli letéteményesei, meg egészen a feudalitás gondolatvilágának uralma alá jutottak. Mikor tehát a királyi vármegyét mással kellett pótolni, a régóta megindult rendi fejlődés teljes és törvényes befejezést nyert.

Béla király a vagyonánál és hivatalánál fogva mindig előkelő szerepet vivő egyházi és világi nagybirtokot vezető tényezővé avatta. Nemesak kiváltságokat adott neki, hanem arra ösztönözte, hogy jószágai védelmére kővárakat építsen. Évről-évre többen követték ez ösztönzést s csakhamar a királyiak mellett a magánvárak koszorúja lepte el az országot, melyek a honvédelemnek is hasznára váltak, főleg a végeken, de még inkább gyarapították birtokosuk tekintélyét, társadalmi és politikai befolyását. A nagybirtokos immár erős, saját fegyvereseitől őrzött várban élt, hol önálló hatalmára támaszkodva, daczolhatott a királylyal s föltétlenül érvényre emelhetette akaratát mindazokkal szemben, kik jószágain, telkein laktak, mi szükségképen új irányba terelte a nagybirtok és munkás népei jogi és gazdasági viszonyát. Amaz ura lett népeinek s e törekvésében a királytól nyert másnemű kiváltságai is elősegítették. Még az aranybulla kimondotta a földesuri népeknek az állami adóktól való mentességét. Csakhogy e mentesség a XIII. században még kivételesen lépett életbe, akkor sem az aranybulla, hanem a király egyes kiváltsága alapján, melyet külön-külön adományozott kedvesebb hiveinek, illetve azok népeinek. De 1267-ben IV. Béla és fia, V. István ifjabb király, ki az ország igen nagy részében önállóan uralkodott, az összes nemeseknek, nagy- és kisbirtokosoknak, új kiváltságlevelet adott, mely világosan kimondotta, hogy rajtok „collectákat vagy adókat a kamara (kinestár) vagy más valaki számára, soha semmi időben ne szedjenek, sem élelmiszereket s még a harczbaszállás okáért se általunk, se mások által ne szedhessenek.“²⁾ Itt tehát az adó-

¹⁾ Példát idéz *Wenzel*, Magyarország mezőgazdaságának története.

²⁾ *Décsi Lajos* fordítása. Szilágyi Sándor, Magyar Nemzet Története II. 526.

mentesség határozottan megadatott, ámbár általános érvényre most sem emelkedett s csupán a földesurak azon törekvését fokozta, hogy külön kiváltságban szerezzék meg a jogot, sőt némelyik olyan megegyezésre lépett a munkásokkal, hogy, ha megnyeri számukra az adómentességet a királytól, az érdekeltek az állami adót neki fizessék,¹⁾ a mi azt jelzi, hogy az adómentességből a köznépnek ott sem volt haszna, a hol érvényre jutott, mert ezután is fizette nem ugyan a királynak, hanem földesurának.

Még ellenállhatatlanabb hatalmi eszközt nyert a földesur azon jogban, hogy a király reá kezdte átruházni a jószágain élő munkás nép fölött a biráskodást. Ez első sorban a munkás nép javára történt, hogy gyorsan és olesón nyerjen igazságot. IV. Béla (1246.) egyenesen megmondja ezt,²⁾ midőn az erdélyi püspökszabad és nem-szabad népeit (tam priores inquilini, — kik a régi szolgák ivadékai lehettek — quam etiam hospites conditionis liberae de novo convenientes) kivonja a főispán s az összes többi közbirák törvénykezése alól és pörös ügyeik elintézését a püspökre és a falusi bíróra ruházza. Csak ha ezek elmulasztanak kötelességök teljesítését, kerül az ügy a király ítélőszéke elé. E kedvezményt — mondja a király — azért adta meg, hogy a püspök minél könnyebben betelepíthesse puszta jószágait, a mi kétségtelenné teszi, hogy a földesur e birói joga megfelelt munkásnépei érdekeinek s egyenesen javukra adományoztatott. A biráskodást a király kiváltság után egyre többekre ruházta s a garamszentbenedeki apátság összes népei már 1249-ben, Miklós nádor bizonyossága³⁾ szerint, ki voltak az ország mindenféle közbiráinak illetősége alól vonva. A gyakorlatban azonban ez a biráskodó jog új eszközt adott a földesurnak a jobbágyai mindenféle viszonyaiba való beavatkozásra s az idők folyamán ez a jog, mely a munkásnép javának előmozdítására adatott, teljesen kiforgolódott eredeti természetéből s a földesuri önkény és elnyomás eszközévé lett.

IV. Béla király, noha az új főuri réteg évtizedeken át hűségesen támogatta, előre látta a veszélyeket, melyekkel a nagy-

¹⁾ Erre példa Németi község egyezsége földesurával 1292-ben. Az oklevél *Knausz*, Mon. Ecel. Strigon. II. 313—14.

²⁾ Oklevele *Fejér*, Codex dipl. IV. 1: 415.

³⁾ *Fejér*, Codex dipl. IV. 2: 56.

birtok hatalmának e tultengése a koronát s a társadalmat fenyegette. Ellensúlyozására a királyi szolgák számát országszerte nagyban szaporította, hogy benne új középosztályt teremtsen, melyet hivatásának megfelelően sokféle kiváltsággal látott el. Minél többeket kivont a hanyatló várszerkezet köréből; beleolvasztotta a kunokat, a szászokat, a székelyeket, a fegyveres szolgálatot tevő más elemeket, főleg a régi várjobbágyokat s elősegítette testületi tömörülését. A „nemesi szolgák birájában“ ő alatta nyerte az új testület első állandó tisztviseelőjét. Ezzel végképpen a nemesi vármegye lépett a mindinkább tünedező királyi vármegye örökébe s a rendi fejlődés az 1267-iki, már említett kiváltságlevélben nyerte meg a törvényes elismerést.

Ezzel Magyarország intézményileg is belépett a középkor rendi, feudális világába s a magyar sociálpolitikai szervezetben a munkamegoszlás egy új korszaka kezdődött. A honvédelemből kimaradt a tömeg s ez a feladat a kiváltságos rendre szállt, mely hivatásszerű katonasággá lett s mint a fegyveres erő képviselője magához ragadta az államkormányzatot, miből természetszerűen következett, hogy külön érdekei szerint formálta az államéletet s ily szellemben kormányozta az alattvalókat. Minthogy pedig a katona nem lehet gazda, a gazdálkodást, a polgári munkát az egytelkes nemesek kivételével, kik magok művelték a földet, teljesen a tömegre bízták, mely helyettők dolgozott s minden szükségességgel ellátta őket. Így a rendiség nem csupán jogi, hanem messzeható közgazdasági változásokat okozott. A munkás tömegek megszűntek a király közvetlen alattvalói lenni s uraik hatalma alá jutottak. Jogi helyzetük fokozódó romlásával azután a munka tisztelete, megbecsülése is rohamosan hanyatlott. Az uralkodó réteg nemcsak elszokott a polgári munkától, hanem értékét, jelentőségét, tisztességét illetőleg is olyan eszmekörbe jutott, melynek az osztályellentétek rohamos kiélesedésére s időnkint az állam alapjait megingató összeütközésekre kellett vezetnie, mert minden igyekezete kedvezményes helyzetének kiaknázására irányult.

Ebbeli tulbuzgalmát legfőllebb a munkaerő keresett voltára s a telepítésre való tekintetek mérsékelték ideig-óráig, másrészt minden időben akadtak emberséges földesurak is. Midőn Apócz neje (1245.) vallásos buzgalomból 8 házhelyet ado-

mányozott a pannonhalmi monostornak, nem feledkezett meg az illetők sorsának biztosításáról s kikötötte, hogy egyenkint fél fertót fizessenek új földesuroknak, semmi egyéb szolgálatra pedig ne köteleztessenek. Általában azonban ez időszak oklevelei leginkább pörről, összeütközésről, új meg új urbér-egyezményekről tesznek említést. Kisszelepesény község lakói, csupa lovas szolgák, vagyis inkább katonák föllázdak földesurok, a garamszentbenedeki apát ellen, de végre egyezséget kötöttek vele, melyet a király megerősített (1247.) Az új szerződés¹⁾ következőleg állapítja meg terheiket: minden házhely évenként 2 nehezéket fizet; évenként egyszer a községbe jövő apát ellátást nyer, mely alkalommal a lakosok egy 3 éves disznót, bárányt, kenyeret, sört és lótapot adnak, annyit, a mennyi kell, Szent Benedek ünnepén meg 2 juhot s minden lakos lóháton ott és annyiszor szolgálja az apátot, a hol és a hányszor parancsolja; ha pedig az egyezményt megszegnék, magok és utódaik örök szolgaságra vettessenek.

A bakonybeli apátság népei szintén sokat viszálykodtak (1256—1259) földesurokkal, ki csakugyan türhetetlenül terhelte őket, mert, mikor hozzáfordultak, a király is elismerte panaszaik jogosultságát. Az apátságnak ez időben voltak:

1. szabad népei 20 házhelyen, kik lóháton kísérték az apátot és szerzeteseket, 2 napot szántottak, 1 napot arattak, a kolostor közelében kaszáltak és évenként egyszer bort szállítottak;

2. lovas szolgálói 49 házhelyen. Ezek 9 napot szántottak, arattak, a termést behordták, a gabonát a malomba, onnan a lisztet haza fuvarozták, a monostorban hetesi szolgálatot végeztek, a fütésnél segédkeztek s a nyájat őrizték. Jogaik közt említik, hogy onnan hozhatnak feleséget, a hol kapnak;

3. adózók Sáron 8 házhelyen; mindegyik 50 cseber bort adott s havonként felváltva, lovon szolgált;

4. aratók és vinczellérek 36 házhelyen. Ezek igen nyomorult helyzetöket tekintve, kétségkívül rabszolgák voltak. Termésök egyik fele a földesurat illette, sőt másik felét is 10 szapu zabbal és 10 rőf vászonnal kellett megváltaniok. E mellett a sörfőzésnél ők készítették a malátát, törtek kölest s saját költségükön éltek a monostorban, ha oda bármely munkára berendel-

¹⁾ *Knautz*, Mon. Eccl. Strig. I. 364—65,

tettek; a mi azonban a legjellemzőbb csupán a saját falubeliekkel házasodhattak össze: a legényeknek falubeli leányt, a leányoknak falubeli legényt kellett elvenniök;

5. sószállítók 24 házhelyen, kik évenként 3 hajón háromszor tartoztak a monostorba sót szállítani; végül

6. mesteremberek és pedig 5 timár, 4 ács, 4 asztalos, 5 esztergályos, 4 szakács, 4 pék, 2 pásztor, 1 kondás¹⁾

A pannonhalmi apát Fizedtu község szabad vendégeinek (hospites liberae conditionis) földesuri terheit 1263-ban következőleg állapította meg: 1. Szent Márton napján minden házhelyért 2 nehezék évi urbért fizetnek; 2. Buda városa jogait élvezik a bíró s egymás közti pöreikben, kivéve a vérontásos eseteket, melyekben a földesur is bele szól. A 4 malom a földesur s őt illeti a vásárpénz (tributum); 3. a ki törvényes örökös nélkül szükölködik, szabadon rendelkezhet vagyonáról; 4. oly pörben, melyet valamelyik lakos indít falusi bírāja ellen, az apát 6 falubelivel ítélkezik; 5. fölmentvék mindenféle szállásadástól; 6. övék a halászat joga s a révjog jövedelmének kétharmada. Pár év mulva (1266—67.) a király az apátság összes népeit, mint már elődei tették, kivonta a megyei bíróságok joghatósága alól s egyedüli bírójok a király és az apát, illetve kirendelt közege voltak, sőt 1269-ben abban a kedvezményben részesítette őket, hogy a közadónak csak a felét fizessék (tallia, exactio et collecta sive fuerint in denariis, sive invictualibus, sive in aliis.)²⁾

Mikor IV. Béla Csuton prépostságot alapított (1264.) igen sok jószággal látta el. Egy párnál megállapítja az urbéri terheket is. Így a csuti vendégeket a következő kiváltságokkal ruházta fel: Szabadon választják a falu bíróját, kit az apát csak megerősít s ki a kisebb pörökben ítél, míg a nagyobbakban a földesur kirendelt emberei. Censur vagyis földbér fejében Szent Mihálykor 3 nehezék finom ezüstöt fizetnek, karácsonykor és husvétkor meg a szokásos ajándékokat adják. Födemest a mézadó népekkel is a prépostnak adta s a lakosok a mézet, mely addig a királynak járt, immár földesuroknak szolgáltatatták.³⁾

De bármilyen szabatosan állapították meg az oklevelek a

¹⁾ Felsorolvák Pannon. Mon. VIII. (irta Sörös Pongrácz) 53—54.

²⁾ Az adatok Pann. Mon. II. 325.

³⁾ Az oklevél Knauz, Mon. Ecel. Strig. 509—13.

munkásnép kötelességeit, örökösen új meg új véleménykülönbségek merültek föl, melyek a közhatóságok beavatkozását tették szükségessé. A földesur mindig úgy vélekedett, hogy népei tehetségükhöz képest nem viselnek elég terhet, a munkások meg azzal álltak elő, hogy sokkal többet kell fizetniök, mint jog és méltányosság szerint kívánhatni tőlük. Ez ellentétes fölfogások visszhangzanak ama viszályban, mely ez időben a tihanyi apát és népei közt támadt. A földesur szerint népei fölös számban voltak, de vagy éppen nem tettek, vagy nem tettek elég szolgálatot. Ismét az államnak kellett közbelépnie; a nádor rendezte az urbér dolgát és pedig akként, hogy 12 házhely maradjon meg jobbágnak és lovasszolgának s ezek rendes kötelességeit végezze, ellenben az összes többi népek házhelyenként fél fertó pénzdót fizessenek. Az apát ezeket is conditionariusok csoportjába akarta volna áttenni, de kérelmükre meghagyta őket az új állapotban.¹⁾

A királyi javak száma az eladományozások s a várszerkezet rohamos eltünése következtében roppant nagy mértékben leapadt ugyan, de azért maradt még elég királyi birtok, melyen nagyszámu munkásnép is élt. Ezek urbéri tartozásairól éppen a tatárjárás óta számos adat jutott reánk, melyekből világosan kitünik, hogy a király népei, mint azelőtt, ekkor is jóval kedvezőbb helyzetben éltek, jóval enyhébb terheket viseltek, mint a magán földesuraké. Csakhogy ezek rendesen nem tulajdonképeni jobbágyok voltak, mert katonai kötelezettség is terhelte őket. Így Turócz és Liptó királyi népei IV. Béla 1257-ki kiváltság levele értelmében, noha máskülönben jobbágmódra adóztak (minden házhely után 2 nehezéket fizettek, 40 házhely után egy sertést, 40 tyukot, 20 köböl zabot adtak) minden 40 telek után egy lovas katonát is küldtek a király hadseregébe. A legelőnyösebb helyzetben azonban a király vendégnépei éltek, azok a nem csupán német és szláv, hanem részben magyar szabad jogállásu munkások, kik a király városaiban telepedtek meg. A tulajdonképeni középkori várost, a későbbi szabad királyi várost, melynek lakói széleskörü kiváltságokat és önkormányzatot élveztek, IV. Béla király alapította meg. Voltak a királynak városai Szent István óta mindenkor, esakhogy ben-

¹⁾ A pörről bővebben Pann. Mon. VIII. 254.

nők a legkülönfélébb foglalkozásu és jogállásu lakosok éltek, katonák, kedvezményes s külön községet alkotó vendégek, királyi és magánföldesuri hatalom alatt álló szabad és rabszolga munkások s e különféle rétegeket még nem füzte össze semmi közös jogi kötelék. A tatárjárás ez állapotokat gyökeresen megváltoztatta s a fejlődést új irányba terelte. IV. Béla király a régi városok kiváltságait megerősítette, új városokat alapított s az ő korában lépett a városok sorába a mai Buda, az ország későbbi fővárosa. Kiváltsággal, áldozattal segítette a városok népét, viszont megkivánta tőlük, hogy fallal övezzék magokat s ez a fal csakhamar a városi szabadság jelképévé lett. A kik a falon belül éltek, mindinkább egyenlő jogokat élveztek, jogilag egy réteggé olvadtak össze s részt vettek a helyi önkormányzat és védelem jogaiban és kötelességeiben. A király utóbb néhol a katonai népeket is az új kiváltságos lakosságba olvasztotta s a régi királyi vár helyett a kiváltságos királyi város viselte immár a civitas, a városi lakos pedig a várkatona helyett a polgár (civis) kitüntető nevét. Mint a német birodalomban, akképen hazánkban is csak a XIII. század második felében alakult meg tehát a tulajdonképeni város s az új alkotás politikai, gazdasági és társadalmi tekintetben egyaránt messzeható következményekkel járt, mert mindegyik egy-egy új polgárosító központtá vált, ipar, kereskedés, a szellemi élet góczává, ámbár a polgárság az ország általános munkaszervezetének megfelelően, mely egészen agrárius alapon nyugodott, leginkább őstermeléssel, földműveléssel, borászattal, marhatenyésztéssel foglalkozott s ebből merítette megélhetésének legfőbb eszközeit. Az alakuló rendiség még nem vonta ugyan a körébe, ellenben a tulajdonképeni munkásnép sorából már kiemeltetett s ezzel a vidéki népesség, az alakuló jobbágyság elvesztette egyik legértékesebb, vagyonilag és értelmileg vezető rétegét, a mi megkönnyítette, hogy a földesuri hatalom az idők folyamán mindinkább föléje kerekedjék.

Megalakult tehát a külön kiváltságos város s a városi polgárság kilépett a többi munkáselemek köréből, melyek vidéki községekben éltek s melyekkel nem állt többé jogi, hanem csupán gazdasági kapcsolatban, mert a város lett mindinkább a vidéki termelés főpiacza. De a király nemcsak a tulajdonképeni városi polgárságnak adta meg kedvezményeit és kiváltsá-

gait, hanem urok kérelmére számos más községet is felruházott velök. A földesur igénybe is vette a király kegyét, kinek példáján okulva, ő is oda törekedett, hogy saját jószágaira minél több szabad munkást csábitson s a telken kívül megadja nekik azokat a kedvezményeket, melyeket a királyi vendégek élveztek. Két irány küzdött tehát a földesurban. Az egyik a jobbágyszolgálatok örökös emelése, a másik meg kevésbé lakott vagy egészen pusztán heverő jószágainak jobb értékesítése; ez utóbbit azonban csak szabad telepések szerzésével érhetette el, minek alapföltétele meg a lehető legnagyobb előnyök biztosítása volt. A két ellentétes irányra egyaránt dusan akad példa s közülök néhányat, a terhek emelésére vonatkozókat már fentebb idéztük. A kizsákmányolásra a régóta benépesített országrészekben nyílt leginkább alkalom, míg a kevésbé lakott tájakon a kedvezmények engedélyezése lép előtérbe. Azt a földet, meg Németinek nevezték s mely Szebeléb szomszédságában feküdt, IV. Béla (1256.) Zabródon lakó vendégnépeinek adományozta, IV. László meg Németit és Szebelébet egyaránt felszabadította (1288.) a honti várispán birói hatósága alól. Földesura mindkettőnek az esztergomi káptalan volt, mely, minthogy a szebelébi német vendégnépekkel minduntalan összetűzött, Németit 1292-ben magyar és tót szabad munkásokkal óhajtotta betelepíteni, hogy, mint mondja, a szabad állásuak vagyis jobbágyok számát szaporítsa, de a német ajkuak kizárásával.

Kihirdette tehát, hogy minden telepes kap 60 hold szántó-földből álló telket, mely két évig tehermentes. A harmadik évben fizet Szent Mártonkor egy negyed gira finom ezüstöt, 2 hizott tyukot, 2 kappant, 2 jó fehér kenyeret, 1 vödör sört, 2 szapu zabot, a legelő-bér fejében meg az egész község évenként 1 gira ezüstöt. A község természetesen fizeti az állami adót pénzben és élelmiszerben, de ha a káptalan, — mondja az oklevél — ki tudja eszközölni a királytól, hogy elengedi az állami adót, azt a község neki fogja fizetni. Ellenben biztosítja a telepéseknek a szabad végrendelkezés jogát, valamint azt, hogy a kisebb pörök a falu birája elé tartoznak és csupán a súlyosabb bűnperek kerülnek a földesuri szék elé.¹⁾ Itt, de töméntelen más ilyen iratban azon kedvezmények szolgálnak mintául, melye-

¹⁾ Pór Antal, Gazdaságtört. Szemle 1904: 155.

ket a király adott a maga szabad munkásainak s a földesurat önérdéke kényszeríté messze menő előnyök nyújtására, ha új telepeseket akart nyerni. Pedig a nagybirtokot erre ráutalta a józan belátás, mert egyháziak és világiak ekkor már számos vármegyében, az ország legkülönbözőbb vidékein szereztek uradalmakat, jószágokat, melyeken néhol igen csekély volt a népesség, IV. Béla korában, különösen az északi és keleti hegyvidék benépesítése indult meg egészen ujonnan, vagy új erővel, mert a tatárjárás éppen itt messze földön elsöpörte a csirázó polgárosodást s például Ugocsában előlről kellett a telepítés művét kezdeni. Még V. István korában is oly sok volt itt a miveletlen föld, hogy a király felhatalmazta az egyes községeket, hogy szükségleteikhez képest irthassák az erdőt s annyi földet vegyenek birtokba, a mennyit csak meg tudnak mivelní. A hegyvidéken azonban nehezebb volt a talaj megmunkálása s itt a földesurnak aránylag nagyon nagy kedvezményekkel kellett a népet jószágaira csábítani. Hosszabb időre, 3—7 évre, néhol még tovább biztosított tehát teljes urbérmentességet a szabad telepesnek, kinek csak akkor kellett bért fizetnie, mikor telkén meggyökerezett, mikor a település gyermekbetegségein szerencsésen átesett. Így azután a népesség árja mindinkább az északi hegyvidékre özönlött s ott a nemzeti élet egész új központjait alakította, új vármegyék szervezését tette lehetővé. Katonai és munkás elemek lepték el a Kárpátok bérezes tájait s ez országrésznek oly jelentőséget adtak, minővel addig nem birt. Az első telepesek rendszeren a rengeteg erdőségek végtelenül gazdag vadállományát, a vizek halban való bőségét használták megélhetésükre s állandó községek neve, például Liptóban, arra vall, hogy főleg halászattal, vadászattal, solymászattal, hódfogással foglalkoztak. Másutt az aranymosás, a bányászat táplálta a telepeseket s Máramaros, az előbb „terméketlen, zordon föld“ a század vége felé már annyira benépesült, hogy vármegyévé alakult s a magyar, német, oláh lakosság a marhategyésztésen kívül a só- és érczbányászatot lendítette föl. A felvidéki telepítésben ez időben kiváló szerepet játszott egy bizonyos intézmény, a soltészség, mely külföldről jutott el hozzánk. A soltész (lengyelül solticz, legidősebb), néhol kenéz, telepítési vállalkozó volt, a ki a földesurral szerződést kötött, hogy bizonyos pusztá, lakatlan, de egyébképen mivelésre alkalmas terü-

letet benépesít. Ez a falu-alapító, telepítő ügynök, kit magyarul falunagynak, főnagynak neveztek s később nemesi jogot élvezett, előzetesen megállapította a földesurral az átengedett terület határát, valamint a maga s az új telepesek jogait és kötelezettségeit. Az egyezséghez azután társakat keresett s külvagy belföldön hozta össze az új alapításhoz a kellő szabad költözésű embert. Ha megkapta őket, hozzáfogott a kijelölt területen a falualapításhoz; a határt parcellázta, az új község helyét fölmérte. Egy rész neki jutott, egy másik templomépítésre, lelkészlakásra maradt, a többit pedig az egyes telepesek közt osztotta ki, kik magok építették fel házukat. Minthogy eleinte a föld megmivelése nehezen ment, bizonyos ideig az új község fel volt mentve mindennemű bérfizetéstől. E szabadságidő lejártával a telepes szerződésileg állandóan megszabott bért (census) fizetett a földesurnak. A soltésztség az alapító családjában apáról-fiúra szállt s olyan értékes jog volt, hogy pénzen is el lehetett adni. Vázsecz községet 1281-ben Gellért soltész alapította s a soltészi jogok örökösire szálltak, kik idővel (1543) 18¹/₄ giráért egy felkai polgárnak adták el. A soltész volt apróbb ügyekben a falu birája s a község tagjai némi önkormányzati jogokat élveztek. Csorba községben, mely 1280-ban alakult, a telepesek 1—1 házhely után 2 nehezék finom ezüstöt fizettek földbér fejében, az egész község meg évenként háromszor (karácsonykor, husvétkor, Ker. Szent János napján) illő ajándékkal kedveskedett a földesurnak. Viszont a község bizonyos ideig nem fizetett egyházi tizedet, őt illette a malomjog és a serfőzés joga. Szolgálatlalt a telepesek épen nem tartoztak s terheik általában oly mérsékeltek voltak, hogy 1290-ben csak azért emeltettek, hogy a szomszédos községekkel szemben a csorbaiaknak ne „kelljen magukat szégyelniök.“ Ekkor tehát önkényt ajánlkoztak, hogy minden laneus (itt e szó nem telket, hanem földmértéket, egy nagyon kis holdat jelent) után külön egy nehezék ezüstöt fizetnek, rendkívüli segélyül pedig, valamikor a földesur a királylyal táborba szállott, 1—1 laneus után egy nehezék ezüsttel segítik. Ugyanily feltételek mellett ülte meg 1281-ben egy raj szabad ember Vázseczet s a soltész vagy kenéz általi telepítés fontos tényezőjévé vált a felvidék benépesítésének.

A mely vidékeken a soltészi vagy telepítő ügynöki intéz-

mény meg nem honosodott, ott ez időben is a földesur közvetlenül szerződött az új telepésekkel s urbéres szerződésben állapította meg jogaikat. Mikor Tivadar győri püspök 1297-ben a később Révfalunak nevezett községet betelepíté, 5 évi teljes adómentességet adott neki. Ez idő lejártával minden telek évi 2 nehezék földbért (terrarium) fizetett, míg a szokásos szolgálatok (munera) megállapítását a püspök magokra a telepésekre bizta, s reájok ruházta a bíróválasztás jogát is. Csupán a nagyobb ügyek tartoztak a földesur ítélőszéke elé.¹⁾

E telepítéseknel szabad jogállású munkásokról (homo liberae conditionis) van szó s ezzel szembetünik az a kimagasló jelentőség, melyre a munkás ember szabadsága vagyis a szabad költözés (jus migrationis) emelkedett a gazdasági szervezetben. E jogot fentartani legfőbb érdekében állt annak a földesurnak, kinek betelepítendő jószágai voltak. Ő tehát védte a szabad költözés jogát s mindenféle kedvezményrel vonzotta magához a szabad munkást; a hosszabb-rövidebb adómentesség mellett megadta neki a szabad biró-, néha a papválasztás jogát, saját szokásjoga használatát s a végrendelkezés jogát, melylyel sok idegen elem jutott a magyar örökjogba. A németek lakta községekben például nálunk is meghonosodott a mortarium germán intézménye, mely abból állt, hogy az olyan jobbágy elhalálózása esetén, kinek leszármazói nem maradtak, a földesur a hagyatékból valamely ingóságot, első sorban egy lovat, vagy ökröt a maga részére foglalhatott le.²⁾

Ellenben az a földesur, a kinek jószágain már elég munkásnép élt, a szabad költözködéssel szemben egészen más álláspontot foglalt el. Őt ez a jog állandóan azzal a veszélylyel fenyegette, hogy közelebbi vagy távolabbi szomszédai nagyobb kedvezmények nyújtásával elesábitathják tőle munkaerejét, vagyis jószágai kisebb-nagyobb mértékben elnéptelenednek s elvesztik eddigi értéküket. E szempontból érdekeibe ütközönek találta a szabad költözködés jogát s minden eszközzel kijátszani igyekezett. Pedig azok a mélységes sociálpolitikai változások, melyek az államszervezetben a rendiség kifejlődésével beállottak, töméntelen ily eszközt bocsátottak rendelkezésére,

¹⁾ Orsz. Lev. *Tagányi* Károly ur szivességéből.

²⁾ *Illés József*, A törvényes öröklés az Árpádok korában 99—100.

másrészt meg az a körülmény, hogy jószágain csakugyan élt röghöz kötött (glabrae adstrictus) munkásnép, a rabszolga, folyton arra nógatta, hogy szabad munkásait lehetőleg szintén telkeihez lánczolja, költözési jogukat korlátolja s ezzel ezt a munkaerőt állandóan biztosítsa magának. Ezt megkönnyítette egy egy erkölcsi mozzanat. A jobbágyot száz meg száz kötelék fűzte telkéhez, melyen rendesen született, melyen talán már őseink egész sora élt, melyet nemzedékek munkája tett reá különösen értékessé. Érdekei és érzelmei egyaránt oda fűzték tehát a telekhez. A földesur tudta ezt s a természet örök törvényei szerint kihasználta a paraszt ez erkölcsileg függő helyzetét, folyton több terhet rótt reá s végül jogilag is a telekhez, a röghöz igyekezett kötni.

A szabad költözés joga körül tehát már ez időben heves küzdelem indult meg, mely erkölcsi és gazdasági szempontból egyaránt rendkívüli jelentőségüvé vált ekkor is s az maradt állandóan, mert a nemzetek anyagi virágzásának mindig az egyik főfeltétele, hogy a munkásban éberén éljen egyéni szabadságának s becsületes keresete, vagyona biztonságának tudata, melyet szintén a szabad költözésből merített.

Különösen azokban a pusztító beháborukban, melyek V. István, IV. László és III. Endre királyok uralkodása alatt (1271—1301.) sujtották az országot, az elhatalmasodott oligarchia, midőn általában minden törvényt és jogot lábbal tiport, nem tartotta tiszteletben azon jogokat sem, melyekkel királyaink a szabad ember szabadságának sértetlenségét biztosították. Elnyomták jobbágyaikat, sőt a kisebb nemességet is, mely csakhamar a megsértett közszabadságnak erélyesen védelmére kelt s minthogy IV. László óta megkezdődött a törvényalkotó rendi országgyűlések kora, külön törvényben ujította meg minden szabad munkás részére a költözés jogát. Ezzel formasierűen bevitte a magyar törvényhozásba azt a jobbágyvédő irányzatot, mely a rendiség felülkerekedésével szükségessé vált, mert a nemzeti munka szabályos tovább folytatásának egyik nélkülözhetetlen feltétele volt. III. Endre király 1298-iki országgyűlése, melyen leginkább a köznemesek, a székelyek és szászok vettek részt, kizárta köréből a rakoncátlan főurakat s a 70. törvényezikben a szabad munkásnép jogait is nemes szívvvel, bátor lélekkel országos végze-

ménybe foglalta.¹⁾ Ez az alapvető törvény fordításban így hangzik: „A nemes embernek bármely földmivese vagy jobbágya, ha akar, urának jószágáról, megnyervén az engedélyt és lefizetvén igazságos és szokásos földbérét, más nemes embernek jószágára vagy akárhová, hová neki tetszik, minden ingóival tartózkodás végett szabadon elköltözhesse.“²⁾ E törvény annál nagyobb, igazán nemzeti jelentőségű, mert ez időben a tulajdonképeni telkes rabszolgák száma egyrészt a törvényes felszabadítás, másrészt a gazdasági viszonyok átalakulása következtében már tetemesen megfogyott s a jobbágyságban a szabad munkás lehetett többségben. E törvény értelmében a szabad ember bárhová elköltözhetett, mihelyt a törvényt szabta feltételt teljesítette. E feltétel szerint le kellett fizetnie az eddigi urának járó földbért, mely a XIII. században szokásjogilag országszerte 12 dénárt tett s melynél többet a törvény szerint, mely egyenesen a szokásra utal, követelni nem lehetett s melyet az okiratok szerint a falu birájának vagy a földesur más megbizottjának kezéhez kellett lefizetnie. E fizetés alapján megkapta az engedélyt, mire mehetett, a hová neki tetszett s költözése közben teljes vámmentességet élvezett. Sőt nemcsak maga és családja távozhatott el, hanem elvihette, vagy az okiratok szerint értékesíthette minden ingó vagyont, melyet régi telkén munkájával szerzett.

Eleinte e vagyon csupán ingóból, marhából, butorból,

¹⁾ Közjogi íróink közül többen azt vitatják, hogy az említett törvény-cikk nem ez, hanem későbbi időből való. Ezzel szemben *Pauler* Gyula (A magyar nemzet tört. az Árpádok korában II.) azt hangsúlyozza, hogy a törvénycikkben nincs semmi, a mi ellentétben állana az 1298. év közviszonyaival. E felfogást én is helyesnek tartom annál inkább, mert már az I. Károly korabeli okiratok némelyikében a földesur, midőn egyezményileg elismeri a jobbágy szabad költözését, körülbelöl ugyanazon kifejezéseket használja, mint a szóban levő törvény s így ez időben már rég át kellett a köztudatba mennie.

²⁾ A *Corpus Juris*ba ez a törvénykönyv, mely az átköltözés idejére a jobbágynek személyére és vagyonára teljes vámmentességet (73. cz.) az idegen országból beköltöző jobbágynek ugyanily mentességet (72. t.-cz.), biztosít, nem került bele. Közli *Kovachich* J. N., *Sylloge Decr. Com. I.* Latin szövege így hangzik: *Item: quilibet rusticus seu jobagio alicujus nobilis, si voluerit de possessione domini sui habita licentia et justo ac consueta suo terragio persoluto ad possessionem alterius nobilis vel alias, quo ei placuerit, cum omnibus suis rebus libere se causa memorandi transferre valeat.*

gazdasági eszközökből állt. De lassanként ide számíttatott a fölépítmény, azok a rendesen faépületek, melyeket földesura telkén a munkás maga emelt, s melyeket eladhatott vagy örököseire hagyományozhatott, kiterjedt kertjére, szőlőjére, sőt minden egyes fára, melyet ültetett. Minden ilyen tárgy megbecsülhető értéket képviselt, melyet a jobbágy hasznosíthatott. Kiterjedt még a szilárdabb anyagból való épületekre is. Így Kovácsiban Izsák nevű jobbágy a földesur, az esztergomi káptalan telkén, de saját pénzén, rokonai segítsége nélkül kőházat épített, melyet később adósságai törlesztésére szomszédai beleegyezésével eladott s az eladást a földesur jóvá hagyta, (1292.) mert a vevő kötelezte magát, hogy a házon nyugvó urbért (census, évi másfél fertó) tovább fogja fizetni.¹⁾

Egybefoglalva ezen korszak végeredményeit, az Árpádok dicső uralkodó családjának kihaltakor a nemzeti munkaszervezet terén a következő fejleményekkel találkozunk:

A katonáskodó, birtokos osztály már egy egészsze, kiváltáságos uralkodó renddé jegeczesedett ugyan, de még nem feledkezik meg legalább a szabad munkások jogairól és érdekeiről, hanem már a rendi országgyűlések első tizedeiben törvénybe igtatja a költözés szabadságát. Ellenben az állam a rendiség befolyása alatt egyre inkább kiterjeszti ugyan a földesuri jogkört, de azért a földesur és munkásai közti viszonyba is beavatkozik, pörös ügyekben ítélkezik s a feudális szellem daczára, mely immár őt is áthatja, nem egyszer orvosolja a nagyon szembeszökő visszaéléseket, melyek a földesurak tulhajtott igényeiből következnek. Arra ellenben nem gondol, hogy az urbéri tartozások törvény útján való rendezésével, országos urbér alkotásával vessen véget az örökös összeütközéseknek. Földesur és munkás közt helyi urbérek gyakran létesülnek, de az urbéri tartozások a munkásnép jogállásához képest nemcsak egyes vidékeken, uradalmakban, hanem egy- és ugyanazon községben is át sem tekinthető sokféleséget, változatosságot mutatnak. Egészben azonban az urbéres terhek három főcsoportba oszthatók:

1. A pénzbeli fizetés (census, terragium) a földbér, mely a XIII. század végén már nagyon előtérbe lép, míg régebben

¹⁾ Knauz, Mon. E. Strig. II.: 314—15.

csak kivételesen szerepelt, a mi jelzi azt a roppant változást, mely az idők folyamán a gazdasági életben végbement. Megélénkült az árucsere és a ki- és beviteli kereskedelem, mely készpénzt hozott a forgalomba s a földesur pénzben követelte munkásaitól a telek ellenértéke fejében megállapított évi szolgáltatások egy részét.

2. A munkabeli szolgálat (servitia), az ugynevezett enő vagy robot, vagyis az ingyen munka, melylyel a földesuri nép urának tartozott s melyet ez vagy majorsági földjeinek megművelésében, marhái őrzésében és gondozásában, háztartásában, fuvarozásra, vagy százféle más módon, a mint épen használhatta, értékesített, minek sokféleségét a fentebb idézett oklevélbeli adatok minden részletökben megvilágítják.

3. A terménybeli szolgálatok (munera), melyekben szintén szembeszökő az emelkedő irány. A munkásnép vagy havonkint, vagy évenkint 2—3 meghatározott napon élő marhát, (sertés, juh, liba, tyúk, hal), vadat, vagy az általa termelt eleségből (gabona, gyümölcs, méz, bor, sör) vagy más termelésből (tojás, sajt, kenyér, liszt, bőr, viasz, gyertya) bizonyos mennyiséget a földesurnak tartozott beszállítani, vagy ha körükbe jött, őt és kíséretét megvendégelni, lovait meg szénával, abrakkal ellátni.

Csakhogy ezekkel még távolról sincsenek kimerítve a munkáselemre nehezedeő terhek. A földesur mellett ott volt az egyház, mely fizetéseket követelt tőle és pedig kerti termékei kivételével minden munkája gyümölcséből tizedet, mezőgazdasági termelése, valamint marhatenyésztése után. Csakhogy a tized akkor még nem volt a munkásnép kizárólagos terhe, hanem ez időben a kiváltságos rétegek, a földesurak is fizették. Ellenben a munkásnépet illette a saját plébánosának eltartása, melyről már Szent István intézkedett s mely kötelezettség állandó maradt. Különböző módon teljesítettett, s főleg azon kedvezményes községekben lehetett érzékeny, melyek földesuroktól megnyerték a szabad papválasztás kiváltságát. Ugyanily teherrel járt a szabad biróválasztás joga, mert természetesen ott, hol a község választotta biráját, ellátása legalább a korviszonyoknak megfelelő módon szintén a lakosokra hárult; őt illette a birságpénzek egy része s több más kedvezmény, melyeket a lakosok rovására élvezett.

Hogy az új nemesi vármegye valami adót vagy szolgáltatást követelt volna a munkásnéptől, mint később történt, annak ez időszak okiratos emlékeiben nincs nyoma. Ellenben az állam, a kincstár az 1222-iki aranybullában s 1267-iki kiváltságlevélben biztosított mentesség daczára még mindig a legkülönbözőbb igényekkel lépett a munkásnép elé. Van nyoma már e korszakban az ingyenes közmunkának a várak s egyes főközlekedési utak építésénél. A termelőre hárult továbbá a határszélen szedett vám, harminczad, a belső forgalomban fizetett sokféle szárazvám, ut-, hid- és révpénz, valamint leginkább őt sújtotta az ugynevezett kamara haszna, vagyis a pénzbevéltásból származó kamarai nyereség, mert az akkor divó lemezpénz a forgalomban hamar elkopott s a kincstár minduntalan beváltotta. Minthogy a kibocsátás és beváltás suly szerint történt s az új, még el nem használt pénzből, sokkal kevesebb tett egy fontot, mint az, mely a forgalomban elkopott, ez a művelet évenként legalább egyszer, néha többször is ismételtetvén, a kincstárnak szép hasznot hozott, még pedig a közönség rovására.

Nagyon sokféle s épen nem enyhe tehát a teher, melyet a munkásnép az állammal, az egyházzal s a földesurral szemben viselt s melyért az ellenértéket egyes rétegek kedvezményein és személyi jogain kívül telkéből s a hozzá fűződő előnyökből merítette. Mindazonáltal a munkaszervezet még megfelelt az ő érdekeinek is, mert igazán nagyszerű, káprázatos eredményeket ért el vele. A XIII. században a munkásnép végleg megülte a haza minden vidékét s a félnomád, vándorló állapot helyére a megtelepedés kora lépett. A tatárjárás e téren is éreztette hatását s a nép a sok apró telep, törpe község helyett, hogy veszély idején könnyebben védhesse magát, inkább összetömörült, nagyobb falvakba huzódott, a mi jobban megfelelt gazdasági érdekeinek s fokozta teherbiróságát. A régi félnomád állapotban a gazdálkodás módja a lehető legkezdetlegesebben alakult s első sorban az állattenyésztésen nyugodott. Ez maradt a nemzeti vagyon és jövedelem főforrása még sokáig, mert a rohamos telepítéssel természetszerűen együtt járt, hogy a földmivelés kedvező talajon is csak kilterjes maradt s a határnak csupán kis része vétetett egyszerre mívelés alá. Az aránylag még mindig csekély népességnek

gabonaszükséglete különben sem volt nagy, a kivitelben pedig a magyar gabona a szállítás nehézségei miatt még alig szerepelt. Ellenben a marhára nézve nem forgott fenn szállítási akadály s Magyarország már ez időben részt kezdett venni a szomszéd országoknak hussal való ellátásban. Ez jövedelmessé tette a marhatenyésztést, mely így ez időben is megtartotta tulsúlyát a nemzeti gazdálkodásban. A nép állandó megtelepedése azonban a földmivelést szintén kedvezően befolyásolta s sok vidéken tért hódított a rendezettebb gazdasági üzem, melyet a telepések régi hazájokból hoztak magokkal s nálunk a jobb talajon értékesítettek. Egészben a magyar nemzeti munkaszervezet a XIII. század végén már ugyanazon elvi alapokon nyugodott, mint a keresztény nyugat-európai, ámbár az utóbbiban a jobbágyság intézményileg is megalkult. Nálunk ez még nem történt meg s egy külföldi történetíró, a ki a különböző idegen, XIII. századi krónikások véleményét a magyarokról, osztrákokról és csehekről összeállította, tanulmányai alapján azon eredményre jut, hogy, míg ez időben Csehországban és Ausztriában már igen élesen kidomborodik három külön rend: papság, nemesség és munkásnép, melyek mindegyikéről jellemző nyilatkozatokat találni az egykorú forrásokban, addig a magyar társadalom rendi megoszlása még nagyon homályos s a parasztságról, általában az alsó osztályokról mint különálló társadalmi tényezőről az idegen krónikások még éppen nem szólnak. Ez is jelzi, hogy a rendiség daczára még mindig nem volt véglegesen megvonva a határ a nemesség legalsó s a munkáselem legfelső rétege közt. A nemesség már a közhivatalokból is kizárta ugyan (1291.) a munkásnépet, másrészt megvoltak a jobbágy-szervezet összes alkatelemei, de a jobbágyság még nem forrott ki zárt intézménynyé, mert a törvény az uralkodó és a dolgozó rétegek közt még mindig nem emelt áthághatatlan válaszfalat.

MÁSODIK KÖNYV.

A jobbágyság megalakulásának és elfajulásának kora.

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ FEJEZET.

A jobbágy-intézmény megalakulása.

Az Árpádok királyi családjának kihaltát véres beháboruk előzték meg és követték, melyekben a tulhatalmas birtok-arisztokráczia a szomszéd Németország példájára a korona legértékesebb jogait magához ragadta s önálló területi fejedelemségekké igyekezett az egységes magyar birodalmat feldarabolni. A Dunán és Dráván túl, a Dunán inneni, a Tisza melletti és erdélyi részekben minduntalan felütötte fejét a forradalom, s gyilkolta, rabolta azok népeit, felgyújtotta azok községeit, kik üzelmeit nem támogatták. A „zászlós urak és országnagyok zsarnoksága“ az egykoru iratok szerint a nemességet „méltatlan szolgálattal nyomta el,“ a munkáselemeknek megszeretlen károkat okozott, mert „hosszu időn át a gonosztevők önkénye volt tulsulyban,“ senki sem merte „az utak bizonytalansága s az ország állapotának zavarossága mellett szabadságát keresni.“ A kor kényurairól közül ketten érdemelnek gazdasági tekintetben említést. Trenseséni Csák Máté, a Dunán inneni részek ura s László erdélyi vajda, kik vaióságos fejedelmi udvart tartottak s területökön a felségjogokat gyakorolták, nagy hadsereggel adva nyomatékot parancsaiknak. Csák Máté tömegesen hajtotta el a szomszéd nagybirtok, első sorban az esztergomi érsekség jószágairól a lakosságot s a saját uradalmain, új községekben, a Lehotákban telepítette meg őket. A lehota tót és cseh nyelven ugyanazt jelenti, mit a lengyel és rutén nyelven a volya szó (ily nevű községek főleg a lengyel hatásnak kitett Sárosban alakultak) s mindkettőben benfoglaltatik az, hogy az illető község az urbér terén kedvezményeket élvezett vagyis a telepítéskor több szabadságot és könnyebbséget nyert, mint minőben más községek rendszeren része-

sültek.¹⁾ Csák Máté a maga lehotáiban a cseheknél divó urbéres szokásokat léptette életbe; ez idegen mintára szabta meg pénzbeli és roboti terheiket s hogy e terhek enyhébbek voltak a nálunk általánosan divóknál, azt jelzi azon tény, hogy Csák Mátét népszerűvé tették munkásai sorában, mi nagyban fokozta hatalmát, melyet csak hosszú és véres harcok után lehetett megtörni. A maga területén László erdélyi vajda szintén gondját viselte a köznép érdekeinek, s így megkedveltette vele uralmát. Majdnem három évtizedes romboló küzdelmek után birta az Anjouk királyi családjából való Károly Róbert nápolyi herceg, mint koronás magyar király I. Károly ez olygarchikus mozgalmat levetni. Törekvéseiben hűségesen, áldozattal támogatta az elnyomottak minden rétege Károlyt, ki olyan országból származott, hol a feudális szervezet s a rendiség már régóta teljes kifejlődést nyert, másrészt azonban a nép gazdaságilag szintén egészségesen fejlődött, hol ipar, kereskedés, hajózás, valamint az őstermelés virágkorát élte, az állam meg bőséges jövedelmekkel rendelkezett. Mihelyt magyar földön meggyökerezett, szülőhazájának szellemében nálunk is nagyszerű reformtevékenységet indított meg. Első sorban a gyöngéket, az elnyomottakat vette oltalmába; helyreállította es bővítette a nemesek és más közszabadok jogait, biztosította anyagi ellátásukat s a királyi városokat, melyek a polgárháboru idején sokat szenvedtek, kiváltsággal és kedvezménynyel igyekezett uj erőhöz juttatni. Védte az ipart, a kereskedést, a nemzetközi árucserét, újjá szervezte az igazságszolgáltatást és közbiztonságot s működésének áldásos hatását a társadalom minden rétege megérezte. Meleg rokonszenvvel viseltetett a munkásnép java iránt, s sulyt fektetett reá, hogy jogai tiszteletben tartassanak. Itt első sorban a szabad költözést, mely már országos törvény oltalma alatt állt, kellett fentartania, a mi azonban sok nehézségbe ütközött. A törvényt kijátszotta mindenki, a kinek érdekébe ütközött s a kijátszást megkönnyítette a törvény azon rendelkezése, hogy a költözéshez a jobbágnak, ha letette a földbért, külön földesuri engedélyre volt szüksége. Ennek kiállítását azonban a földesur mindenféle ürügy alatt

¹⁾ *Melich* János fölvilágosításai kéziratban. Ugyanigy magyarázza e szavakat *Jiricek* a cseh népjogokról irt művében.

megtagadhatta, s az engedély nélkül távozó munkást szökevénynek, szökött jobbágnak (fugitivus) nyilvánította.

Hasztalan utasította a király a főispánokat és a várnagyokat, hogy azt a jobbágyot, a ki a földbért lefizette, ne gátolják a költözésben. Töméntelen pör és panasz támadt az állítólag szökött vagy erőszakkal elhajtott jobbágyok visszaadása iránt, sőt a földesur még az olyan jobbágyot is a magáénak tekintette, a ki engedélyével távozott el telkéről. 1332-ben egy földesur egyik volt jobbágyát, kinek megadta az engedélyt (obtenta licentia) s a ki két fiával Szatmár városába költözött, ott is a saját hatósága alatt állónak hirdette s biráskodni akart ügyében, mitől azonban a város kérelmére a király határozottan eltiltotta. De azért a hatalmasok másféleképen is nyesegettek, ha teljesen ki nem játszották is a szabad költözést. Pozsony városa s Péter, Szentgyörgyi gróf 1343-ban olyan egyezsége léptek, hogy a gróf jobbágyai közül csupán az költözhet a városba, a kinek egy városi polgár szerezte meg a gróftól vagy tiszteitől a költözési engedélyt, mi a költöző szempontjából már korlátolást jelent. Sőt maga Károly király is kénytelen volt a viszonyokkal megalkudni s a szabad költözés rovására engedményeket tenni a földesurnak. Az erdélyi vármegegyékben a munkásnép inkább a pártütő László vajdával rokonzenvedett, ki magához ragadva a királyi javakat, tömegesen oda költöztette az ellenséges nemesség jószágairól a lakosságot. Ez a nemesség, mely a vajda ellen hűségesen harczolt Károly oldalán, a győzelem után a királytól várta a kárpótlást szenvedett káraiért. Károly 1324. jan. 21-iki oklevelében¹⁾ csakugyan sokféle kedvezménynyel jutalmazta az erdélyi nemesség szolgálatait. Fölmentette azon fizetések alól, melyeket addig a vajdának teljesített, fölmentette nemcsak őt magát, hanem munkásnépét mindenféle állami adó (collecta vagy exactio) alól; csak mikor a király Erdélyben tartózkodott, járultak ellátásához a munkásnépek (populi seu jobagiones) s szolgáltattak minden 100 telek (curia) után 1 hordó bort, 1 ökröt, 1 sertést s borsra meg sáfrányra 1 girát. Figyelmet érdemel az oklevél azon rendelkezése, hogy jövőre a munkásnépek földesurok beleegyezése nélkül sem királyi, sem főuri

¹⁾ Ismerteti *Tagányi* Károly, Gazdaságtört. szemle 1896.

vagy városi területen meg nem telepedhetnek s a kik azt eddig tették, földesuraiknak visszaadassanak. Ez a rendelet tulajdonképen csak azt ismétli, mit a törvény mond, mely a földesur engedélyétől teszi függővé a költözést. De a tömeges visszatelepítés számos munkásnak érdekeit sértette s hozzá járult, hogy a földesuri telken élő, akkor még szinmagyar népek jogi és gazdasági helyzete a Királyhágón tuli vármegyékben kedvezőtlenebbül alakuljon, mint az inneniekben. Elvileg azonban Károly király a szabad költözés jogát határozottan fentartotta s egyes iratok e jog gyakorlásának módjáról is hü képet adnak.¹⁾

Első sorban az élet, a gyakorlati szükséglet járult a költözés jogának fentartásához, mert a telepítés országszerte nagyban folyt, a mi a földesurakat arra kényszerítette, hogy védelmére keljenek a szabad költözésnek azok ellen, kik a munkást e joga gyakorlásában gátolták, másrészt külföldről csábitsanak be telepeseket. Mindez csak a szabad költözködés biztosításával s más különös kedvezmények nyújtásával sikerülhetett. E kedvezmények, melyeket gyakran a király is megerősített, sokfélék voltak, a régi keletü szabad pap- és bíróválasztáson kívül sorukban szerepelt a Budán vagy más királyi városban divó jog átruházása, az urbéres tartozásoknak pénz-

¹⁾ Igy a Nagymihályiak egyik családí egyességlevelében (1335) ez áll: *Quicumque jobagionum vel servientium de possessione alicujus partis vel eorum cuiuslibet alias se transfere vellent, tam ad partem alteram quam aliasquocunque vellent, cum suis bonis universis, solutis tamen terragiis consuetis a die dictae divisionis (birtokosztályról van szó) infra quindecim, dies libere recedere possent secure relictis domibus et edificiis ubi sunt sitae; et usque diem divisionis nulla partium super jobagiones in sessionibus divisioni appositis commorantes violentiam vel indebitam exactionem facere presumpseret aliqualem extortis tamen collectis usque dictum terminum exigere usitatis.* Nagy Gyula, Sztáray-oklevéltár I. 89—90. Hogy a szabad költözés joga Károly király egész uralkodása folyamán fennállt, habár egyesek ki is játszották, bizonyítja özvegyének, Erzsébet királynénak 1343-ki oklevele, melyben megengedi, hogy a Nagymihályiak Szatmár-, Ung- és Zemplén vármegyékben levő uradalmaiknak nagyobb mértékben való betelepítése érdekében új telepeseiknek 3 évi szabadságot adjanak. Ez alkalomból a királyné utasítja mindazokat, kiknek jobbágyaik vannak, hogy azon szabad költözésü munkásaikat, kik a Nagymihályiak jószágaira akarnak költözni s a földbért lefizették (obtenta licentia solutoque justo terragio), háborítlanul távozni engedjék. Ugyanott I. 167.

ben, átalányösszegben való fizetése, néhol az új községnek fallal való övezése, melyhez a király kegyelméből még külön kedvezmények, ut- és hidvám, sőt közadómentesség járult. Így például Németlipcse és Rózsahegy az említett földesuri kiváltságokon kívül kapott helypénzmentességet, némi megszorítással szabad vadászatot és halászatot és 1—1 telek csak egy fertőt fizetett földbér fejében évenként. Károly király, mikor ő lett Rózsahegy földesura, megerősítette (1340.) sőt kibővítette e sok kedvezményt s a gyarapodó község földesuri adóját évi 50 gira átalányban állapította meg.

Károly király és a földesurak közös egyetértésével főleg a felvidéken, hol a soltszékkel való telepítés igen élénken és sikeresen haladt előre, de másutt is számos kiváltságos község (*libera villa*) alakult s a méltányos földesur országszerte jóindulattal bírálta meg jobbágyainak kívánságait és panaszait. Mikor Semén nevű birtokán lakó népei (*universitas divitum et pauperum*) földesuroknál, Magyar Pálnál azzal vádolták Miklós bírót, hogy zsarolja őket s lábbal tapodja szabadságukat, miért is elmozdítását kérték, a földesur készségesen teljesítette kérelmüket. A pannonhalmi apát 1336-ban oklevélben ismerte el szabad népeinek költözési jogát azzal, hogy földbérök lefizetése s az engedély kiadása után eltávozhatnak, mely esetben a telkükön magok építette házat, pinczét, vagy más épületet a falubeliek becslése szerint bárkinek eladhatták.¹⁾ Sőt az esztergomi érsek és káptalan előzékenységében annyira ment, hogy midőn 1317-ben Prácsa és Tardoskedd régi leveleit átírta, mint mondja, tekintve az ottani nagyszámu németajku lakosságot, a határt német nyelven állapította meg.

Mindazáltal a feudális eszmék teljes uralomra jutásából természetszerűen folyt a földesuri hatalomnak fokozódó túltengése. Maga Károly király, korának egyik legfelvilágosultabb elméje, úgy fogta fel a földesuri bíráskodást, melyet néhány évtizeddel azelőtt a király külön kedvezményképen és pedig egyenesen jobbágyvédő irányzattal szokott egyeseknek adományozni, hogy a magyar nemzet (értendő a nemesség) szabadsága követeli, hogy a földesur maga vagy tisztjei útján lásson törvényt jobbágyai felett s csak ha megtagadja, idézhető

¹⁾ Az oklevél Pann. Mon. II. 283.

nem a jobbágy, hanem az ilyen földesur a király bírósága elé. Maga a király forgatta ki tehát eredeti természetéből a földesuri, ugynevezett patrimonialis biráskodást, mely a jobbágyot az uri jognak, nem pedig az ország törvényeinek, földesurnak, nem pedig királyának vetette alá. E felfogás természetesen még élesebben megtestesült magában a földesurban, ki, a hol alkalma nyílt, mindenhatóságának érzetében, a jobbágyot minél nagyobb mértékben ki igyekezett aknázni. Ebben nem gátolták az e korban egyre szaporodó urbariumok sem, noha egyes földesurak¹⁾ egyenesen biztatták, utasították munkásikat, hogy szerezzék meg azokat az okleveleket a földesurtól, melyekben jogaik és terheik pontosan megállapítvák. Csakhogy az ilyen urbéres összeírások vagy egyezmények, mint azelőtt, most még kevésbé gátolták, inkább szaporították az összeütközéseket, mit az a töméntelen pör bizonyít, melynek emlékét a ránk maradt okiratok fentartották.

Igy a pannonhalmi apátság községei örökösen elégedetlenkedtek, a királynál emeltek panaszt s folyton ismételték, hogy az eddigi szokások vagy egyezmények sérelmével egyre mértéktelenebbül terhelhetnek. Hol az egyik, hol a másik falu pörölt s az államtól várta bajai orvoslását. Csakhogy ritkán boldogultak, mert a földesur rendszeren okleveleket tudott fölmutatni s csapatostól hozta a tanukat, kik javára vallottak, míg a szegénység nem igen őrizte meg a maga iratait, sőt ha felmutatta, a bíró nem az ő javára értelmezte tartalmukat. A reményeikben csalatkozottak azután meggyűlöltek az okle-

¹⁾ A zágrábi káptalan 1332-ki statutuma (I. rész VII. fejezet. Közli *Tkalcić*, Mon. Hist. Ep. Zagrabiensis II. 16—17.) *Preterea jus et ratio exigít, ut is, qui in territorio alieno cupit quietus aliqua possidere, se muniat litteris circa talia, sicut etiam consuetudo approbat regionis. Quare omnibus et singulis, qui in tenutis nostrae ecclesiae vineas vel loca pro eis plantandis, terras aut jura alia desiderant obtinere, consulimus amicabiliter, ut super hiis nostras obtineant litteras, quae eis concedentur in quantum et si fuerit rationis. Quilibet autem, ad quem de cetero aliqua vinea, terra, pratum, silva vel quid simile in nostris territoriis quoquomodo justo devolvetas, extunc intra mensem super hujusmodi nostras procuret litteras obtinere, et earum vigore se estimat verum ejusdem possessorem; quicumque autem sicut fecerit, nec super adeptis, extunc infra duos menses nostras curavit litteras, eo ipso tamquam violentus cadat ab omni jure, quod sibi poterat competere in hac parte et ad dispositionem nostram libere talia devolvantur, nisi rationabilis causa substat, quae semper est attendenda.*

veleket, melyeket megrövidítésök, elnyomásuk eszközeinek kezdtek tekinteni s ez ellenszenvök gyakran viharosan megnyilvánul a kor okirataiban.¹⁾ A földesur és a munkásnép közötti ellentétek az ilyen magánjogi urbérszerződések által épen nem enyhültek, mert a földesur mindinkább magához ragadta az államhatalmat s a feudális szellem terjedésével az állam mindinkább azonosította magát az uralkodó rétegek külön rendi érdekeivel.

Betetőzte a rendi fejlődést Károly király egy emlékezetes adóügyi reformja, mely a munkáselemekre egy félévezredre kiható befolyással volt, mert külön réteggé olvasztotta őket össze, vagyis a főbb elemeiben már meglévő jobbágyintézményt végkép megteremtette s a nemzeti munkaszervezet jogszerű formájává tette. Eredeti terve nem erre irányult s a király intézkedését kizárólag az állam pénzügyi szükségletei sugallták. A régi várszerkezet összeomlásával még maradtak ugyan királyi javak, jövedelmek s a kincstár különböző adókat és szolgáltatásokat kapott, melyeket kamara haszna gyűjtőnévbe foglaltak össze s melyek közt a gyakori pénzbeváltásból származó kincstári nyereség is szerepelt. Minde különféle jövedelmek azonban már nem fedezték az állam és a királyi udvartartás fokozódó szükségleteit. A régi adórendszer különben is egy letűnt korszak elesenevészedett hagyatéka volt, a pénzbeváltás pedig ellenkezett a kor fejlettebb gazdasági állapotaival s a kincstárnak kevés hasznot hozott, ellenben töméntelen zaklatással járt a közönségre. Károly király egész új adórendszert s a megfelelő országos pénzügyi szervezet alakítását tűzte ki feladatául s azt a pénzverés gyökeres reformjával hozta kapcsolatba. Még 1332-ben egy-egy márka adóval rótt meg minden jobbágytelket. Ez azonban csak kivétel, kísérletezés volt s a végleges adóreformot szoros kapcsolatban a valuta-rendezéssel 1342-ben léptette életbe. Az államnak állandó kiadásai lévén, a király állandó adóbevételről kívánt gondoskodni s hogy intézkedését népszerűbbé tegye s az új teherért, melyet senki sem viselt szívesen, értékes ellenszolgáltatásban részesesse, az adózókat, összekapcsolta vele a pénzverés javítását, állandó, kopásnak ki nem tett, szorosan megállapított

¹⁾ Erről részletesebben Pann. Mon. II. 108. stb.

láb szerint vert s így értékében nem ingadozó pénznek forgalomba bocsátását. A középkorban a pénzverés sok költséggel járt, s nem hozott hasznot, míg a király a pénzrontáshoz nem folyamodott, vagyis a vert pénz szabályszerű ezüsttartalmát meg nem esonkitotta. Károly magára vállalta a jó pénzverés költségeit, lemondott a rossz pénz kiadásából és beváltásából származó haszonról, kárpótlásul azonban behozta a kamara haszna név alatt meghonosodott s egész a tizenhatodik század végéig állandóan fönmaradt adót, mely az első magyar rendes földadó s fizette mindenki, a ki egyházi vagy világi földesur telkén gazdálkodott. Az 1342:19. t.-cz. (tulajdonképen szerződés) ide vonatkozó része így szól: „Határozatképen rendeljük és meghagyjuk, hogy nevezett (körmöczi) kamaránk részére minden vármegyében minden egyes kaputól (de singulis portis), a melyen egy szénával vagy gabonával megrakott szekér mehet be vagy jöhet ki (kivéven a királynak, királynénak, az egyháznak és bárki másnak a szegődött szolgálit, valamint a földesuraknak azokat a katonáskodó szolgálit, a kiket azok esküjük alatt kivesznek s kikre nézve az az érseki más öt ember vizsgálat alapján meggyőződik arról, hogy katonáskodni fognak, kivéven továbbá az egyházakat, városokat vagy másokat is, a kik nyilvánvaló kiváltságolt szabadságra támaszkodnak), a kirovás megtörténte után 15 nap alatt kamara haszna fejében 18 dénárt kell a kamara-gróf kezéhez szolgáltatni és fizetni, lakjék bár azon a portán vagy telken 3—4 vagy több olyan ember, a kinek kapuja van avagy tartózkodjék rajta csak egy is, csak annyira szükölködő és szegény ne legyen, hogy azt meg ne fizethesse, a minek a fizetését tudniillik a fentebb említett öt érseki és több ember saját lelkiismerete szerint lehetségesnek tartja és elrendeli. És a földesurak vagy tisztjeik eskü alatt nyilatkozzanak az iránt, hogy részökre a fizetés lehetséges vagy lehetetlen“.¹⁾ A következő pontok megállapítják, hogy az ország azon vidékein, hol „porták nincsenek s fahiány miatt ez után sem létesülhetnének,“ más megfelelő kulcs szerint fizessék az adót, melynek beszedésére a király minden vármegyében külön hivatalt (locus communis) állított s melyet a 15 napi ha-

¹⁾ *Óvári* és *Kolozsvári* fordítása a Franklin-féle Magyar Törvénytarban, melyből a törvénynek magyar szövegét idézem.

táridőben be kellett szolgáltatni, különben az illető községet megbírságtolták s végrehajtást küldtek a nyakára. Öt kirendelt tisztviselő jelent meg a faluban s ott maradt mindaddig, míg a kirótt adó 3 gira bírsággal egyetemben be nem folyt. A király az új adóval karöltve kamaraterületekre osztotta az egész országot, minden kamara székhelyén királyi házat állított a nemes érez, a forgalomban levő régi rossz vagy idegen pénz beváltására, melyből új és kitűnő pénz veretett. Ez „az egész országra való állandó forgalomra“ volt szánva, melynek elfogadása mindenkire kötelező volt s melyben immár az adó- és földesuri fizetések teljesíteni kellett. Veretett ezüst és arany pénzt, mely kitűnő minőségével nemcsak itthon, hanem a nemzetközi forgalomban is szívesen fogadtatott s melyből az arany vagy magyar arany forint (ekkor egyenlő 90 teljes sulyu ezüst dénárral) emelkedett európai jelentőségre. Károly király e pénzügyi és valutareformja a gazdasági élet egész nagy mezejére üditőleg hatott s a jó pénz a termelést, a belső és külső kereskedést egyaránt föllendítette. Reformjának igazi jelentősége és évszázados hatása azonban még sem ebben, hanem egy egész más körülményben állt, olyanban, melyre alkotója bizonyára nem is gondolt. A kinestár kiadásainak kárpótlására szolgáló új adó megvonta a végleges, elválasztó sorompókat a kiváltságos és a munkás rétegek közt. A törvény 19. és 21. cikkei megnevezetten kiveszik, mentesítik a nemességet és a királyi városokat (civitates) az új adó alól s azt kizárólag a munkás elemre, a földesuri telken élő tömegekre háritják, melyeket immár az állandó állami adózás egy réteggé forrasztott, akár egyénileg szabad, akár rabszolga lett legyen az illető gazda, mert ez a két réteg még mindig előfordul az oklevelekben. A zágrábi káptalan 1332. körüli urbáriumában a szabad ember (homo conditionis liberae) mellett ott szerepel az in signum servitutis élő rabszolga. De a kétféle munkás közti lényeges jogi különbségre az új adótörvény nincs tekintettel. Még sem említi, hanem azt mondja, hogy mindenki, a ki telken él, ha nem teljesen szegény, kapuja után az adót megfizetni tartozik. A mi ezt a kapu vagy porta műszót illeti, ez a mint később a törvény világosan mondta, de beható tanulmányok iz bizonyossá teszik, egy egész jobbágytelket (házhely, jobbágyülés, sessio colonialis) jelentett, mely értelemben már a XIII. században is

használtatott. De adóügyi fogalomná, állandó adókulescsá, mely az idők folyamán módosulva az egész rendi korszakot végéig kísérte, csak az 1342-ki reform tette. Ez időtől fogva a kapu vagy porta alatt csak azt az egész jobbágytelket értették, melyen egy vagy több jobbágy-család (háztartás) élt s bizonyos ingó vagyonnal rendelkezett, vagyis ideiglenesen (tüzvész, elemi csapás) vagy állandóan nem volt olyan szegény, hogy az államnak ne adózhatott volna. Míg tehát a telek, mely a földesurnak mindig adózott, nem fejezi ki mivelőjének vagyoni helyzetét, kapunak vagy portának csak azt a telkét vették, melynek gazdái bizonyos vagyonnal rendelkeztek, miért is a portákon nyugvó egész adórendszert kapuadónak vagy portális adózásnak nevezték. Ez új adórendszerből kimaradt a kiváltságos rend s az egész állami adóteher a vidéken élő munkáselemlerekre nehezült. A mint tehát eddig a kiváltság egy rendi testületté, uralkodó réteggé avatta élvezőit, úgy immár a közös teher egy réteggé forrasztotta a munkáselemlereket. Ezzel megtörtént a magyar nemzet végleges, jogilag is szentesített különválása s hogy milyen gyorsan behatolt a közszellembé, jelzi az, hogy míg az 1342-iki törvény a honlakos (regnicola) szóba az ország összes lakosságát, az adózókat és kiváltságosokat egyaránt befoglalja (21. cikk, alii regnicolae nostri), 1351-ben e műszó alatt (6. cikk) már világosan egyedül a kiváltságosokat értik, a többiek ellenben jobbágyoknak neveztetnek. Meg volt tehát a jobbágyság mint jogintézmény is s a kik körébe tartoztak, azokat az adózás köteletségének sziklaszilárd, megdönthetetlen kőfala választotta el az uralkodó rétegektől. Ez idő óta kétféle, érdekeiben, érzelmeiben, szükségleteiben, törekvéseiben egymástól mindinkább eltávolodó magyar nép élt a haza földjén. Az egyik uralkodott, a másik dolgozott, az egyik parancsolt, a másik engedelmeskedett s ebből szükségképen következett az, hová a nyugati államok jogfejlődése már régebben elvezetett, hogy az uralkodó réteg kizárólag a magáénak tekintette az államot s azt teljesen külön érdekei szerint kormányozta, sőt hogy uralmát minél inkább biztosítsa, a vele összeforrt egyház rétegével ezt az új állapotot az istenalkotta világrend kiegészítő alkatelemének hirdette s azt, a ki ellentétbe helyezkedett vele, úgy büntette, mint a ki az istenalkotta állami és egyházi szervezet ellen lázongott. E tant hirdette a

lelkeken uralkodó theologia, e tannak adott tekintélyt és nyomatékot a mindenható egyház s a szoros gyámsága alatt álló állam. Mindazonáltal ez a világnézet bármi együgyűek, tudatlanok voltak az elnyomottak, nem fért fejökbe soha, sőt mindig akadtak fenköltebb gondolkodású emberek, kik ellene férfiasan sikra szálltak. Minthogy a középkorban az emberiség legnagyobb eszméi, küzdelmei, nemcsak a lelkiismereti, hanem a politikai és gazdasági szabadságért vallásos lobogo alatt folytak, már korán akadtak egyesek, sőt egész új felekezetek, melyek a gyöngék és elnyomottak védelmét hirdették s visszautasították az eszmét, hogy rabságukat isten rendelte volna. A gnosztikusok a középkor elején a rabszolgák és kiszarolt munkások felszabadítását, emberi jogait vitatták s tanaik, bármennyire üldözte őket állam és egyház, sohasem mentek végleges feledésbe. Mindig akadtak nemes lelkek, ábrándozók, kik a hatalmasok visszaéléseit ostorozták. A XII. században Joachim fiorei ezisztercezi apát Calabriábaa († 1202.) munkát írt (*Evangelium aeternum*), melyben azt sürgette, hogy a szegények és kitagadottak végre valahára már e földön megkapják verejtékök jutalmát s telkök önálló tulajdonosai legyenek. Eszméit, melyek erősen ellenkeztek az állami és egyházi jogrenddel, Joachimismus név alatt foglalták össze s nem mentek feledésbe, sőt visszhangot keltettek Assisii Szent Ferenczben s alkotásában, a ferencziek rendében, főleg annak szigorubb szabályokat követő rétegében, a spiritualisokban, kik a szegénységet s a felebaráti szeretetet hirdették, valamint számos hittudós művében, sőt elhatoltak a lenyüggözött tömeg sötét világába, mely néhol az önsegély eszközhöz folyamodott s Felső-Olaszországban ez eszmék hatása alatt már a XIV. század elején nagy jobbagylázadás támadt. Vérbe fojtatott ugyan s még inkább széttépte az ur és alattvaló közti erkölcsi es érzelmi kapcsolatokat, még inkább kiölte a jogos reményt, hogy a munkás és uralkodó osztályok békés egyetértéssel fogják a fennálló bajokat orvosolhatni. De az elnyomottak bátorságát és reményeit nem ölte meg s elkeseredésök immár nemcsak az urak, hanem szövetségeseik, az egyház, az uralkodó vallás ellen fordult. Ez meg új eretnekségek alakulására vezetett, melyek épen úgy egyházpolitikai, mint sociálgazdasági többé-kevésbé gyökeres újításokért küzdöttek. Nem értek ugyan ezélt, mert az állam

és egyház kezét fogott leverésökre, de követelései behatoltak a tömegek szívébe. De ekkor még ezek voltak a gyöngébbek s a jobbágyság jogi s gazdasági helyzete minden újabb lázongás után Európaszerte kedvezőtlenebbé vált. Mindazonáltal már egyes emberibb gondolkodásu, de máskülönben hithü theologusok is be kezdték látni, hogy a jobbágyintézmény, mint minden más emberi alkotás, időnként javításra szorul. Ez új bátorságot öntött az elnyomottakba s a nyugati államokban megkezdődött a parasztforradalmak, a jobbágyfölkelés kora. Mint Felső-Olaszországban történt, e lázadások rendszeren vérbe fojtattak ugyan s a győztes földesurak még inkább lánczra verték a jobbágyságot, mit nagyban elősegített a római jog újabb tanulmányozása s a parasztságra fölöttebb kedvezőtlen szellemének terjedése a műveltek, legelől a tudományosan képzett bírák között. A jobbágyszolgálatok és fizetések fokozódtak, a vadászat, a halászat, a faizás joga megnyirbáltatott, a magánosok kezébe jutó ugynevezett kisebb királyi haszonvételek bővebben kiaknáztattak, általában pedig a földesuri követelések korlátlansága lett a fölkelések következménye. A királyi hatalom jogaiban megfogyatkozva, segélyforrásaiban a rendiségre utalva, a baj kuffejét nem orvosolhatta. Nem rendezhette az urbért országos törvénnyel, a mi különben sem vezetett volna célhoz, mert a végrehajtást a rendiség helyi közgei eszközölték, a mint hatástalanok maradtak azok a töméntelen urbérek és szerződéslevelek, melyeket a földesur önkényt adott jobbágyainak, melyek kibocsátásával azonban nem mondott le azon jogáról, hogy szükség esetén többet kívánjon urbéreseitől. A jobbágyság intézménye Európa legtöbb államában fölöttebb elfajult s ellene már hatalmas szellemi küzdelem folyt azon időben, mikor az nálunk is végképen megalakult.

Mint külföldön, nálunk is mérhetetlen jelentőségű eseményné nőtt az egyes néprétegek különválása zárt s nem a foglalkozáson, hanem a születésen nyugvó külön rendekké való alakulása. Első sorban meggyorsította a jogfejlődés ama folyamatát, hogy a szabad, félszabad, rabszolga paraszti rétegek közti különbségek eltűnjenek. A rabszolgaság fenmaradt ugyan, de a rabszolga, ha telket kapott, éppen úgy adózott az államnak, mint a szabad paraszt. Az egykori rabszolgára előnyösen hatott tehát a jobbágyintézmény megalakulása, mert általános

helyzetét sokban javította s a baromi állapotból emberhez il-
 löbb színvonalra emelte. Ellenben az egész parasztság közjogi
 és gazdasági helyzete, mint Európaszerte történt, a XIV. szá-
 zad folyamán egyre rosszabbra fordult. Noha az állam adó-
 terhe az ő vállára nehezedett, megszűnt az állam alattvalója
 lenni s első sorban földesuri alattvalóvá vált. A királyi hata-
 lom nem szívesen mondott le a jobbágyosztály fölötti közvetlen
 uralomról s legalább a szabad költözésre vonatkozó törvények
 megújításával, melyekben nagy humanitarius és socialgazda-
 sági elvek valósultak meg, urbéres szerződések szentesítésével,
 urbéres pörökbe való avatkozással igyekezett a munkásrétegek
 sorsát kedvezőbbé tenni. Csakhogy a helyi végrehajtó közegek
 nem az állam, hanem a rendiség közegei voltak s a rendiség
 egyoldalú gondolkodásának megfelelően, mely kizárólag feu-
 dalis talajból táplálkozott, hajtattak a legnemesebb elveken
 nyugvó törvények is végre. Kedvezőtlenül hatott a köznépre
 az is, hogy elvesztette eddigi vezérét a munkában, utmutatóját,
 tanítómesterét a gazdálkodásban. Az óriásilag meggazdagodott
 egyház, az ország első rendje, különösen a kolostorok, melyeket
 a dus vagyon világi életre és élvezetekre csábított, nem törődtek
 többé azzal a hivatással, melyet századokon át a nemzeti munka
 szervezetében és irányításában teljesítettek. Immár ők is, mint
 a világi urak tisztán a jövedelmezőség szempontjából kezelték
 jószágaikat s minthogy a fényűzés, a társadalmi állásnak meg-
 felelő uri életmód folyton fokozta szükségleteiket, igényeik
 jobbágyaikkal szemben szintén egyre fokozódtak. Ez még in-
 kább kiélezte az ellentéteket az érdekek, sőt az egész gondol-
 kodás, világfelfogás terén, másrészt utját állta annak, hogy a
 földművelés és marhatenyésztés üzemében figyelemreméltó, gyü-
 mölcsöző haladások eszközöltessenek. Mint egész Európában,
 a mezőgazdaság legtöbb ágában nálunk is századokra kiható-
 lag megkezdődött a tespedés kora, mert a kedvezőtlen közjogi
 helyzet mindinkább megbénította a munkásban a haladás ösz-
 tonót, a földesurat meg teljesen igénybe vették közszerelése,
 állami, honvédelmi, társadalmi teendői úgy, hogy mezőgazda-
 sággal nem foglalkozott. Ha voltak is majorsági földjei, melye-
 ket nem osztott jobbágytelkekre, azokon sem maga, hanem
 tisztői gazdálkodtak, kik állásukat a jobbágytság kiaknázására
 használták, miről már Károly király idejében nem egyszer

tesznek említést az oklevelek. Ez időszakból (1339.) tartották fenn emlékeink az első szélesebb körű parasztmozgalom hírét, mely nem úgy, mint a régi időkben, mikor legfőlegb. egyes községek, néha a községi lakosoknak csupán egyes foglalkozási körei lázongtak, immár az egész uradalmakat felölelő urbáriumok divatba jutása s a jobbágyintézmény formális kifejlődése következtében az egész zágrábi püspöki megyére kiterjedtek. A mozgalomra az akkor még mindig nem kizárólag jobbágy-ságra nehezédő tized¹⁾ adott okot, de szerepelt benne az urbéres követelések teljesítése is. A jobbágyintézmény, a munkástömegek jogi és gazdasági összeolvasztása, melybe az összes régi földesuri népek, kézművesek, szakácsok, fa- és vízfordók, udvari szolgák, conditionariusok, cselédek beolvadtak, a solidaritás bizonyos érzetét is mindinkább kifejlesztette a különféle munkáselemekben. Régebben minden faluban más lévén a szokás és szolgálat, az egyik foglalkozás üzője nem sokat bibelődött a másiknak bajaival. De mihelyt a földesuri nép országosan egy réteggé alakult, fölébredt benne az összetartozandóság tudata s kifejlődött a többi uralkodó rendekhez való ellentétek ismerete mellett az egymásra utaltság érzése. Az egyik jobbágy épp úgy érezte a másikon ejtett sérelmet, mintha önmagát érte volna s minthogy ők tették a magyar nép tulnyomó nagy részét, minthogy az ő munkájuk élte az uralkodó rendeket, — mindkettőt nagyon jól tudta földesuri és paraszt egyaránt — kísérleteik helyzetük javítására rendkívül veszélyessé válhattak. Egyelőre azonban e kísérletek még elszigeteltek maradtak s szűkebb körre szorítottak, mert az új intézmény alakulása első idejét élte, másrészt a munkaerő országszerte fölöttébb szükség volt s így a józan esz még mérsékletre ösztönözte a földesurat. Igen előnyösen hatottak a kedvező termések, a belső biztonság helyreállítása, az állam nemzetközi tekintélyének fokozódása s ezzel karöltve a kereskedelem és külső áruforgalom megélénkülése, mihez a valutarendezés s a király általános gazdasági politikája járult. A magyar gazdasági élet a beháboruk okozta pangás és inség után ismét emelkedő irányban kezdett mozogni. Kinálkozott munka, jutal-

¹⁾ A tizedre vonatkozó törvényekről Nagy Benjámin, A magyarországi jobbágy állapota Róbert Károlytól 1514-ig.

mazó kereset az ország minden részében és a ki dolgozni akart, talált foglalkozást bőven s elég könnyen elviselhette a reá nehezedő új állami adó terhét, valamint a jobbágyszervezet végleges kialakulásából folyó változásokat, melyek különben sem nyomban, hanem lassan, emberöltők folyamán érvényesültek teljes merevségükben. Egyelőre a tömegek bizalma a királyi igazságszolgáltatásban s a földesuri józan belátásban még nem ingott meg teljesen s a hol panaszaik voltak, inkább a pör, mint az erőszak útjára léptek s nem ok nélkül, mert vagyoni helyzetük Károly király korában kielégítően alakult. A polgárháborúk félévszázados kora megszűnt, a nép talált keresetet, megtudott élni keze munkájából s erős vállai még nem igen érezték meg a fokozódó terheket, melyekkel a jobbágyságnak intézményileg való végleges kialakulása sújtotta.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MÁSODIK FEJEZET.

Nagy Lajos király kora.

I. Károly király fia, Lajos, kit az utókor méltán a Nagy jelzővel ékesített, kora egész műveltségének birtokában volt s a magyar birodalmat a hatalom és tekintély, a területi kiterjedés addig ismertelen fokára emelte. Visszaszerzé Dalmáziát s végül fejére tette a lengyel koronát úgy, hogy országainak határai a Kelettengertől az Adriáig értek. Hasonló eredmény kísérte belügyi politikáját, mely az anyagi élet további fölvirágoztatására, érdekeinek gondozásával ipar, kereskedés, nemzetközi ki- és beviteli árucsere nagyszerű lendületére vezetett, noha nagy egyénisége egészen a rendiség terméke volt. Hadjárataiban a rendiség hűséges odaadással is támogatta, melyet azzal viszonzott, hogy kérelmére megerősítette, törvényre emelte II. Endre király 1222-iki aranybulláját, mely kibocsátása után sokáig feledésbe merült. Eddigi tudomásunk szerint Nagy Lajos az első magyar király, ki törvényerejét (egy pont kivételével, melynek eltörlése az ősiség régi szokásjogi intézményét nálunk is végleg törvényesítette) visszaállította, melyet azután megtartott a rendiség uralmának egész folyamán. Ezen 1351-iki törvénykönyve, az egyetlen, melyet alkotott, a jobbágyság szempontjából is rendkívüli jelentőségű. Egészben a szabad költözés alapján áll, ámbár ide vonatkozó cikke (a 18. t.-ez.) csak azt mondja, hogy azon a czimen, mintha régebben valami büntettet követtek volna el, melyért még nem lakoltak, a jobbágyokat, sem személyükben, sem vagyónukban akadályoztatni, letiltani és letartóztatni nem szabad, ellenben a valóban büntettes, saját urai előtt kapjon ítéletet s megfelelő igazságot. Másrészt megtiltja, hogy a jobbágy urának önkényt kiadott engedélye nélkül elköltözhessék s az ilyen költözést erőszakosnak minősíti. Lajos király érvényben

hagyta az atyjától rámaradt kapuadót, a kamara hasznát, de szabatosabban megállapította az adókötelesekre s itt már egész telekről (integro fundo) emlékezik meg, mi azt jelzi, hogy a telek feldarabolása már nagyban divott, mit egyébiránt az oklevelek is bizonyítanak. A törvény szerint egész telek után 18 dénárnál (3 garas) többet semmiféle ezimen szedni nem szabad. Sokkal fontosabb azonban a törvénykönyv 6. cikke, mely a jobbágyságot azelőtt nálunk teljesen ismeretlen földesuri adóval terheli meg, melyet nem pénzben, hanem terményben, az összes termények és a bor kilenczed részében (nona pars) kellett fizetni úgy, hogy immár a jobbágy évi termésének két tizedrészét adta másoknak s csak nyolcz-tizedrésze maradt kizárólag az övé, melyből magát és családját eltartotta s másféle állami, egyházi s földesuri kötelességeit teljesítette. Fizette pedig a kilenczedet, bármely néven nevezendő szabad községben, valamint az udvarnoki és királynéi községekben élő minden szántóvető és szőlőmivelő jobbágy (kivéve a fallal kerített városokat) akár egyházi, akár világi, akár zászlosur, akár köznemes birtokán élt. Az egyházi birtokos előbb a tizedet, azután a kilenczedet, a világi birtokos csak a kilenczedet vette meg jobbágyán, kire tehát újabb nagyon súlyos teher hárult, mely alól mentességet sem nyerhetett, míg például a kamaranyereség alól a király egyes földesuraknak, illetve jobbágyainak adott mentességet.¹⁾ Ez a kilenczed addig nálunk teljesen ismeretlen volt, sőt nyugoti országokban szintén csak kivételesen fordult elő s ott is egyedül az egyház szedte a rendes tized mellett. A frank birodalomban ugyanis már Pipin óta, minthogy a világiak sok jószágot ragadtak el a papságtól, ez kárpoztólásul jogot nyert, hogy a rendes tized mellett egy másodikat, a kilenczedet szedhesse. Hozzánk, sőt a szomszéd államokba a kilenczed (nona) nem jutott el s hogy Nagy Lajos honnan vette, miért honosította meg, az gazdaságtörténetünk legfontosabb pontjai közé tartozik. A törvény szerint azt akarta, „hogy ez által méltóságunk gyarapodjék s maguk a honlakosok nekünk annál szivesebben szolgálhassanak“, vagyis a földesur bevételeit akarta fokozni, miből természetszerűen következnek, hogy

¹⁾ Maga Károly király már 1342-ben fölmentette a margitszigeti apácák összes jószágain élő jobbágyait az adó alól. *Thallóczy Lajos, A kamara haszna* 154.

a földesur két kézzel kapott az új és gazdag jövedelmi forráson. De nem így történt a dolog s a földesur ellenkezőleg nem szívesen vette a királyi adományt. A törvény ugyanis megállapítva az új jobbágyterhet és behajtása módját így folytatja: „és a kik a mondottak beszédése tekintetében másként járnak el, az olyanok ellenszegülnek és a jelen rendeletünket megszegőknek birtokain a termény és a bor ama kilenczed részét minden lejjebb szállítás és leengedés nélkül mi magunk fogjuk saját használatunkra behajtani“. A király tudta tehát, hogy az új jövedelem alig lesz a földesur inyére s büntetéssel kényszerítette behajtására, a mint csakugyan a váradi káptalan még 1374-ben is abban reménykedett, hogy a kilenczed el fog töröltetni. Nem lehetett tehát hadi adó, mely a nemességnek katonai terhei könnyebb viselése czéljából adatott, különben az érdekeltek örömmel fogadták volna. De nem lehetett hadi segély azért sem, mert a nemességnek csak igen kis része, éppen a legvagyonosabb kapta; csak ennek voltak jobbágyságai, telkes gazdái (nobiles, portas habentes), míg a katonaság tulajdonképeni tömege, az egytelkes nemesség nem lévén urbérese, nem jutott kilenczedhez. Valami más jobbágyterhet megváltása fejében nyerhette tehát a jobbágybirtokos nemesség a kilenczedszedés jogát s talán ekkor szabadult föl a telken gazdálkodó rabszolgaság, mert az adózók sorából s általában a letelepített jobbágy-ság köréből immár a rabszolga eltűnik s csak a cselédfélék vagy az eladásra rendelték sorában említették. De bármi okból hozta be az új terhet Lajos király, intézkedésének messzemenő gazdasági és jogi következményei voltak. A tizedhez immár egy második olyan terményadó járult, mely a nyers hozadékokra volt kivetve s melyek mindegyike legalább idők multával akadályozta a belterjesebb termelést, mert a szorgalmat sujtották. Minél többet dolgozott ugyanis a jobbágy, minél több fáradságot és értelmet fordított telke megművelésére, annál több hasznot szedett rajta földesura. A XIV. században a baj még nem ölthetett nagyobb arányokat, mert nincs nyoma, hogy a jobbágy-ság lázongott volna az új adó ellen. De minthogy tized és kilenczed 1848-ig fenmaradt, a gazdasági fejlődés bizonyos fokán azok közé a kerékkötők közé tartozott, melyek a nemzeti munka gépezetének teljes erejü működését érezhetően hátráltatták. Jogi tekintetben azonban hatásai nyomban érvényesül-

tek. A tized még az időben nem volt kizárólag jobbágyteher, ellenben a kilenczed az volt s immár a kapuadó mellett még jobban összeforrasztotta, egy intézménynyé tömörítette a munkásosztály különböző rétegeit. A ki kamara hasznát és kilenczedet fizetett, az a jobbágyság kötelékébe tartozott.

Az új és súlyos teher azonban egyelőre nem befolyásolta az ország gazdasági életét, melyben az egykoru okirat-anyag adatai szerint immár teljes kifejlődésre jutott jobbágy-intézmény a régi keretekben folytatta működését. A rabszolgaság végleges eltünése s a rabszolgáknak, habár a röghöz kötöttség nem szűnt meg teljesen, a telkes gazdatömegbe olvadása az illetőket kétségkívül az eddigihez képest fölöttébb előnyös helyzetbe juttatta, a mi meg nagyban fokozta munkakedvét és munkaképességét. Ehhez járult, hogy az országot évtizedeken át nem dulta külelenség vagy belső párttusa, az anyagi élet, a nemzetközi forgalom a király különös védelme következtében meg újabb lendületet vett. Másrészt az emberi munkerőt különösen értékesé tette egy gyászos körülmény, a középkor egyik legnagyobb csapása, az éveken át Európaszerte dühöngő mirigy- és tüdőpestis-járvány, az ugynevezett fekete halál. 1346-ban hurczolták be Kelet-Ázsiából a járványt, melyet a középkori nyomor és piszok Európában is gyorsan elterjesztett. 1348-ban már ellepte a déli és nyugati államokat és tömegesen vitte sirba az embereket. Időnkint enyhült ugyan, de eltartott 1360-ig s átterjedt az állatokra is. Az emberhalált rettenetes marhavész kísérte, mely nemcsak a ló-, szarvasmarha-, sertés- és juhállományt tizedelte meg, hanem kutyát, macskát, egeret, patkányt is tömegesen irtott. Elárasztotta Európa minden tájékát s akkor földrészünknek valami százmillióra becsült népességéből egy negyedrészt, 25 milliót vitt sirba. A rettenetes vész keletről, délről és nyugatról jutott el hozzánk s nem kevésbé rombolóan hatott, mint másutt. A népszám és a nemzeti vagyon apasztásával a járványnak nem csupán gazdasági következményei voltak. Az emberek, kik védetlenül, tehetetlenül álltak szemben a csapással, isten büntetését látták s kétségbeesésükben lázongani kezdtek a hatóságok, a hatalmasok, a gazdagok ellen, kiket azzal vádoltak, hogy kiforgatták az isteni világrendet, megrontották a szegény ember sorsát s isten most azért küldte e csapást a világra, hogy meg-

büntesse visszaéléseiket. Az ilyen szociálpolitikai ábrándokat élesztették a középkorban nagyon elterjedt s sokféle alakban jelentkező jóslások, látományok, melyek írásba foglalva, terjedtek a műveltek közt s lehatoltak a tömegek mélyébe. 1358-ban Franciaországban hatalmas parasztfordalom támadt, melyet vezéréről Jacquesról, (Jakab) jacquerienek neveztek. 1360 után a vész lassankint magától megszűnt s a régi állami és társadalmi rend visszaállt ugyan, de a sok esztendei izgalom és romlás erkölcsi és gazdasági tekintetben egyaránt éreztette gyászos hatásait. A középkori büszke államegyház épülete kisebb-nagyobb mértékben repedezni kezdett s irodalomban, művészetben, az emberi gondolkodásban új eszmék merültek föl, melyek a történeti fejlődés későbbi folyamán új utakra terelték az emberiséget. Gazdasági tekintetben azonban a következmények nyomban mutatkoztak. A munkaerő mindenütt roppantul megapadt, néhol egész vidékek, virágzó városok, mértföldnyi uradalmak maradtak lakatlanul s ez a munkaszervezet gyökeres újjáalakítását tette szükségessé. A hol a régi uralkodó hatalmak, az egyház s a rendiség kezében levő állam megtartották tulsúlyukat, mint Franciaországban egyszerűen visszaállították a jobbágyság intézményét s még inkább fokozták az urbéres terheket. Ellenben Angliában a jobbágyság az ország több vidékén teljesen megszűnt s a munkásnép szabad bérlő vagy bér munkás lett. A földesuraknak nem tetszett ez a fordulat s erőszakosan vissza akarták a régi állapotot állítani. Ebből sokféle összeütközés, 1381-ben meg országos parasztfölkelés támadt, melyben a papság egy része is lelkesen részt vett. A felkelők harci dala ez volt:

When Adam delved and Eva span
Who was then te gentleman?

Mikor Ádám szántott és Éva szőtt, hol volt akkor a nemes ur? Ennek, mint általában az összes parasztfölkeléseknek, egy előkelő német író szerint „tulajdonképeni eszményi betétje, vivő és hajtó ereje a szabadság és egyenlőség“ volt, de a kereszténység talajából fakadt, mely az emberiséget egy emberpártól származónak mondja s mely elméletben maga elismerte, hogy mind ez az emberpár, akképen összes leszármazói is szabadok s egy részük csak a történelmi fejlődés folyamán fosztatott meg istenadta szabadságától.

II. Richárd király nem birta a parasztokat fegyverrel le-
 verni, hanem egységre lépett velük s királyi oklevélben bizto-
 sitotta szabadságukat, valamint a földesur vadászati és halá-
 szati jogának eltörlését. De alig hogy a lázadók visszatértek
 békés foglalkozásukhoz, a király megszegte az egységet s mi-
 dőn adott szavára emlékeztették, nagy haderejében bizva, da-
 czosan felelt: szolgák voltatok, azok is maradtok. Ugy bánok
 majd veletek, hogy rabságtok intő például szolgáljon ivadéka-
 toknak! Csakhogy utóbb meggondolta a dolgot s a győztes ne-
 messég is belátta, hogy a jobbágyságot visszaállítani nem le-
 het. Angliában a XIV. század végén a jobbágyság intézménye
 nagyban és egészben megszűnt s a helyére lépő új, czélszerűbb
 munkaszervezet hozzájárult az angol állam és nemzet későbbi
 világhatalmának megalapításához.

A magyar nemzet munkaszervezetében szintén mély nyo-
 mokat hagyott a fekete halál rombolása, ámbár gyökeres vál-
 tozásokat nem idézett elő benne. Nem vezetett sem a munkásnép
 további elnyomására, mint Franciaországban, sem teljes fel-
 szabadtására, mint Angliában. De itt is szertelenül megtize-
 delte a munkaerőt, itt is virágzó községeket, messze tájakat
 néptelenített el s újra a népesség szaporítását tette a nemzeti
 politika egyik főfeladatává, melyben király és földesur érdekei
 összetalálkoztak. Ennek természetes következménye volt a sza-
 bad költözés jogának fenntartása s számos adat bizonyítja,
 hogy Lajos éberen őrködött a költözés jogának sértetlenségén.
 1362. körül Miklós jászói prépost kérelmére, ki Novaj és
 Nyista pusztá falvakat be akarta telepíteni, rendeletet adott ki,
 mely figyelmezteti az összes földesurakat, hogy szabad költö-
 zésü jobbágyaikat, kik lefizették a földbért és adósságaikat, ha
 esetleg el akarnak költözni, ebben ne akadályozzák.¹⁾ Árva
 felső vidékét Lajos telepítette be s vagy 500 kilométernyi föl-
 dön számos községet alapított lengyel lakosokkal. A soltészek
 és kenézek általi telepítés főleg a felvidéken, oroszok és oláhok
 közt ismét nagy arányokat öltött²⁾ s közvetítésüket Lajos ki-
 rály is igénybe vette.

1358-ban a Loppena vize melletti erdő benépesítése cél-

1) Az oklevéltöredék Századok 1905: 126.

2) A soltészek 1364. utáni működéséről *Lehoczky* Tivadar közleménye,
 Tört. Tár 1890.

jából közlirré tette, hogy a ki az erdőben saját erejéből irtványt létesít és házat épít, 20 évig minden állami adózástól és a kamara hasznától fölmentetik, másrészt ugyanazon jogokat és kiváltságokat nyeri, melyeket Korpona városa élvez. Mint-hogy az irtást Petrik pridlyai bíró megkezdte, sőt megigérte, hogy egész falura való népet gyűjt, a király neki és örökösein-nek adta a soltészésget egy egész és szabad curiával, egy malommal és mézárszékkal, még pedig német jog szerint (teutonicali jure), hogy utána semmiféle censust ne fizessen.¹⁾

Később (1382.) a Hrussó várához tartozó Sewald vagy Lewes falut szintén soltész segélyével népesítette be. A telepítők 16 évi teljes adómentességet nyertek, mely idő leteltével minden egész telek félgira bért fizetett két részletben. Ez a telepítés, ugy látszik, vagy nehézséggel járt, mert a király nemcsak minden hatodik telket adta a soltésznek, hanem övé volt a befolyó bér egy harmadrésze is. Ő volt a falu bírása (gyilkossági, gyujtogatási s nagyobb lopási eseteken kívül) s örökös állását ő is, mint minden más soltész eladhatta.²⁾

A kedvező feltételek, melyeket a telepesek nyertek, világosan jelzik a munkaerő értékes voltát, mit király és magánföldesur egyaránt elismert. A jobbágy jogait és kötelességeit a lehető legpontosabban megállapították, írásba foglalták s az ez időbeli ismert urbariumok száma már arányilag igen nagy. Némelyik közvetlenül a királytól vagy erre fölhatalmazott uradalmi főtisztjától, a legtöbb természetesen egyházi és világi földesuraktól származik s némelyik egyenesen kiemeli, hogy a jobbágyok érdekeinek biztosítására készült. Így például Kont Miklós nádor 1358-iki, alább még idézendő s testverével közösen lendvai uradalmok számára kibocsátott urbariuma világosan megmondja, hogy azért készült, hogy az uradalom népe szaporodjék s hogy e jószágukat a nagy munkáslakosság diszével lássák el.

A királyi urbariumok mintájául szolgálhat az, melyet Lajos 1355-ben a németujvári uradalom jobbágyai részére kiadott s mely következőleg állapította meg kötelezettségeiket: Minden egész telek évenként 10 drt fizet, ajándék czimén hus-

¹⁾ Az oklevél *Wenzel*, Mezőgazd. Tört. 278.

²⁾ Az oklevél Orsz. Lev. Dh. 12.480. *Tagányi* Károly ur szivességéből.

vétkor 2 dénárt és 12 tojást, pünkösdkor 4 dénár értékű 2 sajtot és 2 dénárt ad. Minden telek szénagyűjtésre egy napi munkára 2 embert küld s a szénát a község fuvarán viszi be a várba. Tavasszal, nyáron, ősszel minden telek 1 ekét küld egy napi szántásra és vetésre, melyhez az uradalom adja a magot, aratáskor 2 aratót s a termést maga szállítja a várba. Hegybér fejében minden egész szőlő két vödör bort, egy véka zabot s 4 dénárt ad.¹⁾

Nagyon számos az egyházi földesurak részéről e korban kiadott urbarium is. A pannonhalmi apát szaporitani óhajtvá Szentlászló, Keresztur s a szomszéd községek és a Zsiliczköz népességét, a jobbágyok jogait és terhét így állapította meg: A ki örökös nélkül hal el, annak hagyatékából a földesur csak 60 dénárt vonhat le magának; minden telek Szent Györgykor 40, Szent Mihálykor szintén 40 drt fizet évi urbér s egy köből gabonát az aratási munka megváltása fejében; nadfelkelés esetén egy szekér eleséget (szabatosabban duas pervas 6 pensas valentes) s 4 pénzt érő hizott disznót s más apróságokat adnak. Termésöket, boraikat, ha a tizedet megadták, teljes szabadon értékesíthetik. Szabad a költözés is, mihelyt az illető a 12 dénár földbért lefizeti. Szabadon választják a földesur jóváhagyása mellett a plébánost. Ha az apát a Zsiliczközben megjelenik, a jobbágyok vendégszeretően látják el a szükségeseikkel. A kiváltság a birságokat is megszabja, melyeket a jobbágy büntény esetén fizetni fog. Igen érdekes a váradi káptalan 1374-iki chartularima²⁾ azért, mert az urbérjövedelmek sorában a jobbágyok semmiféle munkájáról vagy terménybeli szolgálatáról nem szól a tized kivételével, mely gabona, liba, bárány, malacz és méhkasok után fizettetett. Robotról csak annyiban történik említés, hogy a tizedgabonát a jobbágyság hordta be s minden ígás gazda évenként egy szekér szénát szállított. Máskülönbén a jobbágy akár Várad városában, akár a falvakban élt, csupán pénzt fizetett a káptalannak és pedig egy egész telkes gazda Szent Györgykor 14, Szent Mihálykor kivétel nélkül mindenki, a kinek háza volt 4, végül meg ajándékol 2 garast. Egyebet

¹⁾ Az oklevél *Wenzel*, Mezőgazd. Tört. 290.

²⁾ Az oklevél *Pann. Mon.* II. 528—9.

³⁾ Kiadta *Bunyitay* Vinceze.

semmit, mert a káptalannak nem volt szüksége munkára, nem lévén még majorsági földje. A káptalani népek közt már nagyban szerepelnek az oláhok, kik ekkor kedvezőbb helyzetben voltak, mint a magyar, vagyis az akkori műszo szerint a keresztény jobbágyok. Nem fizettek tizedet és keresztény-pénzt, hanem csak ötvenedet s Kisasszony napján minden ház egy juhot. Később a báránytized, melyet Kisasszonynapkor s a sertéstized, melyet karácsonykor szedtek, rájuk is kiterjesztették. Az egész oláhság a földesuri jogok elismeréseül újévkor egy lovat, a kenézek meg kiváltságaik fejében évenként a bárány- és sertéstizeden kívül fél szőnyeget, egy nyeregpokróczot és sajtot adtak.

A világi nagybirtokosok urbariumai közül különös figyelmet érdemel az, melyet, mint fentebb említettük, Kont Miklósⁿ nádor és testvére, Lökös 1358-ban a lendvai uradalom számára kiadott s mely a terheket következőleg állapítja meg: Minden egész telek évenként 5 pénzt fizet dénárban, Boldogasszony fogantatásakor 1 akó búzát, 1 akó rozsot, 1 akó zabot, 1 csirkét, 2 kenyeret, a kulcsárnak meg 1 dénárt. Karácsonykor további 1 akó zabot, 2 kenyeret, 1 csirkét, 1 dénár kulcsárpénzt, egy szekér szénát és egy szekér fát szállít a várba. Sertéstizedben minden tiz egész telek Szent Mártonkor 3 pénzt dénárban, a földesuri szőlők művelésére meg minden telek 5 ert fizet. Az egész bortermelés tizede a földesurat illeti s azt a jobbágyok Lendva városába tartoznak beszállítani. A földesuri tisztnek minden telek egy akó zabot, 1 mérő búzát, 1—1 csirkét és kenyeret, a falusi birónak évenként négyszer 1 kappant és 2 kalácsot, a helybeli templom avató napján a földesurnak 1 csirkét és 2 kalácsot ad. Minden egyéb, bármi czimü fizetés alól a jobbágyok mentesek. A ki el akar költözni, szabadon teheti, ha megszerzi az engedélyt s lefizeti a szokott 12 dr földbért és 2 kalácsot, 1 csirkét és 1 akó zabot ad, ha ugyan nincs hitelező, a ki távozása ellen kifogást emel vagy más törvényes ok fönn nem forog. Mihelyt azonban megkapta az engedélyt, szabadon távozhat, mindenét elviheti, a saját munkája alkotta épületeket, kerteket s más effélét, mely a telekkel áll kapcsolatban, tetszése szerint értékesítheti vagy magának továbbra is megtarthatja.

Mindez urbariumokban közös jellemző vonásként lép elő-

térbe a földesur azon törekvése, hogy a természetben és munkában való szolgáltatokat pénzbeli fizetéssé változtassa át, a mit a jobbágy is szívesen vett. Erzsébet királyné, 1377-ben Hontmegyei, ujfalusi jobbágyainak összes szolgálatait pénzfizetéssé változtatta át (1 telek 100 drt = 1 frtot fizetett, s semmi egyéb-
bel nem tartozott). Ide vonatkozó oklevelében ¹⁾ ez intézkedését azzal indokolja, hogy vele jobbágyainak terhét enyhíteni igyekszik. A pénzfizetés szaporodása a közgazdasági viszonyokban való gyökeres változást, a nyersterménygazdálkodásnak fokozatos háttérbe szorulását s a pénzgazdálkodás térfoglalását jelzi, mit a jó valuta s a belső áruforgalom, valamint az élénk nemzetközi kereskedés idézett elő. Magyarország még ekkor sem földműves, hanem állattenyésztő ország volt. A szemtermelés egyes vidékek kivételével még mindig szűk körben mozgott s a paraszt csak annyi gabonát termelt, a mennyire magának szüksége volt, mert a szállítás nehézségei miatt eladásra alig számíthatott s hazánk ez időben nem szerepel Európában gabonaellátó éléstárai sorában.

Ellenben a bor már értékes kiviteli cikk volt s sok pénzt hozott az országba, miért is a földesurak igen messzemenő kedvezménynyel igyekeztek a szőlőmivelést előmozdítani. Így az Eörsy-család a Szemercesmál nevű hegyet Zalában a Borlyuk nevű halomig szőlőmivelésre adta ki (1350.) oly feltétellel, ²⁾ hogy minden új ültetvény 8 évig teljesen mentes a földesuri tehertől. Lejárván ez a szabadságidő, minden szőlőmivelő 1—1 hold után 5 köböl bort fizet hegybér fejében, szüretkor meg 1 kappant s 2 czipót s egy mérő zabot ad a divó mérték szerint. Különösen a Dunántul, a nyugati határok mentén számos királyi város területén s a Szerémségben öltött igen nagy arányokat a szőlőmivelés s a bor sokkal jelentékenyebb szerepet vitt a kivitelben a gabonánál. De mindkettőnél jövedelmesebb volt az állattenyésztés, mely az ország minden részében fontos kereseti ágát tette a lakosságnak s sok pénzt hozott be külföldről. Ló, szarvasmarha, juh és kecske, sertés nagyban és kicsinyben mindenütt tenyésztett s a vagyonság egyik főtényezője lett. Általában el volt terjedve minden

¹⁾ *Kubinyi* Ferencz, Hontvármegye oklevéltára I. 279.

²⁾ *Nagy* Imre, Zalai oklevéltár I. 490.

faluban, de a helyi viszonyok szerint az egyiket itt, a másikat amott üzték nagyobb mértékben és eredménnyel. Disznaja például minden módosabb jobbágnak volt, de a tenyésztés főleg a makkos erdőben öltött nagy arányokat. Általában az élő marha s a marhatenyésztés nyers vagy félig feldolgozott termékei, bőr, gyapju, viasz, méz adta a legtöbb pénzt a munkásembernek s az egykoru emlékek arról tanuskodnak, hogy a nyerstermelés minden ágának egyaránt kedveztek a viszonyok, s a nemzeti vagyonosság Nagy Lajos korában is gyarapodott. Így tehát a munkaszervezet alapját tevő jobbágyintézmény végleges kialakulásának első félszázadában megfelelt az ország gazdasági szükségleteinek. Bizonyítja ezt ama tény, hogy körülbelül befejezésre juttatta a telepítés nagy nemzeti művét, mely ez időben a mai államterületnek már minden részét bevonta a szervezett államélet és polgárosodás keretébe.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HARMADIK FEJEZET.

Az első nagy parasztfölkelés kora.

Nagy Lajos halála után leánya és trónjának örököse, Mária királynő alatt ismét véres polgárháborúk támadtak, melyek eltartottak a királynő férje s 1387. óta koronás király, Zsigmond uralkodása idején is jó két évtizeden át. Veszedelmeket fokozta a Balkánon elhatalmaskodó törökség s a megtörésére tett komoly kísérletek meddősége. Mikor végre legyőzte belső ellenségeit, Zsigmond megszerzvé a német királyi és római császári trónt s ezzel magyar birodalma, mely mindig hatalmának kutfeje, gondoskodásának főtárgya maradt, teljesen bele sodortatott Nyugat-Európa politikai és egyházi bonyodalmaiba, melyekben királyának, mint a kereszténység első világi méltósága viselőjének vezető szerepe jutott. Megnyerő, elbűvölő tulajdonságokban gazdag egyéniségéhez vonzódtak mindazok, kik a türehetetlenül elfajult egyházi és társadalmi viszonyok megjavításában érdekelve voltak s a szegények és elnyomottak messze földön, számos országban tőle várták üdvöket, szánalmas sorsuk enyhítését. Különösen a nagy német birodalom agyonkinzott munkás tömegeiben élt az egész középkoron át a hit, hogy eljövend egykor egy hatalmas császár, ki Frigyes nevet fog viselni s ki államot és egyházat gyökeresen reformálni fog, a szegény embert meg felszabadítja az uralkodó rétegek kizsákmányoló önkénye alól.

Ez irodalmilag is hirdetett s nagyon elterjedt socialpolitikai várakozásokkal lépett a német nemzet a XV. századba s midőn Zsigmond magyar király egyszersmind német király és római császár lett, sőt komolyan, a legnagyobb buzgalommal megindította az egyházi reform valóítását, egyéniségéhez fűzték a mesebeli reformcsászárról keringő mondákat és jóslatokat. Azt híresztelték, hogy Zsigmondnak már 1403., Mária

menybemenetele napja hajnalán Pozsonyban látománya volt, mely feltárta előtte a jövőt és jövődöbéli hivatását az egyház, az állam s a társadalom reformálása terén s hogy koronázás-kor a pápa a Frigyes nevet adta neki. A monda a reform-császárt nevezte így s a mondában Zsigmond meg halála után is mint nagy ujitó szerepel, kivel az irodalom szintén sokat foglalkozott az egész XV. századon át.¹⁾ Nem e munka keretébe tartozik a kérdés megvilágítása, mennyiben teljesítette Zsigmond a német nép e várakozásait. De bizonyos, hogy ő alkotta meg az egyházi reform alapfeltételét, midőn olyan korban, melyben a kath. egyháznak egyszerre három pápája volt s a sok százados szervezet alkatelemeire készült szétbomlani, visszaállította egységét s ezzel megteremté a lehetőséget, hogy az egyház maga reformálja magát, mely reform alatt a korszellem kívánta összes javításokat és socialis ujitásokat értették. Mindezek iránt Zsigmond élénk érzékkel viseltetett s a tömegek nem ok nélkül fűttek egyéniségéhez várakozásaikat, nem ok nélkül látták benne a monda ígérte reformcsászárt. Ismerte a kor minden baját, elfogulatlan lelke, éles ítélete föltárta előtte ama titkos rugókat, melyekből az egyház és az állam hatalmasainak önző törekvései fakadnak. Higgadtan ítélte meg a vallásos és felekezeti küzdelmeket, ismerte a munka államfenntartó értékét s ennek megfelelően szerető gondoskodásban részesítette a rendiség által már türhetlenül kiaknázott munkásrétegeket. Különösen szerette a városi polgárságot, melyet nálunk ő illesztett be az uralkodó rendiség keretébe, midőn a király városait meghívta az országgyűlésre s ezzel azokat is végleg az uralkodó, a kiváltságos nemesség alkatelemévé tetté. De az alkotmány sánczain kívül hagyott jobbagyságnak is jóakarója, gondviselője maradt mindvégig. Ő már nyíltan vallotta, hogy „minden ember egy szülőpártól származván, egyenlő és szabad s a szolgaság nem a természet, hanem az emberek által keletkezett“ (1397. aug. 4-iki oklevele). Ugyane rendeletben ujra biztosította a jobbagyok szabad költözését, mely a belmozgalmakban ismét nagyon bizonytalanná vált. A kinek épen érdekében állt, az egyszerüen semmibe sem vette, mert az idők folyamán a földesur hatalmi eszközei még inkább megszapo-

¹⁾ Böhm, Fr. Reisers Reformation des K. Sigmund. Leipzig 1876.

rodtak, birói és rendőrközigazgatási hatásköre egyre bővült még a vármegye rovására is.

A vármegye elismerte ugyan a földesurnak telkes jobbágyai feletti joghatóságát, de a telek nélküli népeket a saját ítélőszéke alá tartozóknak tekintette. Ebből összeütközések támadtak s egy adott esetben Mária királynő 1391. kimondotta, hogy a területén élő birtoktalanok épen ugy a földesur széke elé tartoznak, mint a telkes jobbágyok.¹⁾ Zsigmond maga is így határozott s 1397. okt. 26-iki oklevelében²⁾ azt mondja: „Országunk régi szokása és törvénye szerint minden nemes és birtokos embernek ítélkezni joga van a maga jobbágyain és birtoktalan szolgálain összes falvaiban telkes jobbágyai módjára — összes pereikben — kivéve a főben járó büntényeket (manifestis furtu, latrocinio, homicidio et caeteris publicis causis criminalibus)“. De még e főben járó pörök elbírálását is gyakran adományozta egyeseknek, főleg nagybirtokosoknak, kik ezzel szabad ispánságot, pallosjogot szereztek, mely szerint a vármegye beleszólása nélkül a magok jogkörében láthattak törvényt a főben járó gonosztettek elkövetői, ugymint tolvajok, rablók, gyujtogatók, büvölők, hamis pénzverők vagy peesétkoholók, gyilkosok felett, kiket érdemök szerint akasztófára, fejevételekre, tüzhalálra, kerékbetörésre ítéltettek s az ítéletet végre is hajthatták. Mindezt a roppant és felelősséges vérhatalmat az igazságszolgáltatás gyorsítása s a közbátorság érdekében ruházta a király az egyes földesurakra, mert a zavaros időkben fölöttébb elszaporodott a gonosztevők száma s noha Zsigmond az igazság kiszolgáltatását javítani, rendezőbbé tenni igyekezett, a rendes bíróságok, a vármegyei törvényszékek nem győzték a reájok háruló rengeteg feladatokat megoldani.

Ez a pallosjog azonban olyan hatalmat adott a földesurnak, melylyel kénye-kedve szerint meghiusithatta, kijátszhatta a szabad költözés jogát. Meg is tette a legkülönbözőbb ürügyek alatt. Néha egyszerűen ráfogta a jobbágyra, hogy valami régibb büntényeért még meg nem lakolt s addig el nem bocsátotta, míg a büntetést le nem ülte. Máskor a legkülönbözőbb

¹⁾ Pam. Tört. II. 582.

²⁾ A gróf Zichy-család oklevéltára V. 47.

vétségekkel vádolta s el is ítélte, vagy birságokkal sujtotta s nem bocsátotta el mindaddig, míg a birságpénzt le nem fizette. Az ilyen fogásokkal a földesur rendesen elérte célját, magához lánczolta jobbágyát, ki nem gyakorolta szabad költözési jogát, mert addig, míg telkén maradt, a földesur nem vette meg rajta a birságot, nem fenytette s mind azzal csak olyankor állt elő, mikor a jobbágy újra költözési szándékokat kezdett táplálni. Akkor azután azt követelte tőle, hogy a különféle büntetéseket egyszerre ülje le, a sok birságot, melyek egész vagyonát meghaladták, egyszerre fizesse ki. Zsigmond király, ki mindig elismerte a szabad költözési jogát, 1405-ben két országgyűlést is tartott s mindegyiken külön törvényt hozott, melyek nem csak fentartják a szabad költözést, hanem a gyakorlását gátló visszaéléseket is kizárni igyekeznek. Az első országgyűlés végzeményének 6. cikke kimondja, hogy a királyi jószágokon élő jobbágyok s általában a szabad sorsu emberek az egyházi és világi nemesek jószágaira, viszont meg ezek jobbágyai a királyi jószágokra vagy egyháziakról világiakra mindenkor teljesen szabadon és biztonságban átköltözköhetnek, hogy ott megtelepedjenek. Ha a földesur a jobbágyon az olyan birságot, melyben ujabban elmarasztaltott, egy hónap alatt be nem hajtotta, a költözőt tovább vissza nem tarthatja, hanem az károsodás nélkül elmehet s ott telepedhet meg, a hol akar. A Dráván tuli jobbágyosság azonban nem kapta meg e jogot, hanem ott a régi szokások maradtak érvényben. A második országgyűlés 14. cikke megerősíti e törvényt, sőt újabb biztosítékkal látja el a 15. és 16. cikkben. Amaz kimondja, hogy földbért, birságpénzt s más illetéket, melyet a földesur a jobbágytól követel, egy hónap folyamán be kell hajtani s ha nem történt, az egy hónapra következő két hét leteltével ezen a czímen a jobbágyot a költözésben többé gátolni nem lehet. A 16. cikk pedig elrendeli, hogy ha a földesur valami vádat nem emelt vagy követelést nem támasztott jobbágya ellen, míg szabadságát meg nem kapta, azután ilyen váddal nem terhelheti, hanem el kell őt bocsátani. Ha nem tenné, a király utasítja a vármegyei tisztviselőket, hogy „a reájok ruházott feltétlen királyi hatalom segítségével“ a törvénynek mindenkivel szemben, büntetéssel és birsággal érvényt szerezzenek. E cikk azért nevezetes, mert az első, mely a költözési szabadságának

megsértőjét büntetéssel fenyegeti s megbizza a vármegyét, hogy a szabad költözés jogának gyakorlását ellenőrizze. A vármegye föltétlenül nemesi testület volt ugyan s közegeit maga, helyesebben épen a jobbágyos nemesség választotta, de feje, a főispán a király közege volt, ki helyettesét, az alispánt maga nevezte ki úgy, hogy ez a két főtisztviselő képviselte a törvényt, a közérdeket. Csakhogy ők is a rendiség eszmekörében éltek s aligha gyakorolták a szegénység javára az új törvényben reájok rótt kötelességet, mert minduntalan a királynak kellett közbelépnie a szabad költözés védelmére. Midőn 1412-ben a szebelébiek kérelmére megtiltotta, hogy más is ítélkezzék rólok, mint földesurok s saját esküdt biráik s adósságaik miatt más le ne tartóztathassa őket, egyszersmind biztosítja számukra a törvény feltételei mellett a szabad költözést, mely, mint mondja, minden jobbágyot megillet.¹⁾ Mikor a Károlyiak szatmármegyei jószágaitak be akarták telepíteni, de eben más földesurak gátolták őket, Zsigmond 1418. jun. 25. Strassburgból szigoruan utasította az összes állami és földesuri hatóságokat, hogy a jobbágyokat, kik lefizetvén a földbért s más tartozásokat, engedélyt szereztek a költözésre, elboecássák a Károlyiak szatmármegyei jószágaira s ne merjék ezek törvényes jogait esorbitani, megakadályozva a szabad költözést. Egyszersmind utasította a főispánokat, alispánokat, szolgabirákat, hogy teljes szigorral alkalmazzák a törvény erre vonatkozó natározatait.²⁾ Másrészt azonban a földesur érdekeit sem áldozta fel s szigoruan tiltotta a jobbágy erőszakos áttelepítését, valamint a jobbágyok engedély nélküli elköltözését, megszökését. A macsói bán alá rendelt vármegyékben a király a honvédelmi szükségletekre az egyházi földesurak jobbágyait valami adóval rötta meg s ezt az alkalmat a világi urak arra használták, hogy az elégedetlen jobbágyokat saját jószágaikra csábitsák, néhol erőszakosan áttelepítsék. Ezt a macsói bán (1433.) a leghatározottabban megtiltotta s a tilalmat az érdekelt vármegyék hatóságainak is tudtul adta.³⁾ Hogy egész uralkodása folyamán sér tetlenül fenmaradt a szabad költözés s szoros kapcsolatban

¹⁾ Az oklevél Gazdaságtört. Szemle 1904: 350.

²⁾ Rendelete Károlyi-oklevéltár II. 39—40.

³⁾ Sztáray-oklev. II. 301.

maradt az erőszakos áttelepítés tilalmával, jelzi Zsigmond 1435-iki második törvénykönyvének 7. cikke. Ebből kitűnik, hogy a vármegye csak olyan gyűléseken, melyeket a nádor vagy más kirendelt királyi főhivatalnok vezetése alatt tartott, vehetett ki a nemességre birságot, kivéve nyolcz olyan esetet, melyet a törvény külön-külön felsorol. Ezen esetek legelseje szerint a földesur, ha törvényes kötelezettségeinek megfelelő jobbágyát a költözésben gátolja, bármikor 3 gira birsággal sujtható, a jobbágy pedig elbocsátandó, még pedig a halasztásból származó kárának megtérítésével. Hasonló birság terhelte azonban azt is, a ki az engedély nélkül távozó jobbágyot befogadta s a hozzá intézett felszólításra 15 nap alatt ki nem adta.

Zsigmond hosszú uralkodása idején általában igen sok törvény hozatott, melyek élénken tanuskodnak a király jobbágyvédő törekvéseiről. Országszerte egységes mértéket (a budait) igyekezett behozni, hogy a szegénységet a csalás és kizsákmányolás ellen biztosítsa. Kötelességévé tette a földesurnak, hogy jobbágyainak gyorsan igazságot szolgálhasson s ha megtagadná vagy késedelmeskednék, a perben a vármegye tisztjei ítéljenek még pedig „tisztségök vesztenek s a mi nehezfelésünk büntetése alatt“ rövid uton s minden gyűlöletet és szeretetet félre téve. Intézkedett a közadó, a tized és kilenczed beszédése körüli visszaélések orvoslásáról. Ismételve a legszigorubban megtiltotta az uraknak és a katonaságnak, hogy ha uton vannak, a szegénységet zsarolják, vagyonában károsítsák vagy személyében sértsék. Bizonyos kivételekkel minden bírót eltiltott a testesonkítás büntetésének alkalmazásától s a tilalom megszegését hatalmaskodásnak minősítette, melyet szigoruan büntetett. Minthogy a nemesi honvédelem rendszerébe az állandó katonaság, a telekkatonaság intézményét is bele illesztette, mely első sorban jobbágyokból állt, kik tehát immár szintén részt vettek a honvédelemben, törvényben szabályozta a katonaság ellátásának és élelmezésének ügyét. Kimondotta, hogy a katona pénzben fizesse meg szükségleteit s ha valakit megkárosít, a hatóság gondoskodjék a kellő kártérítésről. Egyes rendeleteiben még tovább ment s sokféle kedvezményt kiváltságot, vámmentességet, vásárjogot adományozott némely jobbágy-községeknek. Egyszersmind gondoskodott, hogy a kedvezmények ne maradjanak papiron, hanem tiszteletben tar-

tassanak. 1419-ben Szentantal és Egek községek jobbágyainak vámmentességet adott, melyet azonban kazai Kakas Gyula nem akart elismerni, hanem erőszakosan megvette rajtók a vámot. A károsultak panaszára Kakas ellen pör indított, mely kiderítette bűnösségét, mire fej- és jószágvesztésre ítéltetett, de az ügy később békés uton intéztetett el.¹⁾

Máskülönben az urbéres viszonyokban s a telepítés eddigi módjában elvi változás nem állt be. De mégis figyelmet érdemel, hogy a nyugati, műveltebb államokból való tömeges bevándorlás ez időben már teljesen megszűnt, s például a bélháromkúti apát 1387-ben borsodi jószágát, Csokvát nem volt képes betelepíteni, hanem egy szomszédjának kellett bérbe adnia. Zsigmond nagy buzgalommal fáradozott ugyan, hogy a német, olasz, francia tartományokból alkalmas munkásokat költöztessen át hozzánk. De alig néhány száz iparos és kereskedő család követte hívását, kik a király városaiba telepedtek, míg a földműves népességet már csak kevéssé szaporította a nyugati bevándorlás. Ellenben egyre tartott az északkeleti és Királyhágóntuli részekben a különféle szláv, rutén és oláh népek beszívárgása s az oláhok egy része a katonai szervezetbe illesztetett, másik része, leginkább marhatenyésztést üzve földesuri hatalom alá került. A Balkánon elhatalmasodó török elől menekült, honnan már a délszlávok, főleg rácok szintén magyar területen kezdtek oltalmat keresni, ámbár a XV. század első felében még kevesen voltak s leginkább katonáskodással foglalkoztak. Az adott viszonyok arra kényszerítették tehát a földesurat, hogy az urbéri terhek megállapításában méltányosan járjon el. 1400-ban a zólyomi ispán Ponyik községet minden pénz- és terménybeli fizetéstől fölmentve, urbérét évi 80 frt átalányban szabta meg s rá ruházta a szabad biróválasztás jogát.²⁾

Ugyanez évben a nagyon elpusztult és eiszegényedett rácsai (provincia Raccha) uradalom és földesura közt következő egyezés kötött: az összes jobbágyok átalányt fizetnek és pedig évi 900 frtot 3 egyenlő részletben. Terményben adnak 400 köből gabonát és 100 köből (tinás seu cubulos) tiszta búzát.

¹⁾ Az iratok Gazdaságtört. Szemle 1904: 350—59.

²⁾ Az oklevél. *Wenzel*, Mezőgazd. Tört. 291—2,

Minden eke tartozik évenként 1 napot buza és 1 napot gabona alá szántani, azt bevetni, begyűjteni, a földesura csüérébe beszállítani s a kaszálásban is részt venni. Minden telek évenként háromszor ad ajándékot és pedig husvétkor 3 kenyeret, 1 sajtot, 10 tojást. Szent Miklóskor és karácsonykor 1—1 kapant s 3 kenyeret.¹⁾

A zalavári apát az elpusztult Bodon falut be akarva telepíteni (1406.), Szabó Sándor jobbágnak, ha ott letelepszik, egy egész jobbágytelket adományozott, még pedig örökös szabadsággal minden teher alól. Minden más telepes 10 évi urbérmentességet nyert s ez idő lejártával a szokott (consueta) urbért fizette.²⁾

A király 1407-ben földesurok Tary Lőrincz főpohárnok, Hont és Nógrád főispánja kérelmére, a következő kiváltságokat adta Pásztó mezőváros népeinek és jobbágyainak: földesurok adósságaiért őket perelni, letartóztatni vagy károsítani nem szabad; az egyházi ügyeket kivéve, idegen bíró ellenök pört nem indíthat, míg a pásztói bíró és esküdtek nem ítékeztek a pörben; végül Buda városa jogát adományozta nekik.³⁾ Árpás, győrmegyei község földesura 12 évi teljes adómentességet biztosított a szabad embernek, ki ott házat épített és gazdálkodni akart.

A tibai és esertészi s a szomszéd községek „okos és józan-eszü jobbágyai“ földesuroktól 1413-ban azt a jogot nyerték, hogy ha akár a hegyen, akár a határban új szőlőt ültetnek, az értékesítésben ugyanoly jogokat élvezzenek, mint a királyi városok, első sorban Kassa polgárai s hogy tiz évig bortizedet nem kell fizetniök.⁴⁾ E kiváltság alapján Tibán már 1449-ben messze terjedő szőlőültetvények voltak.

1413. nov. 1. az apát zalavári jobbágyaival egyezséget kötött, mely szerint ezek minden egyéb tehertől fölmentetvén, Szent Luceza és Szent Ilona nyolezadán 24—24 forintot fizetnek és 1—1 hizott disznót vagy egyért 100 dénárt adnak, minden kapu után meg egy köböl gabonát, s egy csirkét, a községből a monostorba vezető uton levő hidat meg jó karban tartják.

¹⁾ Orsz. Lev. Dh. 8866. *Tagányi* Károly ur szivességéből.

²⁾ Pann. Mon. VII. 541.

³⁾ Az oklevél *Békefi* Remig, A pásztói apátság tört. I. 291—3.

⁴⁾ Az irat Sztáray-okl. II. 116—7.

Viszont az apát ígérte, hogy szükségökben segíti őket, s birájakat magok választják, ki a súlyosabb büntények kivételével pöreikben ítél. Mikor a földesur Vere-segyház pusztá helyet Aradmegyében (1418.) be akarta telepíteni, az odaszálló szabad költözésű embereknek 12 évi teljes adómentességet biztosított,¹⁾ Csonttelek és Sáp esongrádi községek telepítőinek a garamszentbenedeki apát, ha már meglevő ép házba költöztek 3, ha javítást igénylő házba 7, ha magok építették házukat, 10 évi tehermentességet adott.²⁾³⁾ Ujjfalussy János 1424. szept. 25. kelt kiváltságlevelében a mai Béalapataka, akkor Sebedrusz (Nyitra) községbeli jobbágyai terhét úgy állapítja meg, hogy minden egész telek után, mely 72 véka (quartalia terrae arabilis) szántóföldből állt, Szent György és Szent Márton napján 1—1 gira dénárt (quamlibet marcam pro decem pennis verorum denariorum computando) fizetnek. Megadja nekik a jogot, hogy szabadon vadászhatnak, halászhatnak, maciárászhatnak, kivéve nagy vadra, melyet, valamint a fogolyt és fáczánvadászatot, magának tartja fenn. Megadja nekik Privigye város jogát s e város teszi felebbező székökké.⁴⁾ Ozora mezőváros lakóinak és vendégeinek urbéri terheit 1426-ban földesurok, Ozoray Pipo 50 frt átalányban szabta meg, mely két részletben fizettetett; ezenkívül a város évenként egyszer, mikor a földesur és neje ott időzött, elegendő eleséget, lovainak meg takarmányt szolgáltatott. Egyebet nem kívánt jobbágyaitól, ellenben megadta nekik a jogot, hogy maguk válasszák a bírót és esküdteket, kik pöreikben ítélnek, kivéve a súlyos büntényeket, melyek a várnagy ügykörébe tartoztak, ki azonban a községi hatóság részvételével ítél.

Sásony községnek osztrák földesura volt, Heiligenkreuz monostor, mely 1431-ben kiadott iratában nem szól ugyan a jobbágyszolgálatokról, de behatóan szabályozza a helyi peres eljárást, a vétségek, büntények és birságok dolgát.⁵⁾

A soltészek általi telepítés szintén nem szűnt meg, s a

1) Az oklevél Nagy Imre, Zalavármegye okl. II. 390.

2) Sztáray-oklevéltár II. 112.

3) Orsz. lev. Dh. II. okl. *Tagányi* Károly ur szívességéből.

4) Turul 1887: 113.

5) Az irat a bécsi akadémia által kiadott Oesterreichische Weisthümer VII. kötetében,

Varin várához tartozó Kraszna falut is soltész népesítette be. Zsigmond király 1434-ben a község földesuri terheit következőkép állapította meg¹⁾: a falu általányösszeget fizet és pedig évi 6 girát (a gira egyenlő 10 pénzzel, 1 pénz meg 10 drral), felét Szent Mihálykor, mikor 2 tyukot s felét Szent Györgykor, mikor 1 juhót is ad. Ezenkívül résztvesz a kaszálásban s minden hatodik jobbágytelek jövedelme a soltészé.

A jobbágytelek állományáról és kiterjedéséről pontos mérték csak kivétesen fordul elő az okiratokban. De már Ujfalussy János fentebb említett 1424-ki urbariumában mondja, hogy egy-egy egész telek 72 véka szántóföldből áll. Vajnor község urbérlevelében meg az áll, hogy minden telekhez 15 hold (tagwerck vagy joch), Dunaluczon csak 8 hold és kapás szőlő tartozik.²⁾ Csakhogy ez időben már országszerte elterjedt a teleknek felaprózása, feldarabolása s az 1411. törvénykönyv 2. ezikke kis és nagy kapuról tesz említést. A nagy kapu annyi, mint egész jobbágytelek, adóügyi értelemben egész kapu (integra porta), ellenben a kis kapu, vagy verőcze (valva, ajtó) az egész teleknek már csak egy része, mert miheiyt az ország minden tájéka ama kor népesedési viszonyaihoz képest betelepült s a nagy arányu irtásokra sem kínálkozott többé tér, az egész jobbágytelket fél-, negyed-, nyolczadtelekre kezdték darabolni. Másrészt ez időben még inkább előtérbe lépett az a népréteg, a zsellérség, melynek nem volt külső telke, legfőllebb szőleje, vagy csak háza (házas zsellér) vagy még háza sem, hanem bizonyos szolgálat fejében a jobbágyoknál huzta meg magát (házatlan vagy más hátán lakó zsellér). Ez a zsellérség napszámból, iparból, kereskedésből, szőlőmivelésből élt s nem volt egyenrangu tagja a jobbágyközségnek, hanem a vidéki népesség legalsó rétegét alkotta. Noha körében is lehettek jómóduak, még állami adót sem fizetett, mert nem volt a portalis adózás keretébe bevonva.

Zsigmond király maga, korának egyik legműveltebb elméje, egyik legelfogulatlanabb gondolkodója volt ugyan, de fölvilágosodottsága nem terjedt át alattvalóira s a nemes és a jobbágy közötti jogi, különösen erkölcsi és érzelmi ellentétek

¹⁾ Orsz. Lev. 4469. *Tagányi* Károly ur szivességéből.

²⁾ Gazdaságtört. Szemle 1900; 275.

egyre feltünőbbben kiélesedtek. Az uralkodó réteg a nyugati feudális eszmék befolyása alatt örökösen új meg új igénynyel lépett jobbágysai elé, kik a „szokatlan és jogosulatlan“ terheket keservesen panaszolták. De még sem ez volt a bökkenő, a fő kifogás. Még inkább fájlalták azt, hogy uraik úgy bánnak velük, mintha pénzen vett rabszolgák lennének.

A rendi gőg, a termelő munka s vele a munkások megvevése egyre tért hódított a kiváltságosokban s mindenféleképpen kifejezést nyerve, a tömeget annál inkább felbőszítette, mert az időben a katonaság nagy része már az ő köréből került ki s a magyar paraszt nem csupán verejtékével, hanem vérével is szolgálta hazáját. Mindazáltal nemes és pór közt az ellentét az élet minden viszonyában megnyilvánult, gyakran épen kicsinyes, a jobbágy emberi öntudatát sértő módon érvényesült. Ha jobbágyrendű katona szökött meg a táborból, halállal bünhődött, míg a nemes ember csak pénzbürséggel lakolt. Nemes ember temetésén a gyászmenetet lova, jobbágyét egy tehén vagy ökör nyitotta meg, mely az egyházra maradt. Nemes és pór közt a házasság nem volt tiltva, de a ritkaságok közé tartozott s anyagi megrövidítéssel járt az olyan nemes leányra, ki paraszt férjet választott. Rendesen árva leány kötött ily frigyet s fitestvére házasította ki, de örökségéből, a törvény intézkedése szerint nem adta ki a teljes leánynegyedét, hanem csak nagyon alacsonyan megállapított törvényes becsüjét. Néhol a hozományul kapott nemesi föld alapján a nem-nemes férjet is nemesnek tekintették (*nobilis post uxorem suam*), mint Zala vármegye egy 1408-ki okirata többekről említi. De ez ép oly kevésbé enyhítette a nemes és pór közti ellentéteket, mint a sok nemesítés, melyben a királyi kegyelem érdemes jobbágyokat részesített.

A társadalom homályos mélyéből jutott ugyan az uralkodó osztály nagy része a gazdagság és hatalom fájára, de nem azért, hogy tanuságot tegyen azok inségéről, kik lenn maradtak, hanem azért, hogy részt vegyen kiaknázásukban s nem egyszer kitűnik az egykoru oklevelekből, hogy az új földesur sokkal irgalmatlanabban bánt jobbágyaival, mint a régi nemzetségek sarjai. És ez a bánásmód, az önkénykedés, gőg, lenézés épen úgy, sőt talán nagyobb mértékben kifejlesztette a jobbágyban az elégedetlenséget, mint a kedvezőtlen anyagi

helyzet, mert a telkek feldarabolásával s a zsellérség elszaporodásával a mezőgazdasági munkások körében is egyre szaporodott a proletárság, mely helyzetének javítása czéljából könnyen veszedelmes, ábrándos, forradalmi irányba terelődne. Mindazáltal a tulajdonképpeni jobbágyság, a telkes gazdák tömege, mint a középkori parasztmozgalmak beható tanulmányozása kiderítette, egészben nagyon konzervatív gondolkodásu volt; nem rokonszenvezett országfelforgató tanokkal s csupán saját bajainak orvoslásával törődött. Ezeket azonban sokszor követelte, mert bármennyire elzárta előtte a társadalom a tudás forrásait, a kor mozgató eszméi az ő körébe is behatoltak s többet, alaposabban gondolkodott helyzetéről, mint urai képzeltek. Kezdte jobban megismerni gazdasági értékét, a mi fölébreszté önérzetét. De nemcsak önérzete nőtt, hanem anyagi ereje is s a honvédelemben megismerkedett a vitézi mesterséggel, melyben egyébiránt azelőtt sem volt járatlan.

Gyakran megesett minden időben, hogy a földesur, ha valamelyik szomszédján akarta a vélt sérelmet megtorolni, vagy akár csak bosszuját tölteni, fölfegyverzé jobbágysait s élökön tört ellenfelére, miről számtalan pörirat tanuskodik. De fölfegyverezte s háboruba vitte őket rendes ellenség ellen is s így rég megszokták a fegyverviselést s használni kezdték kardjukat az ellen is, kit mindinkább kényuroknak, vérszopójoknak tekintettek, földesurok ellen. Erre biztatta, bátorította a művelt Európa átalakuló közszelleme, honnan urai a feudalismus kegyetlen gyakorlatát, ő ellenben az új felvilágosodás tanait szivta magába, mert a XV. század elején új korszak hajnala derengett az emberiségre, mely a középkori egyház és rendiség béklyóitól szabadulni igyekezett. Világi rétegei mindinkább beléptek a műveltség birtokába, mely megszűnt kizárólag az egyház tulajdona lenni s így egészen új szellemet lehelt. A régi tekintélyek kezdtek ingadozni, összeomlani, az egyéniség áttörte a rendiségnek korlátait s művészetben, irodalomban, tudományban, vallási és politikai életben új ösvényeket tört. Az uralkodó rétegekben magukban kifejlődtek az ellentétek s a dúsgazdag főpapsággal mindenütt szegény alsó papság, a féktelen olygarchiával koldus köznemesség állt szemben, melynek eredetileg sem tulságosan nagy jószágai az idők folyamán a családi osztozkodások következtében elapozódtak. A

mint a vidéken jobbágy-, a városban iparos-, az egyházban és a nemességben alsó papi és köznemesi proletariatus alakult, melyet a kenyérkérdés a fennálló egyházi és állami rend ellenségévé tett s mely éppen úgy egy új világrend alkotásáról ábrándozott, mint a munkásnép. Minthogy a vallásos öntudat még a csoda, a titokzatosság, a természetfölötti világában mozgott, eszményei, ábrándjai, követelései ekkor is valósi lobogó alatt léptek a közélet porondjára. De már kezdte a bibliát saját anyanyelvén olvasni, magyarázni s észrevette a ríktó ellentétet, mely a szentírás s a tényleges államegyházi viszonyok közt fenforog. Egész sereg új felekezet, ugynevezett eretnokség alakult s terjedt el, melyek nem csupán az uralkodó egyház, hanem a középkori állam ellen irányultak s a kis ember, az elnyomott rétegek sorsának javítását hirdették. Mindnyájuk végcélja ugyanaz volt, a lelkiismert szabadsága mellett jogot követeltek a tömegnek s az iparos és mezőgazdasági munkásoknak emberhez illő lételt, polgárjogot akartak szerezni, az államéletben nekik is megfelelő befolyást igyekeztek juttatni. Érveiket a gondolkodásból, a tudományból, első sorban a bibliából merítették, melynek tanulmányozása nagy arányokat öltött s melyet lefordítottak az egyes népek nyelvére, hogy a tömeg is megértse s foglalkozhassék vele. Magyarországra, mint a nyugati polgárosodás osztályosára e nagy szellemi mozgalmak szintén nem maradhattak hatás nélkül s különösen két eretnokség befolyásolta Zsigmond király uralkodása idején ellenállhatatlanul a magyar közleket. Az egyiknek éppen a szent korona déli tartományaiban, Dalmáciában, de különösen Boszniában volt főtüzhelye, míg a másik a szomszéd Csehországban hatalmasodott el. Amaz, a patarénus vagy bogumil felekezet Felső-Olaszországban alakult s a XI. században buzgón támogatta a pápaságot ama küzdelmekben, melyeket a papság elvilágiasodása ellen folytatott. Utóbb azonban ellentétbe jutott Rómával s mikor egy szerzetes, Fra Dolcigno vezetése alatt (1306—8.) Piemontban véres parasztlázadás támadt, az olasz tartományokban végleg kiirtatott. De már jóval előbb áthatott Dalmáciába és Boszniába s hivei különösen itt szaporodtak el, tanaik pedig eljutottak a déli magyar vármegyékbe s terjedésüknek a leggyilkosabb üldözés sem birt gátat emelni. Még félelmesebb volt a cseh eretnokség, a husziták vagy husz-

tok (Tinódi így nevezi őket) mozgalmá, mely már a legradikálisabb reformeszméket hirdette államban és egyházban egyaránt. A rendiség megdöntését, a jobbágyság megszüntetését, a jogegyenlőséget, az egyházi vagyon elkobzását, a földbirtok arányosabb megosztását, a latin helyett a nemzeti nyelv ápolását sürgette. Mikor Csehországban hatalomra jutott, gyakorlatban is megvalósította tanait, mi véres harcokba keverte az uralkodó rétegekkel, de kitűnő hadszervezetével évek hosszú során át diadalmasan megküzdött a német és a magyar birodalom egyesült hadaival.

A huszita tanok az összes szomszédos államokban visszhangot, az uralkodó rétegekben rémületet, az elnyomottakban rokonszenvet keltek. A közeli Magyarország szintén ellenállhatatlanul hatásuk alá került, a mi nemcsak abból tűnik ki, hogy a felvidékre betörő csehek nehezen lehetett kiverni, mert a köznépben támaszt találtak, később meg évtizedeken át uralomra kerültek, hanem abból is, hogy 1430-ban Blaskó (Balázs) bíró vagy szerzetes vezetése alatt Nagyszombat vidékén komoly parasztfölkelés támadt. A két szín alatti áldozás, mi mögött tulajdonképpen politikai gondolat is, egyháziak és világiak egyenlősítése az urvaesora kiszolgáltatásánál, lappangott, ez idő óta népszerűvé vált a magyar kath. hiveknél s hogy milyen sok magyar küzdött a csehek sorában, jelzi az, hogy az egyházzal kötött egyezségük, az ugynevezett compactáták négy nyelven, köztük magyarul is kihirdetettek. Mindazáltal az a nagy jobbágyfölkelés, mely 1437-ben a Királyhágón tuli részeken támadt, csak nagyon kevésbé állt huszita befolyás alatt, legalább az a két nevezetes oklevél,¹⁾ mely lefolyását és céljait megörökítette s mely a földesurak és jobbágyok közös meg egyezésével készült, egészen más elvi alapon állt, mint a huszita tan. Ez iratokban a parasztok nem kívántak semmi újítást akár egyházi, akár politikai tekintetben s csupán a fölhalmozódott visszaélések orvoslásáért fogtak fegyvert. Tulajdonképpen jobbágyság akkor még sem a Székely-, sem a Királyföldön nem volt s a két területnek lakosai mint szabad és rendiséghez tar-

¹⁾ Az első közli *Jakab Elek*, Kolozsvár városlevéltára I. Teljesen hibás magyar fordítása meg van *Gombos F. A.*, Az 1437-ki jobbágyfelkelés művében.

tozó emberek miveltek kiterjedt határaikat. A jobbágyság intézménye csupán a magyar földön, a vármegyei területen honosodott meg s itt a szegénység egészben, mint ismételve jeleztem, kedvezőtlenebb helyzetben élt, mint az ország más vidékein egyrészt, mert távolabb esett a központtól s a főhatóságok ellenőrzésétől, másrészt, mert földesurai bizonyos kiváltságokat kaptak, melyek még több módot nyújtottak a védtelen elemek kiaknázására. Hogy az urak Erdélyben mennyire visszaélhettek hatalmukkal, jelzi az, hogy örökös vizzályban álltak a király ottani városaival, első sorban a kincses Kolozsvárral, hogy továbbá 1430. tavaszán fegyveres fölkelésbe hajtották a székelyeket, kik a nemességre törtek, házaik fölperzselték, jószágait földulták vagy maguknak foglalták. Noha a jobbágyság, mely az oláhok fokozódó beszivárgása daczára tulnyomó többségében még mindig szinmagyar volt, e mozgalomtól teljesen távol maradt, végül 1437-ben neki is az öNSEGÉLY, az erőszak terére kellett lépnie.

Közvetlen okot erre Lépes György erdélyi püspöknek a tized behajtása körüli igazolatlan követelései szolgáltattak. A tizedet akkor még a köznemesség is fizette. A pápa 1415-ben mint a nagybirtokot, őt is felmenté ugyan a tizedfizetés kötelezettsége alól, de minthogy e mentesség még nem jutott bele a magyar törvénykönyvbe, a főpapság ezután is követelte a köznemességtől a fizetést, sőt Lépes püspök egyenesen törvényellenes módon követelte. A török háboru idején, hogy bandériumaikat kiállithassák, a törvény egy ízben kivételesen jogot adott a főpapoknak arra, hogy ne terményben, hanem készpénzben hajtsák be a tizedet. Lépes e kivételes jogot állandóan igénybe vette, mi szörnyü teherré vált a tizedkötelesekre, főleg 1433. óta, mikor a király, a ki évtizedeken át jó pénzt veretett, a fokozódó közszükségletek fedezésére a pénzrontáshoz folyamodott, vagyis olyan pénzt hozott forgalomba, mely jóval kevesebb ezüstöt tartalmazott, mint a régi s melynek értéke ennek megfelelően negyed, sőt tizedrészére devalválódott a forgalomban. Mindazáltal a püspök nemcsak készpénzben, hanem régi jó pénzben követelte a tizedet s minthogy a tömeg e jogtalan kívánságot nem teljesithette, a tizedhátralékok szertelenül felszaporodtak s néhol három évre kiterjedtek. Ekkor a püspök ama kor egyik gyakran használt büntetését alkalmazta, egy-

házi átokkal sujtotta a hátralékosokat, kiket ez a fenyték, mint később fájdalomosan panaszolták, legszentebb érzelmeikben bántott. A tizeddel való e visszaéléshez, mely nemcsak a jobbagyságot, hanem az érdekelt köznemességet is elkéséríté s a két külön réteg közt némi érdekazonosságot hozott létre, járultak a földesurak visszaélései, kik, mondják a kor nagyon elterjedt felvilágosult eszméinek hatása alatt a jobbagyok úgy bántak velük, mintha pénzen vett rabszolgáik lennének. Általában elviselhetetlen terheket raktak rájuk, különösen pedig a szabad költözés jogát játszották ki, mert azt, a ki élni akart vele, mindenéből kifosztották s végül még sem bocsátották el. Mikor hasztalan kerestek orvoslást a hatóságoknál, végre fegyvert fogtak egyházi és világi kizsákmányolóik ellen. De az a conservatív érzés, mely a középkori paraszmozgalmakat általában jellemzi, az erdélyi fölkelésben is a leghatározottabban megnyilatkozik. Nem socialista ábrándokért, nem a fennálló állam és egyház megdöntése végett, mint a husziták tették, fogtak fegyvert. Folyton és őszintén azt hirdették, hogy hisznek istenben és Jézus Krisztusban és hivei az ő anyaszentegyházának, a szent koronának és Zsigmond királynak, kinek akarata, vagy a törvény ellenére semmit sem kívánnak tenni. Épp úgy tisztelik, mondották, az ország többi urait, nemeseit, egyházi személyeit és küzdelmük czélja egyes-egyedül bizonyos visszaélések és törvényteleniségek eltörlése. Előbbi jogaikat és szabadságukat — hirdették — akarják visszaállítani s jellemzi a magyar észjárást, hogy e jogokat nem elvont elméletekre, hanem Szent István király vagy utódai kiváltságlevelére alapították. Homályosan élt a tömegben a régi jó idők emléke, mikor még csak szabadokra és rabszolgákra oszlott a magyar nép s a mint a nemesség a szent királyokra szerette visszavezetni kiváltságait, akképpen a jobbagyság szintén Szent István és utódai kiváltságlevelére hivatkozott s kérte Zsigmondot, hogy kerestesse ki levéltárából s másolatát adja ki nekik.

A felkelés azzal kezdődött, hogy egy sereg paraszt Kardos János vezetése alatt 1437. tavaszán Alsó-Fehér vármegyében fegyvert fogott s betörve a Királyföldre, azt pusztítani kezdte. A szászok a parasztok ellen fordultak ugyan, de a mozgalom folyton terjedt. Igazi fészke Belső-Szolnok lett, honnan hamar átesapott a Szamos és Maros vidékére, sőt Szatmárba és Sza-

bolcsba. Nemesak az oláh jobbágyok, kiket kenézeik türhetetlenül zsaroltak, hanem köznemesek és városi polgárok is támogatták. A jobbágyság, mikor Csáky László erdélyi vajda a nemességet fegyverre hívta, Alparét község közelében a Bábolna-hegyre vonult s ott a husziták módjára elsánczolta magát. De kész volt meghódolni, ha jogos kívánságai teljesítenek. E végből Csáky táborába követeket küldött, kik azonban ott kegyetlenül legyilkoltattak. Erre megindult a harez s aligha vehetett kedvező folyamat a nemességre, mert július 6-án egyezség létesült a küzdő felek közt, melyek megbizottai megjelentek a kolosmonostori convent előtt s e hiteles helyen megkötötték, írásba foglalták az alkut. A parasztok elismerték a földesuri jogot, készségesen akartak fizetni minden egyházi, állami, urbéri terhet, de a fennálló törvények és törvényerejű szokások alapján a földesuri önkény kizárásával. Ennek megfelelően szabályozta az új egyezség az urak és jobbágyok viszonyát, a kilenczed és tized behajtását, a szabad költözés gyakorlásának módozatait, megadva a földesurnak mindazt, a mi törvény szerint megillette, egyszersmind azonban biztosítva a jobbágnak a maga törvényben gyökerező jogait. A július 6-iki egyezség minden tekintetben erős jogérzék és méltányos szellem folyománya, mely Erdély gazdasági életét a legüdvösebben befolyásolhatta volna, esakhogy nem lépett életbe soha. A nemesség a pillanatnyi kénytelenségnek engedett, midőn elfogadta vagyis nem azért kötötte, hogy meg is tartsa, csak időt akart nyerni. A püspök, hogy az alsó nemességet elvonja a mozgalomtól, elismerte tizedmentességét, testvére Loránt, az alvajda meg a három (magyar nemesség, székely és szász) nemzetet egyesíteni igyekezett a jobbágyok ellen. 1437. szeptemberben Kápolnán, a három nemzet gyűlést tartott s csakugyan szövetségre lépett egymással, megkötötte az ugynevezett uniót. A jobbágyság nyomban észrevette, hogy ez a kötés ő ellene irányul s hogy a július 6-iki egyezség veszélyeztetve van. Megint fegyvert fogott tehát, de ismét hajlandó volt megbékülni, mi az okt. 6-iki második egyezségben csakugyan megtörtént. Ez egyességet a nemesség ismét a kényszerhelyzet nyomása alatt kötötte meg, mert kardjával hasztalan küzdött a pórok lelkes tömegei ellen, melyek halálra szántan védték jogaikat s a csatatéren fölényben is maradtak. Apátiban találkoztak a tusa-

kodó felek meghatalmazottai s ott kötötték meg az új alkut, melyet ismét a kolosmonostori convent öntött végérvényes, hiteles alakba. A parasztok újabb győzelmes harcaik után sem kívántak többet, mint a nyáron s lényegileg megelégedtek a juliusi egyezmény elveinek megújításával, ellenben mellőzték a tizedügyet, minthogy azt időközben a püspök a nemességre nézve már rendezte. Az egység a szabad költözés elvének alapján áll s biztosítja minden jobbágnak, a ki törvényes kötelezettségeit teljesítette az esetre is, ha földesura akadályozná távozását. Másrészt az oklevél pontosan megszabja az összes jobbágyterheket és szolgálatokat. Az egész telkes paraszt (kinek egy nagy ekéje volt, melyhez 8 igás marhát számítottak) évenként egy arany frtot tartozott fizetni. E földbér azonban az ökrök vagy lovak száma — illetve a fél vagy negyed telek szerint — csökkent s 2 ökör vagy ló után már csak 25 drt tett, míg a marhátlan zsellér évi 12 drt fizetett. A paraszt ezenkívül évenként háromszor ajándékot adott s a szokás szerint robotolt s földesura birói hatósága alatt maradt. A nemesség törvényes jogait az új alku sem sértette. Csakhogy ez a második egyezés sem lépett életbe s a fölkelés 1438. januárban az urak teljes diadalával végződött. Mint külföldön, a győztes fél nálunk is a kiméretlen megtorlás útjára lépett. A jó magyar jobbágyság egy része kiirtatott s helyére oláhság telepítettett, a többi meg a földesurak önkénye alatt görnyedt s ezzel megindult Erdély eloláhosodásának, valamint nemessége elszegényedésének folyamata.

NEGYEDIK FEJEZET.

A Hunyadyak kora.

Mikor az erdélyi parasztfölkelés kitört, az öreg, súlyos beteg Zsigmond király külföldön időzött s még a fölkelés folyamán, melyre befolyást nem gyakorolhatott, meg is halt (1437. decz. 9.) Utódai alatt ismét romboló polgárháborúk támadtak s a jobbágyság helyzetét országszerte kedvezőtlené tették. Az uralkodó rétegek teljesen a maguk érdekeinek szolgálatába helyezték a közhatalmat és a törvényhozást s minthogy az erdélyi mozgalomban a nemesség tizedfizetése szintén szerepelt, már 1439-ben törvényt (28. cikk)¹⁾ hoztak, mely a nemesség minden rétegét fölmentette a tizedfizetés alól úgy, hogy a tized vagy dézma a városi polgárság mellett ez időtől kezdve teljesen a jobbágyságra hárítottatott át. Az uralkodó és termelő osztályok között addig fennállt ezen érdekkapocs is végleg megszűnt, a mi még inkább kiélezte a közöttük fennálló ellentétet. Mikor azonban magukat tizedmentesítették a jobbágyság rovására, habár csak egy évre új nehéz terhet, állami adót szavaztak meg. Albert király halála után özvegye, Erzsébet királynő csehekkal, egykori huszitákkal, árasztotta el Pozsonyt, valamint az egész felvidéket, hol évtizedeken át nem lehetett hatalmukat megtörni, kegyetlen, agynevezett zsebrák-uralmuknak véget vetni. Hogy ez az uralom mélyen meggyökerezett, az kétségtelenné teszi, hogy a husziták támaszt találtak a köznépben s kedvezőbben bántak vele, mint földesuraik, kik ellen a jobbágyok gyakran fegyveresen segítették őket. Mikor a csehek az I. Ulászló pártján levő jászói monostort megtámadták, a jászói

¹⁾ Azon törvényeket, melyek a Corpus jurisből kimaradtak, *Kovachich Sylloge decretorum* című művéből idézem.

prépostság jászói és meczenzéfi jobbágyainak egy része velük tartott¹⁾ s elősegítette a támadás sikerét. Ellenben jobbágyvédő törvénynek sem Albert, sem I. Ulászló törvénykönyvében nincs nyoma. Ulászló szintén megerősítette a nemesség tizedmentességét, sőt 1444. törvénykönyvének 19. cikke csupán az engedély nélkül távozó, a hivatalosan szököttnek nevezett jobbágyról intézkedik, kinek visszaadására nézve fenntartja a régi szokást és büntetést (*teneatur antiqua consuetudo et poena.*) Ulászló még ez évben elvérzett a várnai csatában, miről azonban teljes bizonyosságot csak hónapok múltán nyert az ország, mely a külső és belső csapások sulya alatt a legszörnyűbb helyzetbe jutott. Mikor 1445. tavaszán a főpapok, főurak, katonák, városiak és az ország összes honlakosai, vagyis a kiváltságosak a pesti országgyűlésen a csecsemő V. Lászlót királylyá választották, törvénykönyvükben mélyen megható, igazán megrendítő módon panaszolják, hogy a török pusztítások, de ezeknél is nagyobb mértékben a rettenetes belső zavarok és fosztogatások milyen nyomorba süllyesztették a népet. El szenvedéseket enyhíteni akarva, immár nem csupán az erőszakkal elhajtott jobbágyokra vonatkozó Zsigmond-alkotta törvényeket erősítették meg tehát, hanem azokat is, melyek a jobbágyok szabad költözését biztosítják. A törvénykönyv 22. cikke kimondja, hogy „bármely birtokos ember jobbágyait, a kik a törvényes földbért és más törvényes adósságaikat lefizették, ha mások jószágaira akarnak átmenni, mindig és mindenkor elboesátani köteles azon büntetés terhe alatt, melyet néhai Zsigmond királynak idevonatkozó törvénye megállapít. Hasonlóképpen az erőszakkal elhajtott jobbágyok visszaadását illetőleg, az említett törvényben megállapított mód és büntetés alkalmazandó.“²⁾ Csakhogy a rendek kimondották, hogy az erdélyi részekben, valamint a szlavon királyságban (a mai Horvátország Zágráb, Kőrös és Varasd vármegyéiben), továbbá Pozsega és Verőcze vármegyékben jobbágyügyekben a régi szokásjog (*antiqua constitutio*) követendő, a mi azt jelenti, hogy minde részekben a jobbágyság jogfejlődése nem az országos törvény, hanem a helyi szokásjog keretében mozgott, mely eredményei-

¹⁾ *Tóth Szabó Pál*, Giskra stb. értekezése 57.

²⁾ *Kovachich J. M.*, Syloge decr.

ből következtetve, sokkal kedvezőtlenebb volt a köztörvénynél. A Drávántuli földet még Zsigmond törvénye kivette az országos jogfejlődés keretéből s most ugyanez történt az erdélyi vármegyékkel s ezzel a vérbefojtott lázadás okozta s a jobbágyokra kedvezőtlen fordulat immár szintén törvényes jóváhagyást nyert. Maga a szabad költözés elve azonban legalább az anyaországban ismét becikkelyezettett s hogy ez abban a zivataros időben, melyben a hatalmasok annyira visszaéltek erejükkel, megtörtént, kétségkívül egy nagy egyéniség, Hunyady János befolyásának köszönhető. Hunyady nevétől már ez időben visszhangzott az ország, mely a következő évben, a gyermek László kiskorúsága idejére, csaknem királyi hatalommal, a magyar birodalom kormányzójává választotta. Hunyady János a XV. század legnagyobb alakjainak egyike, nemcsak mint hadvezér és államférfiu, hanem mint ember is, kit fenkölt, nemes gondolkodása, lelkének elbűvölő tulajdonai és erényei, fogyatékos műveltsége daczára messze kiemeltek kortársai közül. Jeles gazda volt s mint ilyennek tisztultabb fogalmai voltak a jobbágyosság állampolitikai jelentőségéről és munkája értékeléséről, mint legtöbb kortársának. Abban az időben, midőn a rendi gondolkodás a legmerevebb alakban érvényesült, Hunyady felismerte s ki is fejezte, hogy a magyar nemzet nem egy-két rendből, hanem lakóinak összességéből áll. Az 1450-ki szent év alkalmából a pápa megadta Magyarország egyházi és világi főurainak, előkelőinek és katonáinak a kedvezményt, hogy bizonyos feltételek mellett bucsuban részesüljenek, habár nem utazhatnak Rómába. Hunyady azonban arra kérte a pápát, terjessze ki e kedvezményt férfira, nőre, — általában minden néposztályra, — szóval mindazokra, kiknek közös a hazájuk és az érdekük.¹⁾ Kétségkívül e fenkölt gondolkodásának hatása az a jobbágyvédő szellem, mely a szabad költözés újabb törvényes biztosításában nyilvánul. De ő maga nem szorult a törvényre, hanem jóval meghozatala előtt, 1444. április 24. Pesten kelt levelében szigoruan meghagyta fölöttébb kiterjedt jószágain levő összes várnagyainak s mindennemű tisztjének, ne háborgassák a jobbágyot a költözésben, hanem mindenkinek, a ki az ország törvénye szerinti földbért lefizette, adják meg az enge-

¹⁾ *Fraknoi Vilmos*, Magyarország és a Szentszék. II. 73.

délyt s bocsássák el, akárhová megy.¹⁾ Mikor kormányzó lett, a többi hatalmasoktól is a törvény megtartását kívánta s nem egyszer hivatalos vizsgálatot indított az olyan földesur ellen, ki szertelen terhekkal sanyargatta a szegénységet. Mint a munkácsi roppant uradalom birtokosa, ő is, hozzá méltó neje, Szilágyi Erzsébet is a kenézi intézmény közvetítésével mindenképpen elősegítette új községek alapítását, másrészt a telepések helyzetének javítását.²⁾ Példáját sokan követték s a kor okirataiban is számos adat vallja, hogy a török pusztításoknak ki nem tett s a cseh, zsebrák-uralomtól távolabb eső vidékeken az urbéres viszonyok kielégítően alakultak. A pécsváradi apátság jószágainak 1438-iki összeírása szintén ezt jelzi. Az apátság jószágain ekkor 699 adózó jobbágytelek volt. Ezek összes szolgáltatatai a kilenczeddel és tizeddel 1.426 frtot 7 dr értéket képviseltek. Ebből a készpénzadó összesen 80 frt tett. Ellenben a jobbágyok adtak husvéti és karácsonyi ajándékot, melyek mindegyike egy telek után 10 tojásból és 2 kenyérből állt, mindnyájan meg szolgáltatnak 24 sertést, vagy mindegyikért 1 frtot, 42 kecskét (á 5 dr), míg a robotról a számadás nem tesz említést³⁾ Vitéz János váradi püspök 1451-ben az akkor még egészen magyar Belényes mezővárosnak s a hozzá tartozó 9 községnek igen értékes kiváltságokat adott, még pedig azért, hogy épületeikben és lakosaikban gyarapodjanak. Biztosította személyes szabadságukat s a tizeden és kilenczedden kívül esk készpénzt (fertópénz) fizettek az uradalomnak. Felmentette őket fenesi várnagya joghatósága alól s még főben járó ügyeikben is saját bírójuk és esküdteik ítélkeztek, de csak délelőtt, mikor még józanok voltak, láthattak törvényt s a püspök elrendelte, hogy minden ítékezés, mely ebéd után, a mikor már jóllaktak borral, történnék, senmis és érvénytelen legyen. A telepítés szintén folyt, csakhogy ez időben még kevesebb bevándorló érkezett nyugatról, mint Zsigmond korában. Annál nagyobb mértékben szaporodtak a rutének, oláhok és rácok. A rutének Máramaros, Ugocsa és Bereg vármegyékben, az oláhok ugyanott és Biharban, a rácok, kik a török elől menekültek hozzánk, a

¹⁾ Gróf Zichy-Oklevéltár. IX.

²⁾ A Hunyadyak ide vonatkozó több oklevelét közli *Lehoczky Tivadar*, Tört. Tár. 1890.

³⁾ *Koller*, Historia Ep. Quinque eccl. I. 373—6.

déli vármegyékben, a Duna-Tisza közén szaporodtak el s egész a Csepelszigetig hatoltak, hol igen értékes kiváltságokat nyertek. (1440.) Előmozdította e bevándorlást azon körülmény, hogy ezek az óhitű népek, vagyis mint nevezték őket félhitűek, nagyban és egészben tizedmentességet élveztek úgy, hogy a tizedfizetés kizárólag a magyar és katolikus vagy mint nevezték őket, a keresztény jobbágyokra (innen keresztény pénz az a pénzbeli fizetés, melyet a zsellérek vagy olyan jobbágyok, kik egy ideig nem mivelték telküket, fizettek tizedváltásul.) E mentesség állandó vonzó erőt gyakorolt a különféle nemzetiségű óhitűekre, másrészt a beköltözést jobb elemek híján az egyházi és világi földesur is mindenképpen elősegítette, mert a háborúkon kívül járványok és elemi csapások folyton dézmálták a munkaerőt. Így 1441-ben az erdélyi és tiszai vármegyékben az egykoru jelentések szerint szörnyű nagyra nőtt a halandóság s alig egy harmada a lakosságnak maradt meg.

Az a felebaráti szeretet és fenkölt gondolkodás, mely Hunyady János jobbágypolitikájában nyilvánult, bőven meghozta áldásos gyümölcseit 1456-ban, midőn II. Mohamed szultán, Konstantinápoly meghódítója, óriási haderővel támadt Nándorfejérvárra azon kifejezett szándékkal, hogy megvételeivel utat nyisson magának Budára s meghódítsa Magyarországot. Éveken át előre látták a támadást, de mikor megtörtént, V. László, a fiatal király Bécsbe futott előle, a leghatalmasabb urak meg félre vonultak s eserben hagyták Hunyadyt, kit egy pár jó barátján kívül senki sem támogatótt az ország megoltalmazásában. De mellé állt a köznép, mely megszerette, szívébe zárta s most, hogy a végveszedelemben a haza védelmére szólította, ezer meg ezernyi számban sietett táborába. A pápa által hirdetett kereszties háboruban Capistrán János barát s a szegény vidéki papság mozgásba hozta a tömeget, mely leginkább kaszával, cséppel, bottal fölfegyverkezve követte a nagy Hunyady hívó szózatát, ki e fegyvertelen, fegyelmezetlen, de vezéréért élni-halni kész tömeggel csakugyan fölszabadította az ostromolt Nándorfejérvárt s ezzel valami száz esztendővel meghosszabbította az önálló magyar állam életét. A köznép halálra szánt áldozatkészsége hozta meg a honmentő diadalt s egykoru iratók határozottan mondják, hogy a kereszt jele alatt küzdő pórok és a hiányosan fölszerelt katonák csekély csapatai

törték meg a török óriási hatalmát. A nagy Hunyady csakhamar meghalt ugyan, de az emlékezetes győzelem nem maradhatott hatás nélkül a köznép helyzetére sem. Ugyanaz az országgyűlés, mely 1458. elején Hunyady Mátyást királylyá választotta, a munkástömegek hazafias érdemeit azzal ismerte el, hogy törvénykönyvének 15. cikkében megerősítette a jobbágság szabad költözését, melyet az ország ősi jogszokásának nyilvánított s újabb biztosítékokkal látott el. Összefoglalja a Zsigmond-féle törvény tartalmát s avval egészíti ki, hogy ha a földesur a jobbágy javára közbelépő fő- vagy alispánnak, vagy szolgabírónak nem engedelmeskedik, 6 gira birsággal sújtassék s ha nem akar fizetni, jószága lefoglaltassék s zár alatt maradjon mindaddig, míg 12 márka birságot nem fizetett s az illető jobbágyot el nem bocsátotta.

Nincs magyar király, kinek nevét a munkástömegek hivebb szeretettel őriznék századok óta, mint az igazságos Hunyady Mátyásét, kiben lángelme és szivnemesség a legszebb összhangban egyesültek. A tömegek emelték a trónra, hová alig tizenhét éves korában kész uralkodói programmal lépett, melynek élén az a nemes eszme állt, hogy a gyöngéket, az elnyomottakat megoltalmazza a hatalmától megittasodott, jogot, törvényt, emberi érzést nem ismerő olygarchia ellen. Hogy ezélt érjen, korának szellemében akarta az állam és a társadalom szervezetét átalakítani s a közélet minden ágában mélyreható, gyökeres reformokat eszközölt. A kor igényeihez képest állandó hadsereget alkotott s minthogy az állandó sereg eltartására állandó és biztos jövedelmekre szorult, állandóvá tette az eddigi rendkívüli jobbágyadót, a rovásadót (subsidiium.) Ezzel új terhet rakott a munkástömeg vállára, mely azonban szívesen fizette, mert jogrendet, igazságot, belső biztonságot, munkája gyümölcsének békés élvezetét kapta érte s ha itt-ott lázongott is ellene, az ilyen helyi mozgalmakat mindig földesurai szították, kik nyíltan és titokban folyton háborogtak a nagy király korszerű reformtörekvései ellen s fenn akarták tartani a középkori zürzavart, mely megfelelt az ő féktelen önzésüknek, noha az állam alapjait ingatta meg. Mátyás örökösen harcban állt ez üzemekkel s azokra az elemekre támaszkodott, a kik trónra juttatták s hűségesen, áldozattal segítették közhasznu, sokoldalú, soha ki nem fáradó uralkodói tevékenységében. Szerette a népet,

beesülte munkáját, álrühában sokszor megjelent körében, hogy viszonyait megismerje, örömeiben, bujában részt vegyen. Egész sereg tehetséges jobbágyot és polgárt juttatott előkelő állásba, még mielőtt nemességgel jutalmazta volna érdemeiket. Cselekedeteiben kifejezést nyert, hogy egyenlő szeretettel öleli szívére minden alattvalóját, miért azután régi följegyzés szerint „az ő dicsőségét zengte a pór az ekénél, a katona fegyverrel kezében, a hegedős a lakomákan s az összegyűlt sokaság minden alkalommal“. Mátyás királynak azonban nehéz és szakadatlan küzdelmeket kellett a szabad költözés jogáért vívnia, mert e korban a magyar földesurak is azon fáradoztak, hogy mint Erdélyben s a Dráván túl már lényegileg megtörtént, megnyirbálják e jogot, sőt röghöz kössék, ugyszólván rabszolgai állapotba juttassák jobbágyaikat. E törekvés nagy elkeseredést keltett a köznépből, mely nem egyszer fegyvert fogott meg-
hiúsítására. Mikor 1488-ban a mai Pusztaföldváron (Békésmegye) két, engedélylyel elköltözött jobbágyot a földesur közege, a bíró erőszakosan vissza akarta hozni, a szomszéd falvak lakói védelmükre keltek két társuk igazának, esoprotosan Földvára siettek, lerombolták a bíró házát s életében fenyegették meg az önkénykedő földesurat. Mátyás király egész kormányrendszerével benső összhangban állt a szabad költözés s különben is tudta, milyen súlyt helyez reá a tömeg. Uj meg-
uj törvényes biztosítékokkal igyekezett tehát e jogot körülbástyázni s ott, a hol korlátlanul tehetett, első sorban saját jószágain, állandóan fenn is tartotta. A Hunyady-családé volt Debreczen is, akkor még mezőváros, mely azonban már sokféle kiváltságot nyert. Első sorban azért vett élénk lendületet, mert a szomszéd vármegyékből a magyar jobbágyok oda szoktak a földesuri önkény elől menekülni, mi miatt főleg Bihar, Szatmár, Szabolcs és Kraszna vármegyék örök pörben és harcban álltak vele. Mátyás király, akkor a város földesura, kinek megválasztásában, illetve a választást megelőző mozgalmakban Debreczen is buzgó részt vett, már 1459. őszén védelmükre kelt az oda költöző jobbágyoknak s megtiltotta az említett vármegyéknek, hogy visszaköveteljék őket,¹⁾ a mivel Debreczen város magyarságát és felvirágzását nagyban elősegítette. Sokkal több

¹⁾ Szűcs István, Debreczen tört. I. 89.

nehézséget okozott azonban a szabad költözésre vonatkozó országos törvény fenntartása s e tekintetben Mátyás király törvénykönyvei gyakori ingadozásokat mutatnak. A földesuri hatalom az időben, mikor a nyugati bevándorlás megszűnt, a délről tömegesen folyó rácz bevándorlás meg kevésbé felelt meg a földesuri szükségleteknek, másrészt a háborúk, a török pusztításai és az olygarchikus belső mozgalmak, valamint járványok és elemi csapások egyre fogyasztották a népszámot, mindenképpen oda törekedett, hogy, mint a Királyhágón s a Dráván tul már lényegileg megtörtént, lehetőleg jószágainak bizsitsa munkaerejét, megszüntesse a szabad költözést s röghöz kösse a tömeget. Minthogy pedig az országgyűlés, melyből a jobbágyság ki volt zárva, szavazta meg az adót s a király máskülönben is rá volt utalva a rendek támogatására, melyért ellenszolgálatot követeltek, minden jobbágyvédő törekvése daczára kénytelen volt a földesurakkal megalkudni s legalább időnkint teljesíteni a szabad költözés korlátozására irányuló kívánságaikat. Már a második, 1459-iki szegedi országgyűlésen kieroszakolták ezt tőle a fegyveresen megjelent rendek s a törvénykönyv 30. czikke kimondotta, hogy a háborus viszonyok miatt a szabad költözés egy év tartamára felfüggesztetik s az a jobbágy, a ki ez időben elköltözik, fegyveres erővel viendő vissza régi földesura jószágára. 1463-ban a tolnai országgyűlés 17. czikke megújítja a költözés tilalmát s kimondja, hogy a törvény által elrendelt nemesi fölkelés tartamára a jobbágyok homagium terhe alatt el ne költözhessenek. Ellenben 1468 : II. törvényezikk ismét visszatér a szabad költözés elvéhez, ámbár nem az 1405. és 1458-iki alapvető törvényeket újítja föl, hanem s ebben is a földesuri befolyás tulsulya nyilvánul, a következőket mondja: „A jobbágyok költözését illetőleg követtessék az ország régi törvénye ilyképpen: a nagybirtokosok kötelesek jobbágyaikat, kik kisebb jószágokra akarnak átmenni, valamint a kisebb birtokosok a maguk jószágairól, elbocsátani. És ha vonakodnának ezt megtenni, a főispánok a szokásos módon kényszerítsék őket reá. Ezt a szabad távozást mi (a király) is követni akarjuk saját javainkon“. Kissé elhomályosítva ugyan, de elvileg mégis ujra törvény erejére emelte tehát a király a költözés jogát. Viszont azonban 1470-ben szentesítette azt a törvényt, melynek negyedik czikke egyenesen ő ellene (Debreczen-

nek adott 1459-iki kiváltsága ellen) irányult, mert kimondja, hogy azokat a jobbágyokat, kik városokba, királyi és királynői (saját anyját is említi) vagy más jószágokra költöztek, erőszakkal is vissza lehet költöztetni s ebben a hatóságok súlyos birság alatt segédkezet tartoznak a földesurnak nyújtani. De már 1471-ben megújította az országgyűléssel Zsigmond király ide vonatkozó törvényét (16. cikk), sőt azzal egészítette ki, hogy az ellen a földesur ellen, ki a jobbágy érdekében beavatkozó főispánnak nem engedelmeskedik, a vármegye egész nemessége felkelni tartozik, hogy fegyverrel szerezzen érvényt a főispán rendeletének. Csakhogy a körülmények hamar változtak s a nagy elvi küzdelemben, mely a költözés szabadsága körül folyt, az összesség érdekeit képviselő királyi hatalom lényegesebb engedményeket kényszerült tenni a földesuri osztályérdeknek. Az 1474 : 14. t.-cz. egy esztendőre ismét felfüggesztette a szabad költözést. Mindazáltal Mátyás király nem pihent addig, míg a szabad költözést, melyet a rendek maguk nem egyszer az ország régi jogszokásának neveztek, ismét teljes érvényre nem emelte. Tette ezt utolsó, 1486-iki emlékezetes törvénykönyvében, mely korának legkitünőbb jogalkotásai közé tartozik s mely terjedelemre is igen nagy, mert a király ebben akarta hosszú uralkodásának legfőbb reformjait codificálni, hogy „az országnak örök időkre megtartandó decretuma, statutuma és törvénye, valamint irott joga“ legyen. E törvénykönyv, mely általában töméntelen visszaélést szüntet meg s számos üdvös javítást eszközöl, melyeknek az ország minden lakosa s így a parasztság is hasznát vette, 39. cikkében rendezi a szabad költözést. Elrendeli, hogy vizkereszt napjától számítva az elmúlt esztendőben erőszakosan elhajtott jobbágyok a földesuraknak visszaadassanak s így már csak egy évre korlátozza a visszaperlés jogát. Másrészt az ötödik kikezdésben kimondja, hogy senki se merje a költözni akaró jobbágyot „hatalmasul (vagyis önkényesen) és az ország szokása ellenére valamely kigondolt ármánynyal visszatartani úgy, hogy szegényeknek szabadságukban legyen, akár helyben maradni, akár eltávozni.“ A hetedik és nyolczadik kikezdés meg 6 gira birsággal sújtja azt a földesurat, ki „gonoszlelkű zaklatással vagy valamely kieszelt szokatlan dologgal“ például azzal, hogy megtudva, hogy el akar költözni, taksát vagy rendkívüli bért

követel rajta, akarná jobbágyát a távozásban gátolni. Habár időnkint engedményeket is esikart ki a földesur a királyi hatalomtól, az igazságos Mátyás nem fejezte be tehát dicsőséges pályáját mindaddig, míg a szabad költözés régi jogát esorbitatlanul, köztörvényben nem biztosította a köznép számára. Valamint egész uralma a magyar birodalomban utolsó virágkora, akképpen élte akkor sok századig a magyar munkásnép a szabályos fejlődés, a jólét és a boldogulás utolsó évtizedeit, ámbar sok szomorú visszaélést is feljegyeznek e korból, főleg azon időkben, mikor a szabad költözés fel volt függesztve. Így említi 1469-ben,¹⁾ hogy a földesurak „török módra“ bántak jobbágyaikkal s mint a barmokat hajtották őket egyik jószágról a másikra. De az a szellem, mely a királyi trónról az országra szétsugárzott, mégis mérsékelte a visszaéléseket, mert a hatóságok oltalmukra keltek az elnyomottaknak.

Általában a legjobb sorsban az új telepesek részesültek e korszakban is. Így a bodrogközi pálosok azoknak, kik Monyoros nevű pusztá birtokukon meg akartak települni, 1459-ben minden készpénzfizetés alól 6 évi teljes mentességet adtak s ez időben csupán csak a következőkkel szolgáltak a földesurnak, a szent kereszt ünnepén 2 kenyeret (torta seu circulus panis) s egy tyukot, husvétkor egy kenyeret és 10 tojást s a vidék szokása szerint a szőlőben 1, s mindenféle más földesuri munkában szintén 1 napot tartoztak dolgozni.²⁾

Özvegy Várkonyi Omodé Mihályné 1465-ben a Pozsony-megyei Magyar- és Németbős, Ujhíd, Omodékarcsa és Várkony községekben lakó jobbágyait fölmentette minden szolgálat (szántás, kaszálás, behordás) alól s e helyett fejenként (de qualibet persona) 1 ft. bért vett rajtuk, mely három részletben fizettetett. Az új telepesek vagy azok, kik új házat építettek, 5 évig e fizetéstől is mentesek voltak.³⁾

1483 körül a földesur (a nagyvázsonyi pálosok) a karakói jobbágyok szolgálatait következőleg állapította meg: 1. Pénzben fizet minden telek Szent Mihálykor 22 bécsi dénárt, Szent Mártonkor fél arany ftot, karácsonykor 33 drt, Szent

¹⁾ Márki Sándor. Aradvármegye tört. I. 397.

²⁾ Orsz. Lev. Dh 15.416. *Tagányi* Károly ur szivességéből.

³⁾ Nemzeti Múzeum. Vég helyi-gyűjtemény *Tagányi* Károly ur szivességéből.

Györgykor fél arany ftot és még 33 drt. A kinek két telke van, az duplán adózik. 2. Természetben fizet: 1 kenyéret, 1 pecsenyét (assatura de carnibus), karácsonykor 1 kenyéret, két-két telek 1 kappant; husvétkor 1 kenyéret, 7 tojást, 1 köböl buzát, 1 köböl kétszerest és 1 köböl zabot. 3. Szolgálatuk: a földesur bakonyi rétvét lekaszálni, begyűjteni s a szénát a monostorba behordani, valamint a karakói malom jövedelmét ugyanoda fuvarozni tartoztak.¹⁾ Nyoma van annak is, hogy a jobbágyok sok helyen jó módban éltek, sőt tisztos vagyona tettek szert. Tholintha Máté pásztói jobbágy Pásztóy Miklós földesurnak 100 arany forintot adhatott kölcsön (1488), melyért Pásztón három jobbágytelket kapott zálogba. Csakhogy Máté, neje Magdolna után, ki nemes leány volt, maga is félnemes (providus) volt, másrészt Pásztóy ezt a kölcsönt erőszakkal csikarta ki tőle s az üzletből folyólag töméntelen bajba keverte,²⁾ a mi azonban nem változtat azon a tényen, hogy nemcsak szép vagyonnal, hanem, a mi akkor nem lehetett gyakori, szép összeg készpénzzel rendelkezett. A földesur arra használta munkásainak jó módját, hogy mindenféle üzletet kötött velük. Már fentebb láttuk példáját annak, hogy egy jobbágy két egész telken gazdálkodhatott, mihez megfelelő vagyonának, első sorban igás marhájának kellett lennie. De a földesur nemcsak a telkekre osztott földet bizta jobbágyaira, hanem a curialis vagyis saját majorsági vagy az ideiglenesen nem mivelte földet szintén bérbe szokta nekik adni. A bér, melyet így kapott, a föld minősége, a helyi viszonyok s a kereslet szerint változott nemcsak a különböző vidékeken, hanem egy és ugyanazon uradalom különböző falvaiban is. Így például a semptei uradalom községeiben 1480 körül Veresvárt a szántóföld egy holdjáért 1 kepe gabonát, Nagysurton 3 mérő gabonát, a pusztá rétekért 3 mérő zabot, Kereszturon 1 holdért 1 mérő buzát, Szentábrahámon 5 bécsi dénárt fizettek évi bér fejében.³⁾ Hogy egyébiránt a jobbágyok anyagi helyzete még mindig elég kedvező volt, azt következtetni lehet az ország gazdasági helyzetének lendületéből s a nemzetközi kereskedelem emelkedéséből, melyben

¹⁾ Orsz. lev. Dh 20.902. *Tagányi* Károly ur szívésségéből.

²⁾ Az okiratok *Békefi*. A pásztói apátság tört. I., 405. köv.

³⁾ Orsz. Lev. Dh 36.995. *Tagányi* Károly ur szívésségéből.

különösen a marha- és halkivitel igen nagyban, továbbá a világhirre emelkedő bor, valamint nyersbőr, gyapju, viasz szerepelt. De következtethetni azt abból a tényből is, hogy az állam egyre több és nagyobb adóval terhelte a népet. Már nem csupán a kamara haszna volt állandó évi adó, a másik kapuadó, a rovás szintén majdnem minden évben kivettett s ugyyszólván állandó jobbágyadóvá lett. Bármennyire szüksége volt a jövedelemre, Mátyás király nem követelte volna a jobbágytól ezt a súlyos adót, ha vagyonával vagy keresetével bizonyos arányban nem állott volna. Az arány megvolt s nemcsak a fent közölt tények bizonyítják a jobbágy teherbiróságának fokozódását, hanem a törvény egyenesen utal is reá s a mi még fontosabb, épen a jobbágyság legalantasabb, legszegényebb rétegének, a zsellérségnek anyagi gyarapodását jelzi, melyet a törvény akkor vont be a rendes jobbágy-adózás keretébe. A teherért a király különben is sokféleképen igyekezett a köznép erkölesi színvonalát emelni s anyagi helyzetén könnyíteni. 1486-ban (36. t.-cz.) kiterjeszté a parasztságra is azon kedvezményt, melyet az 1351-ki törvény a nemes embernek nyújtott, hogy ha idegenből hoz feleséget, az esküvőről hazajöttekor neje után sehol vámot ne kelljen fizetnie. E vámokkal (ut-, hidvám, révpénz) akkor általában szörnyü sok visszaélést üztek, mely első sorban a parasztságot, a kis termelőt és fogyasztót sujtotta. Egyrészt töméntelenre nőtt a vámhelyek száma, másrészt néhol igen magas tételeket szedtek az utastól és szállítmányától. Mátyás király előbb egyes földesurak visszaéléseit igyekezett megfékezni, így 1478-ban a hatalmas váradi káptalanét. Midőn ez uton czélt nem ért, 1486-ban törvényben rendelte el (25. törvényczikk), hogy minden vármegyében a főispán, kinek kötelességévé tette az utasokat a kizsákmányolás ellen megvédeni, bizottságilag írja össze a vámhelyeket, vizsgálja meg jogezimöket, valamint vámárszabásukat, hogy a törvénytelen vámhelyeket eltörölhesse, a vámtételeket pedig tanácsosaival méltányosan megállapíthassa s így az áruforgalmat és belső közlekedést a zsarolás ellen megoltalmazhassa.

Mint a szabad költözés jogáért Mátyás király s a földesurak közt vivott harcok folyamából kitünik, a király nem mindig volt képes akarátának megfelelően a szabad költözést, melyben a röghöz kötöttség rendszerével ellentétben, a jobbágy

sokféle egyéni jogai és kiváltságai foglaltattak össze, állandóan fentartani. Erdélyben s a Dráván túl a szabad költözés már különben is annyi megszorításnak volt alávetve, hogy a jobbágy alig vehette hasznát s mikor a törvény az anyaországban is felfüggesztette e jogot, a szabad ember a felfüggesztés idejére, habár nem elvileg, de a gyakorlatban szintén röghöz volt kötve. Hogy Mátyás király legalább időnkint betenyugodott a költözés szabadságának felfüggesztésébe, azt az agrárszervezet sajátságos alakulata s a nagybirtoknak benne kimagasló jelentősége okozta. Az ország minden részében óriási tulsúlyban volt a nagybirtok s nem egy vármegye, például Árva vagy Torontál néhány falu kivételével egyetlen egy nagy uradalmat alkotott. Aradban 120 község 5—6 egyházi, továbbá 300 község 9—10 főúri család kezén volt s alig néhány falu maradt a köznemesség részére. Zarándban a világosi uradalom 150—160, a jenői meg 138 községből állt. Így volt ez kevés kivétellel mindenütt; a nagybirtok ugyyszólván maga volt a vármegye, melynek közép- és kisbirtokosai még, ha számosabban voltak, a vagyon tulsúlyának ellenállani nem bírtak s az országgyűlésen, sokszor saját belátásuk ellen, az olygarchikus törekvések akaratlan eszközeivé váltak. A szabad költözés joga a nemesség legnagyobb részét, a kisbirtokos osztályt, az egytelkesek tömegeit egyáltalán nem érdekelte, mert neki jobbágysai sem voltak. A középbirtokos osztály sem állt e kérdésben érdekazonosságban a nagybirtokkal s csak ez eszközölte ki az országgyűlésen egyrészt a többi nemességre, másrészt a királyra gyakorolt nyomással a szabad költözés felfüggesztését. Az uralkodó szerep, melyet a történelmi fejlődés folyamán a socialgazdasági életben játszott, megadta neki az erőt és befolyást, hogy saját külön érdekeit a törvényhozásban is érvényre emelje. Mátyás király hosszú uralkodása folyamán a magyarországi nagybirtok nagyrészt gazdát cserélt ugyan, mert számos régi olygarcha család kihalt vagy elvesztette vagyonát; az arisztokrácia gyökeresen átalakult s a régi hatalmasok helyére töméntelen új ember lépett. De maga a nagybirtok szervezete nem változott s a király nem gondolt reá, hogy az óriás uradalmakat, a végtelen latifundiumokat feldarabolja és a kisnemések közt szétosztva, helyes arányba hozza a nagy-, közép- és kisbirtokot. Ő is egy embernek adományozta az egész uradalmat s némely

család töméntelen jószágot, óriási vagyoni erőt s ezzel politikai hatalmat szerzett.

Igy azután a jobbágymivelte föld aránylag igen kevés birtokos család kezei közt halmozódott fel. Összesen 25 család birta az ország egész jobbágybirtokának csaknem felét, e 25 birtokos közül meg például a Zápolyaiaké volt a világiak összes jobbágybirtokának 8%-a. Természetes, hogy ez az új arisztokrácia a vagyonnal a réginek minden hatalmi igényét és fennhíjázását örökölte s ha fékezte is magát jótevője, a vaskezü Mátyás életében, annál korlátlanabbul, annál szilajabban aknáztta ki anyagi erejét a nagy király halála után. Másrészt természetes, hogy ha a földbirtok ilyen roppant nagy része néhány családe volt, az, a mi megmaradt, nem volt elég hozzá, hogy egy nagy számú, vagyonos középbirtokos osztály létesülhessen, mely befolyást gyakoroljon az államügyekre. Egész vármegyék akadtak, melyekben középbirtok vagy épen nem, vagy alig volt, s ha viszont egyes vármegyékben számosabban éltek birtokos családok, köztük is aránytalanul oszlott meg a vagyon; néhány nagyon gazdag ember mellett nagy többségben voltak az olyanok, kik anyagi létele bizonytalan alapokon nyugodott s kik egy-két jobbágyukat vagy zselléroket nyuzni, zsarolni kényszerültek, hogy megélhessenek.

Csak e tények és állapotok szemmel tartásával érthetők meg azon események, különösen azon socialgazdasági változások, melyek Mátyás király halálát követték s előbb az anyagi életet rontották meg, azután pedig az állami önállóság megdöntésére vezettek.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az 1514-ki parasztfölkelés kora.

Hunyady Mátyás király halálával az olygarchikus elemek, melyeket erős kezével az elhunyt nagy nehezen féken birt tartani, azzal a jelszóval indultak a királyválasztó küzdelembe, hogy olyan embert ültetnek a trónra, kinek üstökét markukban tartják. Ennek megfelelően a sok közül épen azt a jelöltet választották királylyá, ki Csehországban már bebizonyította, hogy kedvökre való uralkodó lesz Magyarországon is. II. Ulászló cseh király lett Mátyás utóda, s alighogy a trónkérdés megoldatott, megkezdődött a harez Mátyás király alkotásai ellen. Egymás után törölték el adórendszerét s a vele szoros kapcsolatban levő állandó hadsereget, melyeken a korona tekintélye, az állam külső és belső biztonsága nyugodott s melyekre sohasem volt nagyobb szükség, mint épen akkor, midőn egyfelől a török szultán, másfelől a német császár nyíltan vagy titokban, de szakadatlanul ostromolta a magyar birodalom önállóságát. A trónváltás nyomban éreztette is hatását a belpolitikában. Nemesak a földesuri hatalom alatti néprétegekre, hanem a városokra, sőt a kisbirtokosok nemesekre egyaránt szomorú napokat virrasztott az olygarchikus hatalom tultengése. Évről-évre türhetetlenebbé váltak a nagyurak kicsapongó visszaélései, nőttön-nőtt a belső zürzavar, az általános elszegényedés s vele az elkeseredés. A termelő munka üzésének föltételei mindinkább eltűntek, az osztályellentétek a végletekig elfajultak s az ország a fejtelenség örvényébe sülyedt, mely kizárta nemzetközi szereplését, megfosztotta ellenálló képességétől s előkészítette hatszázados önállóságának összeomlását. Megindult az államszervezetben az a szörnyü

folymat, melyet orvosi műnyelven önfertőzésnek, önmérgezésnek (autointoxicatio) neveznek s mely az államtest minden szervébe behatolva, képtelenné tette hivatásának teljesítésére. Még a szabad székelyek is oly embertelen bánásmódban részesültek, hogy tömegesen költöztek ki a szomszéd oláh vajdaságokba, sőt azzal fenyegetődztek, hogy mindenestül kivándorolnak magyar hazájokból. (1492—3.) De mindenkire türhetlenné váltak a viszonyok; Ugocsában például a kis- és közép-birtokosok kiméletlen kényuralom alá kerültek s hasztalan tört ki a nemesség elkeseredése az országgyűléseken a legszenvedélyesebben, időnkint attól lehetett félni, hogy fegyverrel támadnak elnyomóikra s az ország polgárháboruba süllyed. A hatalmasok, mint külföldön történt, nemcsak a kis nemesség, hanem a királyi- és bányavárosok, a vagyonosabb polgárság ellen is hadat indítottak s rosszindulatuk betömte jólétük forrásait. Lassankint eltűnt a termelő munkának minden előfeltétele s még az egyházban is tetőpontjára hágott a már régóta megindult züllés, a főpapok kiméletlenül kizsákmányolták az alsó papságot, a kolostorok kicsapongás fészkeivé süllyedtek, mi új ürügyül szolgált a kapzsi hatalmasoknak, hogy erőszakosan magokhoz ragadják az egyház vagyonát.

Az idők viharos járását természetesen a legkevésbé védett alsó néposztály, a jobbágyság érezte meg, mert ha a hatalmasok elnyomták a nemességet, az meg munkásain töltötte ki bosszuját, mert a felülről adott példa az egész társadalmat megmértelyezte. Külháboruk híján a nemesség általában elszokott a katonáskodástól, de annál kiméletlenebbül használta kardját, melyet viselt, a gyöngék ellen. Épen ezekben a gyászos időkben, mikor a honvédelemben reá háruló kötelezettséget egyáltalán nem teljesítette, állt be egész gondolkodásában az a szerencsétlen fordulat, mely a szomszéd lengyel, cseh és német országokban már előbb tulsulyra emelkedett, hogy ugyanis a rendi gőg és elbizakodottság teljesen vakká tette a polgári munka értéke s a munkáselemek szenvedései iránt. Józanabb, emberségesebb hazafiak borzadva nézték a változást s Váradi Péter kalocsai érsek már 1496-ban panaszolta, hogy Bodrog és Szerém vármegyékben úgy bánnak a jobbággal, mint a barommal sem illenék, úgy bánnak vele, mint Törökországban sem teszik, miért is attól kell tartani, hogy

tömegesen oda fog vándorolni. Az egykorú iratok telvék a hatalmaskodás, a kegyetlenkedés megdöbbentő eseteivel, mert nemcsak az ur, hanem még inkább tiszteli tették túl magokat a vallás, a jog, az erkölcs, a józan ész minden korlátján. A szödi várnagy maga kinezott halálra egy jobbágyot s mikor megölte, hulláját sem temettette el, hanem elégette. A köznép ez elnyomása a hazánkban járó külföldieket is meglepte s 1502-ben egy francia azt írja haza, hogy a magyar nemes a földmivest a barommal egyenlőnek tartja s úgy is bánik vele. Növelte a szegénység romlását a sok inséges év és járvány, mely kétségkivül oksági kapcsolatban a rossz kormányzattal s a belső viszonyok zürzavarával, Ulászló korában még gyakrabban sújtotta az országot, mint régebben.

1491/92-ben rossz termés és drágaság, 1496/97-ben járvány pusztított, melyet akkor rendszeren marhavész kísért. A jobbágyok, egyik 1500-ki oklevél szerint¹⁾ az élelmiszerek hiánya miatt olyan inségre jutottak, annyira elszegényedtek, hogy kénytelenek voltak makkból sütni kenyeret. 1508-ban ismét tönkre ment a termés, mi szörnyű drágaságot idézett elő. Ez azonban csak bevezetése volt az általános gazdasági romlásnak, mert az éhséget 1509-ben romboló pestisjárvány követte, mely 1510-ben is eltartott s az egykorúak kétségkivül tulzott állítása szerint, a lakosságnak majdnem felét sirba vitte. Ez adat téves lehet, annyi azonban bizonyos, hogy a magyarság legértékesebb kinese, az emberanyag ismét roppant kárt szenvedett s a közvagyonosság rohamos hanyatlásnak indult. Ehhez bozzájárultak a vámpolitika örökös ingadozásai, a gyakori kiviteli tilalmak, melyek a kereskedelmet hosszabb-rövidebb időre megbéklyózták és melyekben az a kapkodás és iránytalanság nyert kifejezést, mely az állam kormányzatában elharapódzott.

II. Ulászló király Csehországban már 1487-ben szentesített ugyan olyan törvényt, mely a szabad költözést eltörölte s a jobbágyságot röghöz kötötte. De el kell ismerni, hogy nem szívesen tette, hanem a hatalmasok kényszerítették reá, kik trónralépte óta ép úgy akaratuk vak eszközévé tették, mint később a magyar olygarchia.

¹⁾ Gróf Dessewffy-oklevéltár. 450.

Nálunk Ulászló sokáig ellenállt a jobbágyság lelánczolására irányuló törekvéseknek. Első és igen nagy, 1492-ki törvénykönyve még sok jobbágyvédő intézkedést tartalmaz, minő például a tized és kilencedfizetés rendezése (47—50. t.-cz.) s azon tilalom (90. t.-cz.), hogy a földesur adósságaiért jobbágyát letartóztassák vagy vagyonát lefoglalják. A 93. czikk elvileg teljes mértékben fentartotta a szabad költözést is s elrendelte, hogy az a jobbágy, a ki a törvényes földbért, valamint más adósságait lefizette, szabadon elmehessen s ha ebben földesura gátolná, ezt a főispán keményen megbírságolja. Mindazáltal az egész törvénykönyvben már élénken megnyilatkozik az önzés szelleme, a rendiség jobbágyellenes irányzata. A szabad költözésre vonatkozó törvényt egy új pont egészítette ki, mely látszólag szintén csak régi dolgokat ismételt, tényleg azonban új eszközt adott a földesurnak a költözés kijátszására. Ez új pont szerint a jobbágy tartozik elköltözése előtt régi földesurának minden rendes és rendkívüli pénzkövetelést megfizetni vagyis megszűnt a földesurra azon korlátozás, hogy csak bizonyos határidő óta fennálló követeléseit érvényesítheti, ellenben azok, melyek nagyon régi eredetűek, elavultaknak tekintendők. Immár követelhetett jobbágyán akármennyit s ezzel nagyon megnehezíthette neki költöző jogának érvényesítését. Másrészt azonban ez a törvény is elismerte a paraszt azon eddigi jogát, hogy a telkén eszközölt építkezéseket értékesíthesse, illetve a községi előljáróság becslése szerint akárkinek eladhassa. A szökött jobbágyokra vonatkozó új törvényczikk, a 94. is tartalmaz újításokat, mert nemcsak azt rendeli el, hogy a szökött jobbágy súlyos bírság alatt visszaadassék, hanem azt is, hogy az engedélyt nyert jobbágyot sem szabad az elbocsátástól számított 15 napon belül elköltöztetni, amint a törvény mondja, erőszakosan elvinni.

Ulászló másik, 1495-ki törvénykönyvében még inkább szembeütni a rendek azon törekvése, hogy saját érdekeiknek megfelelően s a jobbágyok rovására módosítsák a jobbágytörvényeket. A 18. czikk már szigorubban intézkedik a szökött jobbágyok visszaadásáról, a 22. czikk meg körülményesen megállapítja, mi az elköltöző jobbágy tulajdona azon a telken, melyen addig gazdálkodott. Minthogy az itt eszközölt újítás behozatala nem a jobbágy hozzájárulásával történt, hanem a

földesuraknak a törvényhozásban kifejezett egyoldalú akarattal nyilvánulása volt, igen természetes, hogy ez a törvényezik szintén csak eszközüül szolgált a költözés jogának további megnyirbálására. Megtiltotta ugyanis, hogy a jobbágy, ha másképp értékesíteni nem tudja, a maga rakta házat, gazdasági épületet, sövényt, a maga ültette fát, mint eddig tehette, új telkére elvihesse. A ki mégis megtette, az tartozott visszaadni s ha az elvitt tárgyat már elhasználta, a jobbágy, esetleg új földesura 100 arany birságot fizetett. Ezzel, ha nem is elvben, de a gyakorlatban megtörtént a jobbágy röghöz kötése, mert ha a költöző kénytelen volt vagyonának nagy részét feláldozni, inkább nem gyakorolta jogát. Hogy a törvénynek csakugyan ez volt a következménye, elismerte az 1504. országgyűlés is, mely törvénykönyvének 16. cikkében kimondotta, hogy „a jobbágyok elvitelére és letartóztatására vonatkozó törvényezikkek egymással egyenesen ellenkezni látszanak, s a jobbágyok ilyen elvitelében és letartóztatásában a törvényszabta büntetés csekélysége miatt csaknem az egész országban igen sok és kimondhatatlan botrány támad.“ Nagyon bajos ugyan a homályos szövegezésből megállapítani, mi okozta az országos botrányt, az-e, hogy a jobbágyságot tényleg megfosztották a költözés jogától vagy az-e, hogy erőszakosan elhajtják, a mi csak természetes folyománya a jogszerű költözés akadályozásának? De bizonyos, hogy ez a törvény is abból indult ki, hogy a költözés körül a legnagyobb zűrzavar uralkodott, mi okból újra szabályozta e jogot. Az új szabályozás szerint az elbocsátó levelet nem többé a földesur vagy tisztje, hanem csak a szolgabíró állíthatta ki. Ha a költözni akaró jobbágyot azzal vádolták, hogy kihágásban vétkes vagy adós valamivel, a földesur vagy tisztje az engedély kiállításától számítva, 15 nap alatt ítélni volt köteles s ha a jobbágy tisztázta magát, a jelenlévő szolgabíró védelme alatt azonnal elköltözhetett. Ellenben az, a ki a törvény ellenére vitte el vagy tartóztatta le a jobbágyot, 100 arany forint birságot fizetett, melynek biztosítására ingó és ingatlan vagyona lefoglalandó s nehéz birsággal sújtott mindenki, ki törvényes eljárásában a szolgabíró akadályozta. Még ez a törvényezik is nevezetes lett volna, ha egyáltalában végrehajtatik. Csakhogy ez nem történt soha, de nem is történhetett, mert a rendiséget akkor már a gyűlölet egész tengere

választotta el a tömegektől. Igazi érzelmeit élénken megvilágítja ugyanez országgyűlés 18. törvénycikke, mely a vadászati jogról szól ugyan, melyben azonban a rendek valóságos korképet adnak a magyar mezőgazdaság akkori süllyedt, valamint az agyoncsigázott jobbágyság tengődő állapotáról. A nevezetes törvénycikk egész szövegében így szól:

Mivel minden főpap és zászlós urnak és a többi honlakosoknak jobbágyai és népei közül igen sokan a szőlők és földek művelését csaknem abban hagyván és félretétvén, egyedül vadászattal és madarászattal foglal koznak elannyira, hogy nemcsak köz-, hanem vasárnapokon és a szentek más ünnepnapjain, sőt a szent karácsony napján is vadásznak, a mi által az isten ellen vétének, mert parancsát meg nem tartják, vétkezni, és földesuraikat jövedelmeik elvonásával megesalni nem irtóznak, sőt inkább magok is, midőn ennek a haszontalan munkának rabjai lettek, többnyire koldusbotra jutnak; némelyek meg, mivel az élelemből és ruházatból kifognak, a legvégsőbbre, lopásra és rablás elkövetésére kényszerülvők s azután gyakran akasztófán vagy más gonósztevőkre mért halálos büntetéssel vesznek el. Hogy e bajt kellő szerrel orvosoljuk, megállapítottuk, hogy jövőre az ország jobbágyai és parasztjai közül senki se merjen bármi módon vagy bármi mesterséggel szarvasra, őzre, nyulra és vadkanra vadászni vagy fázcánra és esászárfajdra, vagy mint közönségesen nevezik, esászármadárira madarászni. Ellenben mindegyikök föld-, rét- és szőlőművelést üzzön és folytasson, a melyekből mint magának, mint földesurának jövedelmet és hasznot szerezhet, három forint büntetése alatt, melyet a vadászó vagy madarászó jobbággy földesura vagy az a kinek földjén az ilyen jobbággyot rajta kapták, elengedhetetlenül behajtsa. Ha pedig ennek a büntetésnek a behajtásában mindketten hanyagok volnának, vagy ama jobbággy iránti kedvezésből nem akarnák a büntetést behajtani, ugy annak a vármegyének alispánja vagy szolgabirái, hol ilyesmi meg találma történni, elengedhetetlenül hajtsák be a pénzbi rságot a jelen törvény alapján attól a nemestől vagy földesurtól, ki a vadászó vagy madarászó jobbággynek kedvezett¹⁾

Ez a törvénycikk a rendi felfogás egyik legjellemzőbb megnyilatkozása s egyszersmind szembeszökő tanubizonyysága annak, hogy az osztályérdek minő hamis színben látja és tünteti fel a legegyszerűbb tényeket. A törvény röviden azt mondja, hogy a jobbágyság országszerte kezdi abban hagyni a földművelést és borászatot s e helyett vadászatra és madarászatra adja magát, a mi koldusbotra vagy a bűn útjára juttatja. Súlyos bi rság alatt megtiltja tehát neki a vadászást és madarászást. A dolog így nagyon egyszerűnek látszik, pedig egyáltalán nem az. A középkorban a vadállomány sokkalta nagyobb volt a mainál Európa minden országában, melyeket a nemes és a

¹⁾ Kolozsvári-Óvári fordítása alapján M. Törvénytár I. 683.

duvad valóságos csordákban lepelt el s óriási károkat okozott a földmivelésnek és a baromtenyésztésnek, sőt emberéletben is számos áldozatot követelt. A köznép védekezni igyekezett tehát a vadállomány elen s a hol tehetete, irtotta a vadat, mely annyi kárt okozott. A nemes urak azonban, kik, mikor nem egymással verekedtek, idejök javát vadászattal töltötték, mely főmulatságuk és szórakozásuk volt, nem is annyira azért, hogy a vadállományt kiméeljék, mert erre sok helyen nem volt szükség, hanem a paraszt iránti gyűlölségből megtiltották a jobbágnak a vadászt s ezzel arra kényszerítették, hogy tétlenül nézze, hogyan lepi el a vad néha egész nyájakban szántóföldjeit és szőleiket s teszi ott tönkre verejtékes munkájának gyümöleseit. A védekezés lehetőségétől megfosztott parasztság Európaszerte minden kínálkozó alkalommal tiltakozott ez állapot ellen s a középkor minden mozgalmában folyton ismétlődött a szegénység panaszja és feljajdulása ez embertelen helyzet ellen, melyben az éhező munkásnép el volt tiltva attól, hogy a szertelenül elszaporodott állományból egy nyulat megejtsen a maga vagy családja éhségének csillapítására, ellenben bele kellett nyugodnia, hogy ugyanaz a vad falánkul elpusztítsa a saját munkájának termékét, a vetést vagy a szőlőt. A vadállat hatékonyabb védelemben részesült tehát, mint a munkásemler, noha ő tartotta el földesurát is. Bármennyire ellenkezett ez a józan észszel s az emberséggel, 1504-ben a magyar urak jobbágyaikra is behozták a föltétlen vadászati és madarászati tilalmat, még pedig oly kiméletlen szigorral, hogy a jobbágnak ott sem volt szabad vadásznia, a hol a földesur megengedte, mert ilyen esetben a vármegye a földesuron hajtotta be a törvényes birságot a vadászati tilalom áthágásáért. Ha már ez a szigor erős gyanut kelthet a törvényhozó jóhiszeműsége és embersége iránt, még gyanusabb az indokolás, melylyel e szigorú intézkedést igazolni igyekeznek. Azzal vádolja a jobbágyság keretébe tartozó összes rétegeket, hogy elhanyagolják a földmivelést s a szőlőtermelést s minden idejököt vadászatra fordítják, miért is a saját javokra, valamint a földesur érdekében el kellett őket attól tiltani. A töméntelen vadnak zsákmányul szolgáltatotta ki tehát a földmivelést azért, hogy a jobbágyot visszaterelje rendes foglalkozásához. Ilyen uton azonban czélt érni nem lehetett, de nem is az volt az igazi szándék, mert a paraszt nem

azért hagyott fel telke vagy szőlője mivvelésével, mert a vadászást és madarászást kényelmesebbnek, jövedelmesebbnek tartotta, hisz maga a törvény említi, hogy ezzel nem javította, hanem megrontotta anyagi helyzetét. A parasztság mindig a legconservatívabb népréteg s törhetetlenül ragaszkodik megszokott, nemzedékről-nemzedékre átöröklődő foglalkozásához, míg abból bármi szegényesen el tudja magát és családját tartani. Ha tehát a magyar paraszt mégis abban kezdte földje mivvelését hagyni, ez megdönthetetlen igazságként jelzi ama tényt, hogy sok helyen a földmivvelés üzésének legelemibb előfeltételei megszűntek s a termelő munka egyáltalán lehetlenné vált. Ezt egyrészt a közviszonyok elfajulása, az urak örökös viszálykodásai a belső biztonság hiánya, az igazságszolgáltatás és közigazgatás gépezetének megromlása, ugyszólván teljes szünetelése okozta, mire nézve a kor oklevelei töméntelen bizonyítékot nyujtanak. De okozta másrészt az embertelen és okatlan bánásmód, melyben a legtöbb földesur a munkáselemeket részesítette, mi a köztünk járó idegenekben is méltó csodálkozást keltett. Okozta továbbá a jobbágyterhek folytonos fokozódása. A rendes kamara hasznán és az időnkint megszavazott rováson kívül az országgyűlés minden képzelhető terhet a jobbágyság nyakába háritott át. Így 1507-ben (3. t.-cz.) fizetést rendelt a király elnöklete alatti törvényszékek ülnökeinek még pedig bőségeset, a főpapi és főuri ülnököknek egyenkint 700, a nemesi ülnököknek 300 arany ftot évenkint. Noha az ülnökök kizárólag nemesi pöröket tárgyaltak s a jobbágysággal semmi érintkezésben nem álltak, a költséget a törvény a jobbágyságra róttá s e ezimen minden kapura további 3 dénárt vetett ki, mely alól egyetlen jobbágy sem nyerhetett menteséget. Ugyanez időben a földesuri terhek is folyton emeltettek, még pedig a legkülönbözőbb ezimeken. Hossza-vége nincs az ide vonatkozó panasznak a szegénység részéről.

Így a karakói jobbágyok földesuroknak, a nagyvászonyi pánosoknak 1506-ban írásban panaszolták, hogy teljesen elszegényedtek, mert sok más adón kívül az egész telektől 2, a féltelektől 1 ft bért fizetnek s a többek közt sok mértföldnyi utat kell teniök a kolostor bakonyi rétjének kaszálása czéljából, mely szintén az ő kötelességeik közé tartozik. Arra kérték tehát a földesurat, szállítsa le a bért felére, a bakonyi rét kaszálásától

meg mentse fel őket. Viszont ellenszolgáltatásul átengedik neki a Myrath Teleke nevű kaszálót, melyet elhunyt földesuruk, Kinizsy Pál vett a község számára; ezt a területet készek lekaszálni, begyűjteni s a szénát saját szekereiken beszállítani, továbbá a Marezal gátját jó karban tartani s ha nem tennék, fejenkint 1 ft birságot, általában pedig a többi, itt nem érintett adózásokat tovább fizetni.¹⁾ A nagy ország egyes részeiben lehettek községek, egész uradalmak²⁾, melyekben a tulterhelés nem öltött ily arányokat s Bajony Ferencz, a kor egyik érdemes szereplője ez időben azzal dicsekedett, hogy nagy jószágain 100 olyan paraszt is él, kinek 1000 arany készpénz-vagyona van.³⁾ De még ha ez nem üres dicsekvés lenne, az ilyen jó mód csak kivételszámba ment s legfőllebb annyit bizonyít, hogy Bajony Ferencz a jó földesurak közé tartozott. Ezek száma azonban igen csekély lehetett, mint az 1504 : 18. t.-cz. fentidézett szövege bizonyítja. Az, a ki ezt megszővegezte, azok, a kik elfogadták, kemény szívű, dölyfös lelkű emberek voltak, mert ha jobbágyaik valóban megromlottak, mint a törvény állítja, jobbágyaikban akkor is csak a saját romlottságuk tükröződik vissza. Minémük az urak, olyak a parasztok, énekelte e korszak egyik költője (skárosi Horvát András) s csakugyan, ha a parasztságot ellepte az erkölcsi romlás, ezt csupán urainak köszönhette. Életük, politikai és társadalmi magukviselete nem szolgálhatott például az erény utjain munkásaik előtt s ekkor is bebizonyodott, hogy minél alacsonyabb fokán állt az erkölcsiségnek a jobbágy, annál biztosabban állíthatni az illető korszakról, hogy azok az urak voltak benne tulsúlyban, kikből kihaltak a kötelességek, melyek teljesítését a vallás, az erkölcs, a jog, a felebaráti szeretet megkívánja. Az elnyomottak, a leigázottak száma és sorsuk kétségbeejtő volta mindig hű tükrök voltak és lesz az uralkodó osztályok romlottságának. Mihelyt megsemmisítik azokat a feltételeket, melyek közt a munkáselen

1) Orsz. lev. Dh. 21.571. *Tagányi* Károly ur szívességéből.

2) Itt meg kell említenem, hogy ismételve megjelent nyomtatásban a sonlyóvár helyi urbarium állítólag 1511-ből. (Tört. Tár 1890: 415—18.) vagy 1514-ből (Uj M. Muz. 1853. II. 44.) s ha e korból származnék, ez lenne a legrégebb magyar nyelvű urbarium vagyis régi nyelvemlékeink közé tartoznék. De már első közzététele után kimutatták, hogy 1574-ből való.

3) *Márki* Sándor, *Dózsa* György 115.

tisztességesen megélhet, jelzik azt is, hogy magukban sincsenek meg ama feltételek, melyek nélkül rendes államélet nem képzelhető, a hazafiasság érzése s általában nemesebb életeszemély nem érvényesülhet, mi 1514-ben és 1526-ban csakugyan bebizonyult. Különösen az erdélyi részekben fajulhattak el egész a türehetlenségig a viszonyok, mert az ottani nemesség hatalmát nemcsak jobbágyaival érezte kiméletlenül úgy, hogy a kinek alkalma nyílt, menekült jószágairól, hanem örökös harcban állt a városi polgársággal, fosztogatta, rabolta, gyilkolta, mikor alkalma nyílt. Ezzel nem elégedett meg, hanem azt a jogot kérte a királytól, hogy jobbágyaikat, kik az utóbbi hat év folyamán a szászokhoz, vagy más királyi javakra, főleg a városokba költöztek, erőszakkal visszavihesse régi telkeikre. Ezt a király fia, Lajos koronázásakor megengedte s a nemesek élve az engedélyvel, Kolozsvár városából számos állítólagos volt jobbágyukat hurczolták haza. Ezzel a város olyan roppant bajt és kárt szenvedett, hogy a király csakhamar megtiltotta a nemeseknek az erőszakos elköltöztetést.

Milyen arányban állt ez időben a telkéből nyert jövedelem a magyar jobbágy különféle terheivel, azt kiszámítani még hozzávetőleg sem lehet. De egy német szakférfiu¹⁾ kutatásai szerint Németországban a XV. században, nem tekintve a kivételeket, általánosságban egy-egy jobbágytelek a naturál-credmény 64%-át fizette pénzben és termésben a földesuri, egyházi és állami szolgálatok fejében a roboton kívül, mely szintén elég súlyos terhet képviselt. Sok helyen nálunk is elérhették e türehetlen magasságot a jobbágyiszolgálatok, melyek növekedésével lépést tartott a közviszonyok elfajulása, a rendi gőg féktelen érvényesülése, mely a nemes embert áthidalhatatlan örvénnyel zárta el a jobbágytól, kinek nemcsak bujával-örömeivel, hanem haragjával, gyűlöletével sem törődött többé, hanem hogy ne kelljen félnie tőle, egyre súlyosabb lánczokat rakott rá. Ezzel pedig lehetelenné tette neki a termelő munkát s maga vitte a bűn utjaira. A tömeg véginségbe jutott, éhezett, ruházata elrongyolódott, nyomoruságában azután gyilkolt, rabolt, tömegesen került tömlöczbe és akasztófára. Csakhogy nem azért történt mindez, mert a könnyelmű henyelés vitte

¹⁾ *Inna-Sternegg*, Deutsche Wirtschaftsgeschichte II. 405.

volna a vadászatra, mint a törvény állítja. A tény, az erkölcsi romlás, melyet a törvény jelez, csakugyan meg volt, csupán oka van tévesen megállapítva. A rendek látták a betegséget, de okát nem önmagukban, hanem egyedül a jobbágyságban keresték, melynek helyzetét a vadászati tilalommal még inkább megromtatták. Külföldön, hol a nemesség épp oly kiméletlenül bánt jobbágyaival, meglepetve vettek tudomást erről a magyar törvényről s azt mondták, hogy olyan országban, minő Magyarország, hol töméntelen mennyiségben van mindenféle vad, merő képtelenség a vadászati tilalom, mert itt egyenesen jutalmat kellene a vad kiirtására kitűzni.¹⁾

Ugyanabban az időben, midőn a magyar nemzeti munkaszervezetet az uralkodó és munkásrétegek közötti gyűlölség alapjaiban megingatta, a művelt nyugati államokat is egész mélyökben felzavarták a vallásos, politikai és gazdasági küzdelmek. Az osztályellentétek ott is a végletekig kiélesedtek, mert az egyházat az új korszellem, a királyi hatalmat az elszegényedett nemesség, azt meg az elnyomott jobbágyság kezdte ostromolni. A mezőgazdasági munkásnép inségét azelőtt némileg enyhítette az a körülmény, hogy alantabb erkölcsi és értelmi színvonalon állt, semhogy nyomorusága egész nagyságát ismerhette volna. Immár azonban évtizedek óta folyt az ő felvilágosítása is. De lassan haladt és az irodalom-terjesztette eszmék csak igen nehezen tudtak hozzája lehatolni, mert a könyvnyomtatás feltalálása még kevésbé éreztette hatását. Idővel azonban ő is megtanult olvasni, miben vele együtt érző lelkészei és buzgó szerzetesek segítették. Így öntudatára jutott szenvedéseinek s nemcsak anyagi, hanem jogi helyzete javítását követelte. A XV. század vége felé új parasztfelkelések támadtak, főleg Németországban; 1473-ban (Würzburg vidékén), 1491-ben (Németalföldön), 1492-ben (Allgau kantonban, Svájcban), 1493-ban (Elszászban és a szomszéd tartományokban) s azóta folyton szaporodtak. A nép még a keresztény vallás alapján állt, de erősen socialis tanokat hirdetett s a fennálló jogrend gyökeres átalakítását követelte. A német parasztok közt titkos szövetség alakult, melynek jelvénye a bocskor (Bandschuh) volt a csizmában járó urakkal szemben s mely

¹⁾ Báró *Herberstein* Zsigmond, *Rerum Moscov. Comm.* I. 145.

a császár segélyével kívánta helyzetét megjavítani. Az 1513/4. inséges évek hatása alatt 1514-ben az ugynevezett „szegény Konrád“-féle lázadás tört ki Württembergben, a vend parasztság meg Krajnában, Karintiában, Stiriában fogott fegyvert s mindkét fölkelést csak a következő évben lehetett elfojtani, mert a vidéki szegénység összeköttetésben állt a városi polgárság szegényebb rétegeivel, az iparos proletáriátussal. Minde mozgalmakat az irodalom is befolyásolta, csakhogy szerény mértékben, mert még nem akadtak, mint napjainkban történik, eredeti gondolkodású, mély tudású és ítélő képességű írók, kik tisztázták, rendszerbe foglalták volna a tömeg szívében élő kiforratlan eszméket. A tudomány még nem alkotott közös elveken alapuló programot a tömegek számára s azért nemcsak minden országban, hanem ugyanazon országok különböző vidékein a helyi viszonyokhoz képest viszonyokhoz képest más-más eszméket irtak a lázadók zászlaira. Ennek következtében az Európászerte elkeseredett hangulat inkább csak helyi mozgalmakban jutott kitörésre s nem válhatott nemzetközivé, mert hiányzott a tudomány, mely közös program alapján azzá fokozza. Mindazáltal a fölhangzó követelések végtelen változatoságában voltak bizonyos közös vagy legalább rokon eszmék s mindnyájan a munkásosztály anyagi és szellemi helyzetének javítását, az uralkodó rétegek önkényének megtörését, az elnyomottak politikai jogait s részvételét az államkormányzatban több-kevesebb öntudatossággal hirdették. Mindnyájokban a tömegek azon természetes ösztöne, hó vágyakozása nyert kifejezést, hogy helyzetük javításával erkölcsi fölmagasztalásuk is bekövetkezzék. Azt is kívánták, hogy részük legyen az emberiség kincseiben, megnyiljanak előttük a tudás forrásai, hogy tehetségükhöz mértén szolgálhassák, szerethessék szülőanyjukat, a hazát, hogy szabaduljanak azoknak járma alól, kik éppen ez időben Európászerte szívtelen mostoha gyermekként bántak nemzetükkel, melyet mindenütt a legnagyobb nyomorba döntöttek.

Az az ösztön, mely öntudatlanul mindig él a tömegben, mely a lánczra vert rabszolgából sem hal ki teljesen soha, a tökéletesbedés ösztöne is erősen közre játszott a kor parasztmozgalmaiban, melyek azonban első sorban a helyenkint leginkább elharapódzott visszaélések orvoslására irányultak s

csak kivételesen emeltek kalandos, ábrándos követeléseket. Így a német boeskorosok felkelése a koreszmék hatása alatt néhány olyan kívánságot is hangoztatott, mely végtelen messze eseti tőle, például Jeruzsálem s a szentsir visszafoglalását. De az elfogulatlan és szakavatott modern történeti kutatás kiderítette, hogy előtérben mégis csupa olyan sociálpolitikai kívánságok állottak, melyek a szegénységnek tisztességes megélhetést, szabadságot és emberhez illő lételt akartak biztosítani.¹⁾

Ilyen eszmék és óhajok hatása alatt állt a XVI. század elején a művelt európai emberiség s természetes, hogy e haladó koreszmék ama százféle csatornán, mely a magyar népet vallási, erkölcsi és gazdasági tekintetben a nyugattal szervesen összekötötte, egyre nagyobb mértékben hozzá is eljutottak s a legerősebben befolyásolták a közleket. El lehet-e ugyanazt mondani a magyar parasztságról, a mit egy nagyon conservatív, de igen jeles szakember²⁾ az e korbéli német parasztságról mond, hogy ha nem is tudás, „de benső derekasság tekintetében átlag fölötte állt a nemességnek, valamint a papságnak“, az még nincs eléggé földerítve. De bizonyos, hogy a köznemesség tömegei s a munkásnép közt műveltség, sőt életviselet tekintetében nem forgott fenn lényeges különbség, bármi széles sorompót vont köztük a jogi ellentét s a belőle folyó rendi elbizakodottság. Másrészt az alsó papság, mint e korbéli törvényeink bizonyítják, a főpapoktól elnyomatva, szánalmas

1) Mikor a német felkelő parasztok 1525. márcziusban 12 cikkbe foglalták követeléseiket, ezek közt a leglényegesebbek voltak: 1. hogy minden község maga válassza lelkészét; 2. a nagy vagyis gabonatizedet a parasztság ezután is fizeti, de hova fordítása iránt bizonyos kikötéseket tesz, ellenben az ugynevezett kis tized (marha és baromfi után) eltörölendő; 3. a jobbágyság megszüntetendő, mert nemes vérevel Krisztus szegényt és gazdagot egyaránt megváltott, máskülönbén a parasztok készek engedelmeskedni a hatóságnak, de nem türik, hogy valakinek magántulajdonát alkossák; 4. a vadászat jogát követelik magoknak, hogy megoltalmazhassák vetéseiket a dülő vad ellen; 5. az erdő ismét köztulajdon legyen; 6. robotolni készek, de kölcsönösen megállapított egyezség alapján, mert a mostani folyton fokozott szolgálatot nem bírják el; 7. a mostani census elviselhetetlen; 8. az új büntető törvények tulzsigorúak s önkényesen hajtának végre; az a szokás, hogy halál esetén a paraszt hagyatékából valami a földesurra száll (mortuarium) eltörölendő. E panaszok, mint az elfogulatlan modern német történetírás (von der Goltz id. m. I. 206.) elismeri, mind igen mérsékeltek és jogosultak voltak.

2) Báró von der Goltz, *Gesch. der deutschen Landwirtschaft* I. 193.

szegénységben élt s mindinkább azonosította magát a jobbágy-sággal. Bevitte körébe az új kor eszméit, vezetője lett s érzésben épp úgy egyesült vele, mint a városi polgárság szegényebb rétege. A mi pedig azt a politikai és gazdasági romlást illeti, mely ellen más országok parasztsága folyton reformokat követelt, mind meg voltak nálunk is. Sőt volt itt olyan, melyet a külföld nem ismert, a török veszedelem. Törökország ez időben nem indított ugyan nagy hadjáratot Magyarország ellen, de folyton ostromolta, pusztította határszéleit, csipkedte területét s csak a vak nem látta, hogy halálos csapást tervez a nemzet legdrágább kincse, állami önállósága ellen. E szörnyű veszedelem előérzete örök izgatottságban tartotta, valóságos ideglázba ejtette a népet s a közlélek minden alkalommal követelte az erélyes védekezést, sürgette a nemességet, hogy teljesítse honvédelmi kötelezettségét.

De mint minden állami intézmény, a honvédelmi is alapjaiban megrendült s a nemesség nem a határszélek megoltalmazására, hanem egymással való viszálykodásra, a köznép elnyomására használta hanyatló erejét. Mindez a türehetlenségig fokozta az ellentéteket, az uralkodó és dolgozó osztályok közti gyűlölséget, mely bármikor lángba boríthatta, polgárháboruba dönthette az országot. Ezt az alkalmat is megadta Bakócz Tamás esztergomi érsek, ki Mátyás király halála óta a tehetetlen Ulászló nevében korlátlanul uralkodott s telhetetlen önzésével hazája függetlenségének valóságos sirásója lett. Bakócz 1512-ben Rómába ment, hogy pápává választassa magát, mely kísérletével azonban kudarcot vallott. Az új pápa, X. Leo, hogy szabaduljon tőle, azzal küldötte haza, hogy Magyarországon s a szomszéd északi országokban kereszties háborút hirdessen a török ellen. Bakócz primás 1514. márcziusban érkezett vissza s husvét napján kihirdette a pápai bullát, mely a tömegeket fegyverre szólította. Ez annál végzetesebb hiba volt, mert Ulászló király éppen ez időben hosszabbította meg a fegyverszünetet a szultánnal, másrészt sem pénze, sem katonája, sem külföldi szövetségese nem volt, hogy hivatalosan megüzenje a háborút.

Még kevésbé lelkesedtek az egyházi és világi hatalmasok a háboruért s eszük ágában sem volt a pápa hivatását követni, a keresztet fölvenni, a mint ezt világosan megmondták azon

tanácskozásokban, melyek a bulla kihirdetését Budán megelőzték. Előre láthatta tehát mindenki, hogy a keresztes had főleg jobbágyból, szegény emberből, foglalkozás nélküli, elégedetlen, szélsőségekre hajló elemekből fog kikerülni, melyek fölfegyverzése pedig rendes időben is sokféle veszélyvel járt, olyan rendkívüli időszakban, ama nehéz betegség korában, melyben az állam akkor sinylett, meg egyenesen végzetesnek, öngyilkosságnak látszott. Komoly részről figyelmeztették tehát a primást, hogy a tömegeket fölfegyverkezni nem szabad, mert nem a török, hanem gyűlölt urai ellen fordítja majd fegyverét.

De Bakócz vakon haladt a maga országrontó, államromboló utján előre. Eleinte úgy látszott, hogy a rásult, közönyös tömegeket nem lesz képes megmozgatni, mert ezek a honvédelmet az urak kötelességének tekintették. Lassankint azonban az alsó papság, a lelkészek, káplánok, egyszerű szerzetesek megmozdították a szegénységet. Lelkesítő szavaik nem csupán a jobbágyra hatottak, hanem a városi népre s legalább bizonyos vidékeken a szegényebb nemességre, főleg annak számára legnagyobb rétegére, az egytelkesekre, kiknek nem voltak jobbágyaik s kik nemesi kisbirtokukat épp úgy saját erejükkel művelték, mint a jobbágyok a maguk telkét s kiket az általános belső zürzavar s az olygarehikus kényuralom elfajulása éppen úgy nyomorba döntött, mint a munkásnépet. Különösen az északkeleti vármegyékben, legelől Máramarosban papjaik buzdítására csaknem mind fölverték a keresztet¹⁾, sőt Ugocsában, Szatmárban, de másutt is, habár nem sokan, ugyanezt tették egyes jobb módu, sőt előkelő birtokosok. Az enyhe tavasz beköszöntésével a nép egyre tömegesebben özönlött tehát a gyülekezésre kijelölt helyekre, így Pestre, Székesfehérvárra, Kalocsára, Váradra, Bácsra stb. A közöttük élő értelmiségi elemek, lelkészek, barátok, mesterek, diákok vezették őket s egyes falvak egész férfilakossága keresztes, vagy mint akkor mondták, kurucz lett, a szentelt zászló (fehér zászló, hatalmas vörös kereszttel) köré sereglett s indult birájával s esküdteivel a táborba. Itt azonban éppen az az osztály nem jelent meg, mely közhivatalánál, vagyonánál, társadalmi jelentőségénél fogva

¹⁾ A fölkelésre vonatkozó sok oklevél van a Tört. Tár. 1891. és 1897. folyamában.

törvényes és természetes vezére lett s a tömeget, mint egykor Hunyady János tette, szervezni, a zürzavarból többé-kevésbé kiemelni tudta volna. Ez a távolmaradás, a hivatalos állami közegek tétlensége, részben ellenséges indulata volt legfőbb oka a mozgalom elfajulásának, ez tette lehetővé, hogy a birtokos és birtoktalan osztályok közötti végzetes küzdelemmé fejlődjék, mert a magára hagyatott szegénység, melyet sértett urai elmaradása, mindinkább a szélső elemek befolyása alá került. A hatóságok tétlensége következtében a kijelölt gyülekező helyeken a tömegek fogadására, élelmezésére, fölszerelésére semmiféle előkészület nem történt s minél inkább megszaporodott a keresztes nép, annál kevésbé bírta magát élelmezni, mi csak fokozta a zavart és az elkeseredést. Végre Bakócz adott ugyan fővezért a kereszteseknek, de nem az országos haderő törvényes vezetői, a nádor és a főkapitányok sorából választotta. Ezek mellőzésével egy székely vitézt, a köznemes Dózsa Györgyöt¹⁾ nevezte ki a keresztesek fővezérévé. Dózsa egy főtörököt párhajban levágván, akkor nagy népszerűségnek örvendett, de ő is az elégedetlenek közé tartozott, mert mikor megjelent Budán, hogy hőstettéért méltó jutalmat nyerjen királyától, a léha udvaroncok és elbizakodott főurak egyszerűen ki-nevették. Ezt az elkeseredett embert állította a primás a keresztesek élére. A becsvágyó Dózsának tetszett a kitüntető állás, melyet kétségkívül nem azzal az előre kiszelt tervvel fogadott el, hogy a tömeget az urak ellen vezesse. Épp oly kevésbé gondolt a szegénység akkor, mikor a szent zászló alá gyűlt, lázadásra, polgárháborúra, az urak elleni zendülésre. Azzal a nemes elhatározással fogott fegyvert, hogy a határszélre vonul s a törökkel fog harcolni. Mikor azonban együtt volt s az állam vétkesen elmulasztott mindent, melylyel a mozgalmat törvényes mederben tarthatta volna, napról-napra nőtt a veszedelem, hogy a mozgalom áttöri gátjait, a belső rendnek felforgatását fogja megpróbálni s a veszedelmet csak fokozta az urak könnyelmű gondatlansága. Dózsát, kiben kétségkívül volt szervező és hadvezető tehetség, nemcsak nem támogatták, hanem nem-törődömségükkel egyenesen a szélsőségek karjaiba hajtották. A fővezér nyomban megpróbálta, hogy a kezdetleges, leginkább

¹⁾ Márki Sándor. Dózsa György.

kaszával, kapával, eséppel vagy egyszerű bottal fölszerelt tömegbe némi rendet hozzon s e célra az udvar és az urak támogatását kérte. De senki sem törődött vele, senki sem gondoskodott az egybegyültek élmezéséről vagy más szükségleteiről. Ezzel akarva, nem akarva élesztették a tömeg elkeseredését, mely kezdetben épp oly kevéssé volt forradalmi, mint Dózsa maga. A tények, az e korból fönmaradt, ámbár számra csekély, de föltétlenül hiteles okiratok teljesen bizonyossá teszik, hogy a tömeg, bármennyire elégedetlen volt urai bánásmódjával s habár itt-ott kifejezést is adott óhajának, hogy nyomott helyzetén enyhítsenek, a fegyverkezés első idejében még anarchikus eszmék befolyása alatt nem állt s tartózkodott minden erőszaktól. A hol bizonyos kiválmaknak adott kifejezést, ott azok nem csupán jogosultak és kivihetők, hanem szembeszökően mérsékeltek voltak.

Igy például Arad vármegye két roppant uradalmában, a váraljaiban és a solymosiban a jobbágyok már a tavasszal öt pontba foglalták kívánságaikat s írásban közölték a földesurral, illetve gazdatiszteivel. Mind az öt pont¹⁾ égbekiáltó visszaélések orvoslását kéri. Az egyik arra irányul, hogy a buzamosás s a sertések belső részeinek tisztogatása kemény télviz idején ne a hegytetőn, hanem a hegy alján fekvő házikókban történjék, mert a hegyre való fölmenetel nagyon kifárasztja az asszonynépet, a sok anyát, ki csecsemőjével karjában kénytelen az utat megtenni. Épp oly kevéssé kifogásolható, a többi követelés. Csakhamar azonban a keresztések hangulatának valósággal forradalmivá kellett átalakulnia. Nem kaptak sem élelmet, sem fölszerelést úgy, hogy a keresztés táborban hamar beállt a szükség s befolyása alatt a hangulat mindinkább szélső irányba csapott át. Fokozta ezt egy másik fontos körülmény. Eleinte az urak nem bánták, hadd járja bolondját a paraszt, hadd menjen esatázni a törökkel. Mikor azonban a mezei munka ideje beköszöntött, hogy munkaerő nélkül ne maradjon, a földesur megtiltotta a munkabíró férfiak távozását, a távollevőket meg haza parancsolta. A kik nem követték hívását, azok otthon levő családján töltötte bosszuját s a parasztasszonyokat és gyermekeiket különféle büntetéssel és

¹⁾ Márki Sándor, Aradvármegye tört. I.

zaklatással sujtotta. E kegyetlenségek híre eljutott a táborba s a végletekig felizgatta az ott levőket, mire az összeütközések megkezdődtek.

Bakócz és az udvar végre észrevette a veszedelmet s a keresztéseket mielőbb a határra akarta küldeni. De nem volt többé ura a mozgalomnak, melynek vezérei Dózsa mellett nagyrészt papok és szerzetesek voltak. Közülök Mészáros Lőrincz czeplédi plébános emelkedett ki. A főpapság iránti elkeseredés és gyűlölet, mely a fenmaradt okiratokban nagyon élesen kidomborodik, huszita hagyományok, a külföldi irodalomban és parasztmozgalmakban érvényesülő eszmék ismerete teljesen áthatották s az elszánt, szenvedélyes ember tudott a nép nyelvén beszélni, úgy hogy hamar egyik legbefolyásosabb vezére lőn. A régiak szerint különösen ő hirdette az urak elleni irtó háborút s Dózsát szintén ő vette reá, hogy a nemesség ellen forduljon, mi még május derekán megtörtént. A kereszties tömegek teljesen elejtették az eszmét, hogy a török ellen a határra menjenek s e helyett egyszerre a jobbágyi terhek enyhítésére, az urak szertelen önkényének megtörésére, a hatalmasok és elnyomottak, a szegények és gazdagok közötti ellentétek kiegyenlítésére alkalmazták fegyverüket. De még ekkor sem álltak forradalmi alapra s Dózsa világosan különbséget tett a király és az udvari hatalmasok közt, fennen hirdetve, hogy Magyarország királyának alattvalója s neki kész engemeskedni, de nem az uraknak. Az egykoru krónikás egész beszédet ad a népvezér szájába, mely sociálpolitikai programját is visszatükrözteti. Egy izben a következő szavakat intézteti vele a zászlaja alá gyűlt jobbágyokhoz: „A mit a ti munkáttal és fáradságtokkal megmivelt föld terem, a mit marhátokkal szántotok, az a nemesség zsákmánya lesz. Nekik mivelitek a földet, nekik ültetitek a szőlőt, nekik tenyészítitek a nyáját és a gulyát, nektek meg szolgaság és inség marad. Ha az ur építkezik, ha házasodik, ha leányát férjhez adja, ha vendégeskedik, ha fia születik, vagy meghalt, ha a maga dolgában a királyi udvarba utazik, veletek fizetteti meg, uratok semmit sem tesz a ti káratok nélkül. Ünnepe gyász tinetek s fényüzése is a ti pénzeteket emészti föl.“ Akár mondotta e szavakat Dózsa, akár nem, immár ilyen eszmék rajzoltak az ő és a többi vezetők agyában s a közvélemény egy igen tekintélyes része

épen nem tartotta azokat jogosulatlanoknak. A kisenesség, mely anyagilag e kérdésben érdekelve nem volt, a mikor tette, mindig állást foglalt az urak részéről gyakorolt jobbagy-nyuzás ellen azokon az országgyűléseken, melyeken tömegesen jelent meg. A köznéppel rokonszenvezett a városi elem, a polgárság egy része is, mely itt-ott, például Kolozsvárt és Lippán nyíltan pártjukat fogta, másutt meg leplezetlenül nyilvánította jóindulatát. Maga a király írta (jun. 22.), hogy „minden, a mi esőcselék Budán és Pesten van, örül, hogy a parasztok előnyomulnak s őket segítik ellenünk s a mieink ellen“. Enliti is, hogy midőn sereget küldött a parasztok ellen, a nép a budai kapukban leszurta a katonák lovait. „Sokkal rosszabbul vagyunk, — folytatja — mintha ostromoltatnánk. Ez esetben tudnók, kik ellenségeink, de ezek velünk eszuek-izznak s a mieink sem merik őket bántani; ellenben ők, ha hatalmuk, lenne, nyomban rajtuk ütnének.“ De habár még májusban megkezdődtek a harcok, józan észszel és némi engedékenységgel még mindig elejét lehetett volna venni annak, hogy a fölkelés országossá váljék. Még június derekán is leginkább csak Bihar, Békés, Csanád és Arad-vármegyék álltak lángban, ellenben Heves, Nógrád, Pest és Hont-vármegyékben s az ország más vidékein csupán parázslott a tüz s helyes intézkedésekkel el lehetett volna fojtani. Csakhogy nem történt semmi s csakhamar az ország minden részét előzönlötte a mozgalom. Kivált az északi, keleti és déli vármegyék magyar jobbagysága, a Duna-Tisza köze, az egész Tisza, Szamos, Kőrös és Maros vidéke fogott fegyvert. A fölkelés átsapott a Dunántulra is, hol szintén egy szerzetes vezette, valamint az akkor még nagyrészt magyar Szerémségre, sőt a délvidéki rácok despotája népének nagy részével szintén kurucz lett, míg a többi rácok a nándorfejérvári királyi kapitányok alatt tevékeny részt vettek a mozgalom elfojtásában. A szörnyü veszedelemmel szemben a király a keresztes háborunak véget akart vetni s megparancsolta a kuruczoknak, hogy telkeikre térjenek vissza. De ez a rendelet megkésett s senki sem engedelmeskedett neki, mire az udvar fűhöz-fához fordult segélyért s Miksa császártól, a cseh rendektől, Bertalan münsterbergi (sziléziai) hercegtől kért katonaságot, de nem kapott sehonnan. Ép oly nehézségekbe ütközött eleinte a nemesi haderő mozgósítása, mert a nemesség

nem akart saját megyéjéből távozni, hanem első sorban a maga fenyegetett tüzhelyének védelmét tartotta szem előtt. A király Báthory István temesi grófot s az alsó részek főkapitányát bizta meg a fővezérlettel s a legszigorubbán meghagyta a vármegyéknek, hogy még az egytelkesek s bármi czímen nemesi jogot élvezők is kivétel nélkül fölkeljenek s Báthoryhoz csatlakozzanak. Mivel a nemesség nem akart saját megyéjéből távozni, a király egyre-másra ismételte parancsait s intézett hasonlókat Zápolyay János erdélyi vajdához, a többi királyi kapitányokhoz, a nándorfejtúri bánokhoz s a hatalmas urakhoz hűtlenség büntetésével, fej- és jószágvesztéssel fenyegetve mindenkit, ha a leggyorsabban nem csatlakozik a kijelölt vezérekhez.¹⁾ E sürgetésnek volt is némi hatása, a fegyelmezett királyi és nemesi hadak több apró csatában megverték a kisebb kurucz csapatokat s a foglyul eső fölkelőket a legkegyetlenebb kínzások közt végezték ki. Ezek az egykoru olasz szemtanúk szerint lelkesedéssel mentek a halálba s magyar dalokat énekelve lehelték ki lelköket. Gyászos sorsuk hire azonban a még fegyverben álló tömegeket annál inkább elvadította; kegyetlen megtorlással éltek s a kezökbe kerülő nemeseket férfit, nőt, gyermeket irgalmatlanul megölték. Mindazonáltal bizonyos, hogy azok a rettenetes rajzok, melyeket a győztes nemesség a parasztok gyilkolásairól és rombolásairól ránk hagyott, nagyon tulzottak voltak. Habár sokan estek dühök áldozatául, bosszujukat leginkább olyanokon töltötték, kik rászolgáltak, vagyis embertelen földesurak hirében álltak, mint Telegdy István kincstartó, ki kegyetlenül kivégeztetett, továbbá Csáky Miklós esanádi püspök s Ravazdy György, kik foglyul ejtve, többekkel együtt karóba huzattak. Különben Dózsa maga épen nem volt irgalmatlan s a mely nemes önkényt megadta magát, azt nem bántotta, azzal szemben az adott szót megtartotta. Sokszor magok a parasztok is kegyelmet gyakoroltak s Kardos Gergely és Albert alatkai jobbágyok mentették meg a még egészen fiatal Nádasdy Tamást, ki később fényes pályát futott meg. Bánffy István 1520-ban a lázadás folyamán tett szolgálataiért Baksa György jobbágynek nemességet szerzett s Kraszna városában egy jobbágytelek adományozásával jutalmazta ér-

¹⁾ Rendelletei Tört. Tár 1902: 157—158.

demeit. Békésben szintén kevés nemes ember vesztette életét s ép olyan tulzás az, hogy a fölkelők minden nemesi kastélyt és udvarházat fölperzselték volna. Ott, hol ellentállással nem találkoztak, még nagyobb kárt sem tettek s csupán a régi irásokat, az okleveleket, melyekben rabszolgaságuk bizonyítékait látták, semmisítették meg.

Egy ideig Dózsa főhadiszállása s a fölkelés központja Czegléd volt, honnan azonban a tavasszal sok ezernyi seregével az Alföldre vonult, mely egészen hozzá csatlakozott s az élmezés tekintetében bővebb segélyforrásokkal kecsgettette. Dózsa egymásután hatalmába kerítette Nagylak, Zádorlak erődöket, Arad városát, Lippát, Világosvárt, Solymost s az erődökből néhány ágyut s ügyes tüzért is szerzett. Ekkor serege egy részét Buda ellen indította s ez a rész június 22-én éjjel már csak 2 órányira táborozott a fővárostól, de a királyi hadak csakhamar szétverték. Ugyanekkor Drágffy János Debrő vára alatt Hevesben vert szét egy 7000 főből álló fölkelő sereget. A mozgalom sorsa azonban délen, Temesvárnál dőlt el, melyet Dél-Magyarország főkapitánya, Báthory István 1500 főnyi őrséggel védett. Dózsa ide vezette főseregét s buzgalommal és értelemmel indította meg a vivást, mely azonban sokáig húzódott s Báthory bevárhatta az erdélyi fölmentő sereget, melyet Zápolyay vajda vezetett. Noha Erdélyben is kitört a fölkelés s a nemesek közül sokan az erődített helyekre, főleg Szebenbe menekültek, a vajda első feladatának Temesvár megmentését tekintette. Egy ideig az a hír keringett ugyan, mintha titkon egyetértene Dózsával, de a gyanúsítás is ama rágalmak közé tartozott, melyekkel a gyűlölködő kortársak a vajdát egész közpályáján elhalmozták. Zápolyay, az ország egyik legnagyobb földesura, sok ezer jobbágyteleknek, százakra menő jobbágyközségnek és mezővárosnak birtokosa volt s így az önérdek szoritotta a fölkelés elleni kiméretlen küzdelemre. Akkori benső barátja, Verbőczy István, szintén erre ösztönözte, ki szintén jelentékeny jószágok ura volt, melyek védelmére a felvidékre sietett, ott katonát fogadott s a Perényiekkel és más urakkal a Nyaláb és Huszt várait vivó fölkelőket szétverte, s különben is engesztelhetetlenül gyűlölte a pórságot. A vajda július derekán csakugyan Temesvár alatt termett. Meglepte a fölkelőket, kik későbbre várták s véres harezban

megtörte erejüket. Dózsa György, öcsese Gergely s számos más vezető ember fogságba került s kegyetlen halállal végeztetett ki. Dózsa tüzes vaskoronával, inkább vaskosárral koronáztatott meg (ez a középkorban nem szokatlan kivégzési mód) s retentő kínzások közt halt meg. Temesvár alól a vajda Várad ellen nyomult, hol Lőrincz pap seregét verte szét. Csakhamar társai Lőrinczet elfogták s Zápolyaynak adták át, ki Kolozsvárt elevenen megsüttette. Héderváry Ferencz már előbb véget vetett a dunántuli mozgalomnak, melynek részesei rábeszélésére némi harcz után önként szétoszoltak. A nándorfejérvári királyi kapitányok elfogták és kivégezték a rácz despotát, Szerémben, Bácsban, Bodroiban pedig rácz katonáikkal a magyarok közt rettenetes pusztítást vittek véghez, miről az egykoru krónikás igazán szörnyü részleteket jegyzett föl¹⁾ Erdélyben szintén véget ért a mozgalom s augusztus végén a fölkelés utolsó hullámai elsimultak. A leveret parasztság üldözése, gyilkolása azonban folyt tovább kegyetlenül, ámbár Ulászló király már szept. 2-kán kelt rendeletében kijelentette, hogy nem türi a jobbágyság teljes megrontását s utasította a hatóságokat, melyek a kegyetlenségben elől jártak, hogy ne üldözzék és ne fosztogassák a parasztságot. E rendeletnek azonban nem volt foganatja s egykoruak 100.000-re teszik a fölkelők, 70.000-re a megölt jobbágyok számát. Ez ép oly tulzás lehet, mint a parasztnok kicsapongásairól s kegyetlenségeiről föumaradt hírek, de bizonyos, hogy az ország 1514-ben vérben és vagyonban mindenesetre olyan roppant veszteséget szenvedett, minő még egy vesztett török hadjáratban sem érhetne volna.

¹⁾ *Verancsics* Antal összes munkái II. 7—11.

HATODIK FEJEZET.

A jobbágyság röghöz kötése.

Nem a tulajdonképeni fölkelés és az elnyomásával járó vérveszteség lett az 1514-iki gyászév legvégzetesebb csapása, hanem az a mód, melylyel a győztes nemesség a törvényhozásban és az életben diadalát kiaknáza, mert az utóbbi századokra kihatóan befolyásolta a magyar állam sorsát. Bosszuérzettel és bőszi gyűlölettel eltelve siettek a győztesek a pesti Rákosra, hol az országgyűlés, mint később nevezték a „vad“ gyűlés, október 18-án nyílt meg. A szenvedett sérelmek hatása alatt urak és köznemesek egyetértettek s a főpapság köréből mérsékletet ajánló hangok eltűntek a szenvedélyek bősziült zajában. Irányt a tanácskozásoknak Verbőczy István adott, a kitűnő jogász és népszónok, egyebekben azonban a rendi önérzet elfajulásának igazi fajtája, ki a fölkelés elfojtásában is kiméretlen részt vett, most pedig a legyőzött iránt irgalmatlan volt. Noha nagyon jól tudta s maga hirdette, hogy „több és hatalmasabb országot döntött romba hazai merény, semmint ellenséges fegyver“, nem ismert kiméretet s a rendek 33 nap tanácskozása folyamán létrejött és általa fogalmazott törvénykönyvben a boszuvágy és az osztályönzés lényegileg lehetetlenné tette a további szabályos államéletet, a különböző társadalmi rétegek békés együtt maradását, midőn merőben képtelenné tette a jobbágyságot hivatása teljesítésére. Ezzel alapjában megrontotta a gazdasági szervezetet és kiölte a tömegek szivéből a ragaszkodást az államhoz, melyet immár gyilkos ellenségének kellett tekintenie. Az 1514-ki országgyűlés törvénykönyve 71 cikkből áll s nem kevesebb, mint 62 foglalkozik közvetlenül vagy közvetve a jobbágyság dolgával. E törvények három csoportba gyűjtethe-

tők, melyek elseje a lázadásban részt vettek büntetésére, második az okozott kár megtérítésére, harmadika az urbéri terhek országos rendezésére vonatkozik.

A mi az első csoportot illeti, figyelembe veendő, hogy a törvénykönyv megalkotásakor Dózsa s a kuruczok összes ismeretebb vezetői már mind vagy elestek vagy kivégeztettek s csupán olyanok maradtak életben, kik jelentéktelenebb szerepet játszottak a mozgalomban. De az országgyűlés őket sem kímélte, sőt nem csupán őket, hanem az atyát fiai, a gyermeket atyjuk büneiért és általában mindenkit meglakoltatott, a ki a jobbágysághoz tartozott úgy, hogy ide vonatkozó határozataiban a barbárság legsötétebb szelleme és minden borzalma megújult. A jobbágyokra kimért büntetésekkel, melyek némelyikének alkalmazását (ilyen az, hogy az atya vétkeiért leszármozói vagy rokonai sujtassanak) már Nagy Lajos törvényei eltiltották, számos ezikk foglalkozik. A 14-ik cikk, a legkegyetlenebb, ezt mondja: „ámbár mindazokat a parasztokat, kik természetes uraik ellen fölkeltek, mint árulókat főben járó büntetéssel kellene sujtani. Hogy azonban annyi vér ne folyjon s az egész parasztság (mely nélkül a nemesség keveset ér) ki ne pusztuljon“, a törvény csak azt rendeli el, hogy a fölkelők kapitányait, századosait, tizedeseit, felbujtóit, a nemesség nyilvános gyilkosait s olyanokat, kik nőkön erőszakot ejtettek, kegyelem nélkül meg kell ölni s kiirtani. Ellenben a többi jobbágyok csupán kártérítéssel tartoznak s életben hagyandók. „Mindazonáltal — mondja a törvény — hogy árulásuk emléke és időleges büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen és hogy minden emberöltő megtudja, mekkora büntény az urak elleni lázadás, az ezen országban bárhol lakó összes parasztok, kivéve a kir. felséghez hiven maradt szabad és fallal kerített városokat és kivéve azokat is, kik uraik és az ország szent koronája melletti hűségökben kitartottak és más bűnös parasztokkal ebben a lázadásban részt nem vettek (ilyenek voltak a rutének, a rácok egy része s a kincstári javakon élő egyes magyar községek) elveszítvén e hűtlenségi vétkök miatt azon szabadságukat, mely szerint egyik helyről a másikra költözhettek, földesuraiknak feltétlen és örök szolgálása alá legyenek vetve (dominis ipsorum terrestribus mera et perpetua rusticitate sint subiecti) és jövőre ne legyen joguk uraik akarata és beleegyezése

nélkül egyik helyről a másikra költözni s ott állandóan letelepedni.“ A 21. cikk az özvegy asszonyokat és gyermekeket fosztja meg költöző joguktól. Csak az olyan özvegy asszony vagy hajadon leány, a ki nem jobbágyot pótol, vagyis örökség útján nem művel jobbágytelket, mehet férjhez más földesur jobbágyához s költözhet el, de felnőtt fiait nem veheti magához s a kis fiukat is tartozik, mihelyt házasulandó kort érnek régi uroknak visszaadni. A jobbágytelken gazdálkodó özvegyek azonban, még ha másodszer férjhez mennek, sem költözhetnek el. A 25. cikk újra kimondja, hogy a röghözkötés az ország minden jobbágyára kiterjed, hogy a jobbágyok elbocsátása s elköltöztetése örök időkre eltöröltetik s a szabad költözés csak az egyik királyi városból a másikba történhet, azaz csak olyanok élvezik, kik nem állanak földesuri hatalom alatt. Ennek megfelelően a 26–32. cikkek a jobbágyok erőszakos áttelepítőit a legsúlyosabb birsággal büntetik s az idevonatkozó eljárást részletesen szabályozzák. A 36. cikk kimondja, hogy a király a lázadás részeseinek, akár jobbágyok, akár nemesek, személyök és jószágaik tekintetében kegyelmet nem adhat. A 39. cikk megállapítja a 14. cikkben halálra ítélt parasztok kikutatásának s kivégzésének módját, míg a 47. cikk azon büntetésekről intézkedik, kik nemes leányokon és asszonyokon erőszakot követtek el. A rendiség egész barbársága kifejezést nyer e törvénycikkben, mert még az erőszaktevők maradékait is elretentően sújtja. Elrendeli ugyanis, hogy a bűnösök „valamennyien borzasztó halállal muljanak ki; és maradékaik, azaz fiaik és leányaik, meg apáról való atyafiaik is akkép bűnhődjenek, hogy nemzetségökből senkit sem szabad más parasztok közé bíróvá, esküdt polgárra vagy előljáróvá választani és soha senki közülök ne szolgálhasson az uralkodó vagy a főurak és nemesek udvarán és senki se jusson közülök valamely tisztségre, hanem mint átkozott nemzetségből valók, örökös szolgáltság és parasztság járma alá vetve viseljék gyászos büntetésöket (jugo perpetuae servitutis et rusticitatis subjecti reatus ipsam poenam lugeant). Ha pedig nőtelenek követtek volna el ilyeneket, azoknak atyját nem kevésbé kell a mondott becstelenségre ítélni.“ A 60. cikk megtiltja, hogy a javadalomnélküli papok és tanulók, valamint a hajduknak nevezett barompásztorok puskát, kopját s más fegyvert viseljenek s a mely pa-

rasztnak puskája van, annak jobb kezét le kell vágni, míg a 61. czikk a marhapásztorokról intézkedik szintén hasonló szellemben. Fölöttébb jellemző a 70. czikk is, mely azt mondja, hogy a határhoz közeli részekből a parasztok „a büntetteik következtében jelenleg reájok rótt terhek és szolgálatok miatt“ nagy számmal Lengyel-, Moldva-, Morvaországba és Ausztriába költöznek, miért is a király hívja fel ez államokat, hogy be ne bocsássák területökre, az ott levőket meg adják ki. Végül ide tartozik a 24. czikk is, mely azzal bélyegzi meg a jobbágyságot, hogy megtiltja a királynak, hogy paraszt nemzetségből származó embert püspökké vagy érsekké nevezzen ki s ha mégis megtenné, az ilyen főpapnak senki tizedet fizetni nem tartozik.

A kurucz fölkelésben a parasztság okozta károk megtérítéséről a 4—13. cikkek intézkednek, először olyképen, hogy arról a kárról, melyet a nemesség a parasztnak tett, egyáltalán szó sincs, másodsor olyképen, hogy a kárösszeg megállapítása korlátlanul az urakra, vagyis az érdekelt félre bízott. Az új törvények szerint minden vármegye az alispán s szolgabírák mellé 12 nemeset rendel, kik minden egyes károsult nemesnél megjelenvén, megbecsüljék s eskü alatt megállapítsák a kárt, melyet a birtokosok házban és épületben, fölszerelésben és butorban, mindenféle marhában szenvedtek. Ezt a kártérítést a megye által megállapított határidőn belől a kártévő jobbágyok tartoztak megfizetni, kivéve azon kárt, melyet az urak váraikban szenvedtek, minthogy e várak nem erőszakosan, hanem feladás következtében jutottak a parasztok kezébe s így a kár az urat illeti, a ki nem eléggé őriztette a várat. Az elrabolt arany-ezüstneműt és készpént illetőleg, ha a nemes embernek tanuja vagy irása nincs, esküje is elég volt arra, hogy a kárt a házára törő paraszttal megtéríttesse. A megállapított kártérítés megfizetésére a megyei hatóság karhatalommal kényszeríté az elmarasztalt jobbágyokat s ha e karhatalom nem volt elég, a királyi haderő, a szomszéd főurak és vármegyék csapatai vétethettek igénybe.

A törvények harmadik csoportja a röghöz kötött jobbágyok urbéri terheit állapítja meg, még pedig lényegileg országszerte egyformán s így eleget tesz egy régi és érzékeny szükségletnek, az urbér országos szabályozásának. Csakhogy a leggyoldalubb önzéssel teszi s a rideg földesuri szempontot emeli

országos joggá. A 15—20. cikkek szerint, minden nős paraszt, akár telkesgazda, akár csupán házbirtokos és zsellér, évenként két részletben (felét Szent György, felét Szent Mihály napján), 1 arany forintot, vagyis 100 dénárt tartozik bér fejében fizetni, de a hol ez a bér eddig többet tett, ott jövőre is a nagyobb összeg marad érvényben. Ezenkívül tartozik urainak hetenkint egy-egy egész napon át szolgálni, vagyis robot-munkát végezni, tizedet és kilenczedet adni, havonként 1—1 csirkét, évenként 2 libát (egy fiatal pünkösdkor, egy vénebbet Szent Mártonkor), minden 10 telek után pedig 1—1 hizott disznót adni. Ez az urbéri szolgálat azonban csak a minimum s a törvény nem egyedül a pénzdónál mondja, hogy a hol eddigi szokás többet állapít meg, e szokás ezután is fentartandó, hanem végül egyenesen kimondja, hogy „épségben maradván az uraknak és nemeseknek egyéb jövedelmei is, melyeket eddigelé ezeken kívül kapni és szedni szoktak.“ Az új urbérrendezés nem enyhíté tehát az eddigi szertelen terheket, hanem ellenkezőleg, a kedvezményes helyzetben levő jobbágyok terhét is tetemesen fölemelte. Ez irányzat kitűnik a 22. cikkből, mely a házatlan zselléreknek három évre bérmentességet ad, de csak azért, hogy az idő folyamán házat építsenek s azután a jobbágyok sorában adózzanak. De fizetni kötelesek az 1 forint földbért akkor is, ha a házépítést elmulasztották. Végül a 23. cikk a kunokat és jászokat s a királynak városon kívül élő más kedvezményes népeit is kötelezi, hogy jobbágy módra bért, ajándékot, kilenczedet fizessenek s robotoljanak.

Az itt külön nem említett törvényezikkek a további részleteket szabályozzák hasonló jobbágyellenes irányzattal, úgy, hogy az egész jobbágy-törvénykönyv egységes szellemben készült s a mezőgazdasági munkaszervezetet egyoldalú rendi érdeknek megfelelően alakította át. Megkoronázta ezt az alkotást Verbőczy István híres Hármaskönyve, melyet ugyanez az országgyűlés elfogadott s mely igen keveset (leginkább III. rész, 25—33. czim) foglalkozik „a falusiak, kiket jobbágyoknak nevezünk“ dolgával. A Hármaskönyv a nemesi jogokat codifikálja, a jobbágyokról csak annyit mond (III. rész, 25. cz., 255.), hogy ezek „állapota sokféle, mert némelyek magyarok, mások szászok és németek, mások meg csehek és tótok, kik a keresztény hitet vallják. Ezenkívül némelyek oláhok és oroszok,

némelyek pedig rácok vagy szerbek és bolgárok, kik a görögök tévelygését követik.“ Eddig a legtöbben (az említettek közül az oroszokat és bolgárokat veszi ki) a földbér létele és adóságaik kifizetése után szabadon költözködhettek. De a legutóbbi Székely (Dózsa) György „leggonoszabb haramia“ alatti „kurucz“ lázadásban erős hűtlenség bűnébe estek s „szabadságukat végképen elvesztvén, földesuraiknak föltétlen örökös szolgaságába kerültek.“

„A parasztnak — mondja más helyen — ura földein azok örökségére nézve a munka bérén és jutalmán kívül semmi joga nincs, hanem az egész föld tulajdona és földesurait illeti.“ Ezzel elveszett a jobbágy azon joga is, hogy a telkén eszközölt befektetéseket értékesítse, mit a régi törvény biztosított számára.

Ulászló király tehetetlenül állt szemben a rendiség e kicsapongásaival, mely ütötte a vasat, felhasználta az alkalmat s az új törvény keretén túl is mindenféle szélső követeléssel állt elő. Az országgyűlésen megjelent erdélyiek azt kívánták, hogy már régóta elköltözött jobbágyaik, kiket ők természetesen szökötteknek bélyegeztek, ez alkalomból mind erőszakkal visszatelepíttessenek. A király azonban csupán a három év óta megszököttek visszaadását rendelte el s 1514. november 29-én ily irányu szigorú rendeletet intézett az erdélyi vajdához és hatóságokhoz¹⁾. Szentesitenie kellett (nov. 19.) az új törvénykönyvet is, bármily nehezebbre esett s bármennyire bátorította néhány emberségesebb főpap az ellenállásra. Csakhamar azonban meg gondolta a dolgot s nem küldte szét a vármegyéknek, melyek azután Verbőczy felbujtására vonakodtak a kincstár számára megszavazott adót behajtani. A király kénytelenségből végre engedett s szétküldötte az új törvénykönyvet. Ellenben a Hármaskönyvet Ulászló szentesítette ugyan, de nem látta el pecsétjével s nem hirdette ki. Mindazáltal a Hármaskönyv 1517-ben nyomtatásban megjelenvén, hamar általános elfogadásra, törvényerejű tekintélyre tett szert, melyből mint bibliájából merítette a századok folyamán a nemesség világnézetét a nem-nemesek irányában.

Az 1514-ki törvénykönyv, s a Hármaskönyvnek vele összefüggő határozatai egyformán helotizáltak, rabszolgaságba

¹⁾ A rendelet *Barabás* Samu, Teleki-Oklevéltár II. 333—4.

döntötték a magyar jobbágyságot. A szabad költözés rendszerét a röghöz kötöttség rendszere váltotta föl s a kettő, mint már jeleztem, kiegyenlíthetetlen elvi ellentétben áll egymással. Nemesak az emberszeretet és a könyörületesség, melyet Caritas névvel mindig ismert a világ, gyászolhatta e szörnyű változást, az új kor küszöbén a középkorba való visszaesést, mely a nemzeti munkaszervezetet is alapjaiban felforgatta. A parasztfordalmak Európaszerte ugyanígy végződtek s a német birodalomban tíz év múlva hasonlóan bántak a győztes urak a leverte tömegekkel. Éppen nem magyar különlegesség tehát, hogy a fölkelők ellen a hadi jog, a fegyver és az erőszak joga alkalmaztatott. Csakhogy a parasztság e megbéklyózását mindenütt ugyanazon eredmény kísérte, mely senkinek sem vált hasznára, de egyaránt kárt okozott mindenkinek, mert fokozta az általános elszegényedést s helyrehozhatatlanul megbénította a nemzeti szellemet, érzést és akaratot. Az új rendszert első sorban a rendek fizették meg keservesen, mert saját elszegényedésökre vezetett. A kegyetlen törvények, mint mindenütt, nálunk is megtámadták, ellankasztották a tömegek munkakedvét, melyek látva azt, hogy immár egyedül az ur számára dolgoznak, rava-szul, furfangosan kijátszottak minden erőszakot s nem dolgoztak többet, mint nyomoruságos megélhetésükhöz éppen megkivánhatott. Az új törvények kiölték a munka leghatásosabb rugóját a közlélekből, az egyéni érdeket, melynek ápolását éppen a köz- és megánjólét szempontjai követelik, mert lehető legnagyobb fokozásából állam és földesur merit hasznot. De az új rendszer Európaszerte egyaránt elszegényítette s erkölcsileg is megrontotta az urat, valamint a parasztot. Amaz kényurrá nevelte, ki magát felsőbb lénynek, a jobbágyot rabszolgának tekintette. Ez viszont gyűlölte urát, nem azonosította magát vele reá bízott hivatáskörében, hanem agyafurtan bujt ki rendes kötelességei alól, mi lassankint tunyává, lézengővé, csalóvá alakította át. Mindkét annyira egymásra utalt fél a másiknak megkárosítására igyekezett eszét használni s ez erkölestelen nevelés hatásai nemesak századokon át érvényesültek, hanem a jobbágyság megszűnte után is észlelhetők. Akadtak ugyan ebben a zord időkben is nemes lelkű, ugynevezett jó földesurak. Így például Buzlay Miklós, mikor 1513-ban elhunyt, végrendeletében akként intézkedett, hogy halálától két éven át lelki üdvösségéért

minden jobbágyának elengedjék a fél censust s nevében bocsánatot kérjenek, ha életében talán igazságtalan volt iránta.¹⁾ De ha valaha, ugy e viharos időkben olyan ritka volt, mint a fehér holló az ilyen földesur s a legtöbben kiméretlenül kihasználták az új törvényes állapotot, mely tönkre tette ugyan a parasztot, de nekik ép oly kevéssé hozott áldást. Különösen rombolóan azonban az új rendszer a magyar államra hatott, melyet erkölcsileg lefokozott, anyagilag legnélkülözhetetlenebb erőforrásaiban pótolhatatlanul megkárosított. Ez a rendszer fennállt ugyan másutt is s nehéz bajt okozott mindenütt. De csak Magyarországnak volt ekkor egy egészen sajátos baja, a török veszedelem. Egyedül, külföldi támasz nélkül kellett a nyugatot s saját állami lételét Európa legnagyobb katonai hatalma ellen oltalmaznia, pedig saját alattvalóinak a leigázásával maga tette lehetetlenné az önvédelmet, aknázta alá állami lételenek bástyáit. Mikor az állam a tömegeket rabszjra fűzette, kiölte belőlük az anyaföldhöz való ragaszkodás, az áldozatkészség és halálra szántság érzetét. Az olyan állam fenmaradása, mely emberi és gazdasági érdekeiben porig alázza, vérig sértette, nem érdekelte őket többé, nélkülök meg az uralkodó rétegek képtelenekké váltak erélyes külpolitika érvényesítésére. A legszorosabb kapcsolatban állt tehát az állami önállóság a tömegek sorsával s nem a véletlen, hanem a dolgok természetes fejlődése okozta, hogy a munkás-osztály rablánczra fűzését nyomon követte az önálló Magyarország összeomlása, mely nem is támadt fel mindaddig, míg 1848-ban azon eszméket törvénybe nem iktatta, melyekért a parasztok részben már 1514-ben küzdöttek.

Egyelőre azonban a győztes rendiségnek halavány sejtelve sem volt a válságról, melyet önmagára és a hazára idézett, midőn a szabad költözés rendszerét eltörölte, hanem haladt a maga útjain, midőn II. Ulászló halálával egy gyermekre, a különben is léha, lelkében megrontott II. Lajosra szállt a korona. Noha az új törvények a gyakorlatban végrehajthatatlannak bizonyultak s különösen azokat, melyek a parasztok okozta károk megtérítésére vonatkoztak, nemesak a fő- és alispánok, hanem a vármegye, vagyis maguk az érdekeltek

¹⁾ *Tagányi* Károly, Akad. Ért. 1905: 559.

sem hajtották végre, az 1518. bécsi országgyűlés új törvény-czikkben (23. cz.) mondta ki fentartásukat. Kiméletlenül utasította a hatságokat a végrehajtásra, sőt elrendelte, hogy ahol a vármegye, a fő- és alispán „félelemből vagy kedvezésből“ már rendezte volna a kártérítést, mihelyt valamely nemes panaszt emel az egyezés ellen, az ügy újra birói ítélet alá bocsátandó. Ezt a törvényt az 1519: 19. t.-cz. szintén megerősíti. 1518-ban megújították az erőszakkal elhajtott jobbágyokra vonatkozó törvényt, 1521-ben pedig, midőn a török elfoglalta az ország déli főkapuját, Nándorfejérvárt s úgy látszott, mintha Buda ellen is támadásra készülne, az urak nem találtak sürgősebb teendőt, mint új és szigorú alakban szabályozni az elköltözött, vagy mint nevezték, a szökött, erőszakosan elhajtott jobbágyok dolgát. Ekkor új műszóval: „plebae conditionis homines,“ jelzik a munkástömegeket, kikre roppant adót vetettek a török elleni védekezés céljából. Másrészt azonban a törvény 62. cikke elrendeli, hogy a pórlázadás óta elköltözött vagy már előbb elhajtott jobbágyok az 1514-iki törvény értelmében visszaadandók. A ki nem teszi, azt a király karhatalommal, ha fő- vagy alispán nem tenné, a vármegye nemessége fegyverrel kényszerítse s ha a nemesség is vonakodnék, a király az udvarból küldjön ki egy hivatalos embert, ki a károsodott fél kívánságának érvényt szerezzen. Sőt a 62. cikk utasítja a királyt, vegye rá a szomszéd uralkodókat, hogy a kívándorló magyar jobbágyokat be ne fogadják. Így gondoskodik az 1521. a mohácsi hadjáratot bevezető végzetes év törvényhozása a jobbágyságról s ilyen teendőkkel terheli a királyi hatalmat a közelgő végveszedelemben. 1522-ben azonban derengeni kezdett a hatalmasok lelkében a tudat, hogy ilyen uton a hazát megmenteni nem lehet, mert a törvénykönyv 1. cikke maga hirdeti, hogy „a jobbágy és földműves, meg más paraszt állapotú embereket a nagyon is sok csapás és nyomoruság után végre valahára kimélni kellene.“ De hozzá teszi, hogy az ország végzetes állapota nem engedi s nemcsak pénzben, hanem terményekben is roppant a szegénységre adót hárit. Mivel pedig a rendek attól féltek, hogy a szörnyű teher alól tömegesen fog a szomszéd országokba futni, ismét fölkérték a királyt, eszközölje ki, hogy ott ne fogadják be s egyszersmind megújította a szökött jobbágyokra vonatkozó 1514-iki törvényt. Ezt tették

1523-ban is s ugyanakkor új, óriási adót vetettek ki a jobbágyokra. Az 1525. rákosi országgyűlés végzeményeinek 11. cikke még egyszer megpróbálja felujítani a szökött jobbágyokra vonatkozó törvényt, míg az 1526-iki gyászesztendő rákosi végzésének 10. cikke a jobbágyot is fölfegyverzi a haza védelmére s anélkül, hogy bármi kedvezményt helyezne kilátásba a súlyos véradóért, kiterjeszti reá is az általános védkötelezettséget. E törvény kimondja, hogy minden jobbágy, ha a végső szükség úgy kívánja, a király parancsára fejenként, vagy ha a király így rendeli, minden ötödik férfi tartozik és köteles fölkelni s azokra a helyekre vonulni, melyeket a király kijelöl. A hol a földesur a királyi parancsot annak idején végrehajtotta, ott a jobbágyok csakugyan fegyvert fogtak s bizonyos, hogy a mohácsi csatamezőn sok ezer jobbágy küzdött és vérzett el a főurak részéről összegyűjtött aránylag csekély seregben. De a szerep, mely számukra kijelöltetett, nagyon szerény volt s így nem változtathatott a veszendő haza sorsán. Különben is újabb izgatottságban élt ez időben, mert 1525-ben Németország különböző tartományaiiban óriási parasztfölkelések támadtak, melyek hire hozzánk is eljutott s különösen a bányamunkások közt keltett visszhangot. Németországban a bányászok csatlakoztak a parasztokhoz s a fölkelésnek ők voltak válogatott, szervezett csapatai. A magyar bányászat ez időben szintén nagyon sokakat foglalkoztatott s ez volt az egyetlen iparág, mely munkásainak igen nagy számmal, valamint a műszaki haladás magas fokánál fogva a nyugati államok iparával mérkőzhetett. A német parasztforradalom hire a felvidéki magyar bányavárosok munkásait is mozgásba hozta s noha nem fogtak fegyvert, hanem csak strajk útján igyekeztek panaszuk orvoslását kieszközölni, melyek jogosultságát hivatalos vizsgálat elismerte, Verbőczy István, akkori nádor, megjelent körükben s tömeges kivégzésekkel némitotta el őket. E vérengzés bizonyára a jobbágyok kebelében is fölháborodást keltett s aligha fokozta harcuket a török ellen. Mégis ők voltak azok, kik a mohácsi csata rettenetes hírére, midőn az életben maradt nemesség fejét veszve, tétlenül nézte a török további előnyomulását, legalább itt-ott a védekezés terére léptek. De az összeverődő tömegeket mindenütt leölte, rabszija verte az ellenséges tulerő s a dunántuli, valamint a

drávántuli föld és a Duna-Tisza köze borzasztó romlást szenvedett. Száz meg száz falu esett a lángok martalékául s Buda, a főváros, néhány más virágzó város mellett valami 12 vármegye s mérhetetlen vagyon pusztult el, a magyar köznép megszámlálhatatlan ezrei hajtottak ki a török birodalomba, melynek összes rabszolgavásárait elárasztották a háboru szerencsétlen áldozatai. A török még az őszszel kivonult ugyan az országból, melynek épen maradt vármegyéi sietve igyekeztek a II. Lajos halálával megüresedett trónt betölteni s az országgyűlésen nagy lelkesedéssel, mely a népesség legnagyobb részében erős visszhangot keltett, királylyá választották és koronázták az ország legnagyobb birtokosát, Zápolyay János szepesi grófot és erdélyi vajdát. De néhány pártos főúr csakhamar Pozsonyban ellenkirályt választott, Habsburg Ferdinánd főherceget, a szomszéd osztrák herczegségek fejedelmét, ki testvérbátyja, V. Károly császár és spanyol király mérhetetlen erkölcsi és anyagi erejének támogatásával 1527-ben Magyarországra nyomult. Ezzel felidézte Szulejmán török szultán beavatkozását, mely azonban nem törte meg, hanem csak szűk területre szorította a Habsburg-uralmat. Egyszerre két koronás királya volt ekkor Magyarországnak, mely két, habár nem egyenlő részre szakadt, mert a tulnyomóan nagyobb rész János királyé maradt. Az államegység megbomlása s a két király hivei közt, ugyszólván, örökösen folyó küzdelmek és apró harcok lehetetienné tették a nemzeti munkaszervezet szabályos működését s főleg a vidéki népességet döntötték a legszánalmasabb helyzetbe. A belháboru állandósította a dúlást-fosztást s minthogy a földesuri vagyon legelől a jobbágybirtokból állt, a küzdő felek ezt pusztították kiméletlenül, hogy egymásnak kárt okozanak. Részt vett ez örökös rombolásban ur és magyar zsoldos, részt vett a török, ki ez időben mint János király szövetségese kisebb-nagyobb csapatokban minduntalan megjelent az országban s elősegítette a köznép romlását. De a közvagyon pusztulásának legrettenetesebb tényezője egy új elem, a német zsoldos katonaság volt, melynek fegyverein nyugodott Ferdinánd királynak a tömegek előtt mindig népszerűtlen, mert idegen uralma. A zsoldos katonaság Európa-szerte valóságos réme, isten ostora volt a munkás elemnek, de az a része, mely Magyarországra küldetett, tultett a törökön is; lábbal tiport minden

isteni és emberi érzést s azok az egykoru jelentések, melyek itteni viselkedéséről fenmaradtak, igazán rettenetes részleteket említenek. A zsoldosok nem ismerték a nép nyelvét és szokásait, egyszerűen hódított tartománynak tekintették Magyarországot s könyörtelenebbül bántak lakóival, mint a török. Ferdinánd különben is a legrendetlenebbül fizette őket, ők meg a munkás tömegeken kárpótolták magukat, miben még romlottabb tiszteik jártak legelől. E zűrzavaros viszonyok¹⁾ közt a föld népe egyre rettenetesebb inségbe jutott s tömegesen menekült a védettebb vidékekre, a hegyek közé, sőt török földre s a megmaradottakat olyan elkeseredés fogta el, mely az államot végromlással fenyegette. Megtörtént ismételve, hogy a kétségbeesett köznép a törököt pártolta saját zsarnokai, a kegyetlen földesurak vagy katonák ellen. 1536-ban Pozsega s a szomszéd vármegyék jobbágysága s a földesurak közt olyan bőszt gyűlölet támadt, hogy midőn Pozsega város kapitánya a védelem czéljából a jobbágyok egy részét magához rendelte, ezek, alighogy a török a vár alatt megjelent, megkötözték s a várral együtt a töröknek adták át a kapitányt.²⁾ A viszonyok ez elfajulása már előbb méltán fölkelté a politikusok figyelmét s első sorban Fráter György (Utjesenovics-Martinuzzi) barát vette észre s értette meg egész valójában a szörnyű veszedelmet. A barát 1527-ben lépett be János király környezetébe s hamar megnyerte bizalmát, ámbár évekig eltartott, míg vezető állásba jutott, kincstartó és váradi püspök lett. De kétségkívül ő volt az, aki kezdettől fogva a jobbágyság szörnyű helyzetére irányozta János király figyelmét s reformokra sarkalta nem csupán emberbaráti érzelemből, hanem azért, hogy a munkások megnyerésével új erőt szerezzen az államnak és a honvédeknek. János király hajlott a böles tanácsra s már 1530-ban megtette az első kísérletet, hogy törvény útján eltörölje a röghöz kötöttséget s visszaállítsa a szabad költözést.

E végből 1530. mindszent napjára Budára országgyűlést hívott össze. Minthogy azonban a németek épen ez időben kezd-

¹⁾ Ezeket igen behatóan rajzolom Magyarország három részre osztásának története 1526—1608. című munkámban, (Szilágyi Sándor: A magyar nemzet tört. V. kt.) melyre az egész XVI. századot illetőleg is sokban utalnom kell olvasóimat.

²⁾ *Margalics*, Horvát-magyar Repertorium II. 739.

ték a fővárost vivni, a gyűlés valamivel később, az ostrom után tartatott meg. Határozatait János királynak 1531-iki, az egész országhoz intézett rendelete tette közhirré. Hogy az annyi bajsújtotta ország — mondja a királyi oklevél¹⁾ — visszajuthasson régi virágzó állapotába, „az ország összes főpapjainak, zászlós urainak és nemeseinek egyhangu szavazata és tanácsa alapján s a közjó előmozdítása érdekében a gyűlés először is a föld népe igáját, melytől a szabad költözés elvétetett, eltörle s visszaadta neki azon régi jogát, hogy az egyik nemes ur birtokáról a másikéra ingóival és marháival szabadon költözhesen oly kikötéssel, hogy az ide vonatkozó régi törvények intézkedései megtartassanak.“ A király — folytatja a rendelet — szentesítette a rendek határozatát s immár szigorun megparancsolja mindenkinek, hogy az új törvényt megtartsa s ne merje a saját jobbágya elköltözését mások jószágára vagy mások jószágáról a magáéra akadályozni. Csakhogy ez a törvény az általános fejtelenség közt nem lépett életbe s a szegénység jogállapota annál kevésbé javulhatott, mert Verbóczy Hármaskönyve akkor már általánosan elterjedt s e munka jobbágyellenes szelleme kitörölhetetlenül behatolt a földesurak gondolkodásába. János király új meg új parancsokkal, rendeletekkel és leiratokkal igyekezett tehát az új törvénynek érvényt szerezni.

Ezek egyikében (1536. ápril 28) utasítja Csongrád, Csanád, Temes, Arad, Békés, Zaránd és Bihar vármegyék hatóságait, hogy, mivel országos törvény adta vissza a jobbágyoknak a jogot, hogy szabadon költözhetnek, ezt a törvényt senki sérteni ne merje. Minthogy azonban akadnak földesurak, kik e törvény ellenére a jobbágyot megfosztják jogától, sőt némelyek erőszakosan viszik egyik jószágukról a másikra vagy idegen jószágról a magokéra, a mi nemesak az emberi, hanem az isteni jogba ütközik, a király kijelenti, hogy az illető törvény sértetlen megtartását minden hivatól megköveteli. Meghagyja tehát az említett vármegyék tisztviselőinek, hogy területökről minden jobbágynak, a ki a törvényes földbért s adósságait lefizette s Szeged városába akar költözni, minden kifogás, akadály

¹⁾ Közzétette *Kubinyi Ferenc*, Századok 1876 : 582—3.

nélkül megadják vagy megszerezzék az engedélyt s a vonakodó urakat a törvényes birsággal fenyítsék.¹⁾

A király e rendeletével sem ért czélt, annál kevésbbé, mert az erdélyi zavarok miatt a mult évben a nemességet fegyverre volt kénytelen szólítani s e fölkelés idejére a szabad költözés természetesen szünetelt. Csakhogy a nemesség régen hazabocsátása után sem alkalmazkodott a törvényhez. Erről a király többfelől értesülvén, utasította az összes hatóságokat és az egész országot, hogy senki se merje jobbágyát költözése szabadságában háborgatni s a ki megcselekszi, az a köztörvény szerint bűnhődjék.²⁾ Hogy a vonakodókat a szabad költözés tiszteletben tartására bírja, csakhamar még tovább ment s az 1536. őszén Váradon tartott országgyűléssel újabb törvényt hozatott, mely a jobbágyköltözést megújította. E törvény hiteles szövege nem ismeretes ugyan, de a gyűlésről Bécsbe küldött titkos jelentés határozottan mondja,³⁾ hogy törvény hozatott a következő tartalommal: a jobbágyok költözése egyik helyről a másikra az ország közbérménye szerint történjék s senki a hatalmasok közül a törvényben megszabott büntetés terhe alatt a jobbágyokat erőszakkal akár elhajtani, akár visszatartani ne merje. Ugyancsak elrendeli az új törvény, hogy az elhajtott vagy szökött jobbágyok előbbi uraiknak visszaadassanak. János király érdeme tehát, hogy jóvá igyekezett tenni az 1514. országgyűlés szörnyű hibáját s felszabadította a magyar jobbágyot a röghöz kötöttség megbélyegző és elviselhetetlen igája alól. De csak elvben tehetette, mert a végrehajtáshoz, a jobbágy helyzetének gyökeres megjavításához nem volt meg a kellő hatalma. Pedig fájó szemmel nézte a szegénység gyászos sorsát s a maga részéről mindent elkövetett, hogy terheit könnyítse s a rohamosan pusztuló ország jólétét fokozza. E végből a puszta falvak betelepítését is teljes erővel támogatta. Így például 1536-ban, hogy megkönnyítse Szilassy Ferencznek a török által elpusztított Szentmihály és Bánfalva benépesítését, azon jobbágyokat, kik a mondott helyeken megtelepedtek és házat építettek, 6 évre mindenféle rendes és rendkívüli állami

¹⁾ Az oklevél *Reizner* János, Szeged tört. IV. 135.

²⁾ Az oklevél *Reizner* id. műve. IV. 137.

³⁾ *Fraknoi* Vilmos, Magyar Orsz. Emlékek I. 587.

adó (taxa és contributio), valamint a kamara haszna alól fölmentette. Erről értesítete a vármegye hatóságait s meghagyta nekik, hogy az új telepéseket személyökben és vagyonukban károsítani ne merészeljék.¹⁾ De az idők sokkal viharosabbak voltak, semhogy akkor nagyobb arányú telepítéseket lehetett volna eszközölni vagy a szabad költözés a jogéletben országosan érvényesülhetett volna. A röghöz kötöttség általános maradt s a munkástömeg oly siralmas állapotba hanyatlott, hogy minden emberséges embernek megesett rajta a szive. Elnyomatásának következményeit is előre látták az elfogulatlanul gondolkodók. Várday Pál esztergomi érsek mondotta (1539.), hogy a paraszt elnyomott állapota lehetetlenné teszi a földművelés fejlődését, noha a jó isten csodásan termékeny talajjal áldotta meg az országot. A mely agrárállam pedig nem fejlődhetik, az nem képes önállóságát fentartani, a mint az János király halálával (1540.) be is bizonyult.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

¹⁾ Az oklevél *Reizner*. Szeged tört. I. 136.

